

*Het Nederlandse
ondernemingsklimaat
in cijfers
2009*

Verklaring van tekens

.	= gegevens ontbreken
*	= voorlopig cijfer
x	= geheim
–	= nihil
–	= (indien voorkomend tussen twee getallen) tot en met
0 (0,0)	= het getal is kleiner dan de helft van de gekozen eenheid
niets (blank)	= een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
2006–2007	= 2006 tot en met 2007
2006/2007	= het gemiddelde over de jaren 2006 tot en met 2007
2006/'07	= oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz. beginnend in 2006 en eindigend in 2007
2003/'04-2006/'07	= boekjaar enz., 2003/'04 tot en met 2006/'07

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312
2492 JP Den Haag

Prepress

Centraal Bureau voor de Statistiek
Grafimedia

Druk

OBT bv, Den Haag

Omslag

TelDesign, Rotterdam

Inlichtingen

Tel. (088) 570 70 70
Fax (070) 337 59 94
Via contactformulier:
www.cbs.nl/infoservice

Bestellingen

E-mail: verkoop@cbs.nl
Fax: (045) 570 62 68

Internet

www.cbs.nl

Prijs € 39,20 (excl. administratie- en verzendkosten)

ISBN: 978-90-357-1889-0

ISSN: 1872-325X

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen, 2009.

Verveelvoudiging is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.

Voorwoord

Het ondernemingsklimaat van een land wordt voor een deel bepaald door toevallige zaken die niet te beïnvloeden zijn, zoals het klimaat en de geografische ligging. Daarnaast bepalen politieke besluitvorming, investeringsbeslissingen van bedrijven en keuzes van consumenten het ondernemingsklimaat. Deze zaken zijn wél te beïnvloeden. In deze publicatie, die in samenwerking met het Ministerie van Economische Zaken is opgezet, staan de beïnvloedbare elementen centraal. De publicatie is de vierde in een reeks.

Meer dan in voorgaande edities is in deze publicatie de nadruk gelegd op de ontwikkeling van de verschillende indicatoren en daarmee de ontwikkeling van het ondernemingsklimaat in Nederland. Onderdeel van het in kaart brengen van de ontwikkeling is het zogeheten 'benchmarken'. Hierbij wordt Nederland stelselmatig vergeleken met een vaste groep andere landen.

Het beeld dat hieruit naar voren komt, is dat Nederland zich op macro-economisch niveau vaak tot de beste landen mag rekenen en deze positie ook heeft weten te behouden. Op terreinen zoals het ondernemerschap en innovatie, die het 'hart' van het ondernemingsklimaat raken, heeft Nederland zijn internationale positie weliswaar weten te verbeteren, maar op beide terreinen was de vooruitgang niet voldoende om de modale positie die Nederland op deze terreinen inneemt, te ontstijgen.

Naast deze publicatie is het achterliggende webdossier over het ondernemingsklimaat bijgewerkt. Dit webdossier bevat langere tijdreeksen van de in deze publicatie gepresenteerde indicatoren en soms meer detailleringen. Het webdossier is te vinden via www.cbs.nl/ondernemingsklimaat. Met de publicatie en het webdossier geeft het CBS een zo actueel mogelijk beeld over het ondernemingsklimaat.

De Directeur-Generaal
van de Statistiek

Drs. G. van der Veen

Inhoud

Samenvatting	9
Inleiding	13
1. Theoretisch kader	15
1.1 De discussie over het ondernemingsklimaat	15
1.2 Een conceptueel model van economische groei	17
1.3 Selectie van indicatoren	24
1.4 Selectie van referentielanden	26
1.5 Weergave ontwikkelingen	27
2 Het Nederlandse ondernemingsklimaat	31
2.1 Inleiding	31
2.2 Prestaties van de Nederlandse economie	33
2.3 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod	38
2.4 Innovatie	43
2.5 Kapitaal	47
2.6 Ondernemerschap	50
2.7 Marktwerving	53
2.8 Macro-economische condities	56
2.9 Functioneren van de overheid	61
2.10 Infrastructuur	65
2.11 Maatschappij	69
Statistische bijlage	73
Verantwoording	153
Medewerkers publicatie	193

Samenvatting

Nederland kenmerkt zich binnen de groep benchmarklanden door een hoog bruto binnenlands product (*bbp*) per hoofd van de bevolking, een hoge arbeidsproductiviteit (*bbp per gewerkt uur*) en een hoge arbeidsparticipatie van de bevolking. Het *bbp per werkzame persoon* steekt hierbij wat minder gunstig af. Dit komt doordat het *aantal gewerkte uren per werkzame persoon* in Nederland tot één van de laagste binnen de groep van benchmarklanden behoort. Met het voorgaande zijn ook de determinanten van economische groei weergegeven. Groei van het *bbp* kan worden gerealiseerd door het verhogen van de arbeidsproductiviteit en een toename van het aantal werkzame personen. In de periode 2003–2008 is aan de economische groei in Nederland in ongeveer gelijke mate bijgedragen door een toename van de arbeidsproductiviteit en een toename van het aantal werkzame personen. Een minder grote bijdrage, maar wel een positieve, is geleverd door een toename van het aantal gewerkte uren per persoon. Arbeidsproductiviteit en werkgelegenheid groeien echter niet vanzelf. Het is het resultaat van dynamiek op tal van terreinen. In het hiernavolgende zullen de stand van zaken en de ontwikkelingen op een aantal van deze terreinen worden beschreven.

De stand van zaken wordt vooral afgemeten aan de positie die Nederland inneemt binnen de vaste groep van benchmarklanden. De ontwikkelingen hebben betrekking op de ontwikkeling van de verschillende indicatoren in vergelijking met een basisperiode – veelal 2001–2005 – of een basisjaar.

De invloed van de financiële crisis komt nog maar in zeer beperkte mate tot uiting in de in deze publicatie gepresenteerde cijfers. De nabije toekomst zal uitwijzen welke economieën de financiële crisis het ‘beste’ zullen verteren en welke minder.

Het hoge niveau van de hiervoor genoemde macro-economische grootheden gaat in Nederland gepaard met gemiddelde prestaties op het terrein van *ecologische duurzaamheid*. Het energieverbruik, de uitstoot van CO₂ en de productie van groene stroom hebben zich weliswaar in gunstige zin ontwikkeld, maar dit heeft niet geleid tot een verbetering van de internationale positie van Nederland op deze punten. De *levensverwachting* van mannen en vrouwen is toegenomen, maar is binnen de groep van benchmarklanden gemiddeld. Op het punt van de levensverwachting van vrouwen is de internationale positie van Nederland verslechterd. De hoge welvaart gaat in Nederland gepaard met een gemiddeld scheve *inkomensverdeling*. De *arbeidsparticipatie* onder de 15- tot 25-jarigen en 25- tot 55-jarigen is internationaal gezien hoog. De arbeidsproductiviteit van de 55- tot 65-jarigen is weliswaar verbeterd, maar in internationaal perspectief maar gemiddeld. Deze gemiddelde internationale positie is ondanks de genoemde toename van de arbeidsparticipatie van deze leeftijdsgroep, verder verslechterd.

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

Nederland behoort op het punt van het aantal hoogopgeleiden tot de middengroep van de benchmarklanden. De internationale positie van Nederland is op dit punt overigens verslechterd. Het aantal hoogopgeleiden in wetenschap en technologie en ook werkzaam op dit terrein is in Nederland wel onverminderd hoog. Ook op het terrein van de volwasseneneducatie behoort Nederland tot de vooraanstaande landen. Op het punt van het aantal afgestudeerden in een bètarichting blijft Nederland echter hardnekkig laag scoren, terwijl de leerprestaties van 15-jarige leerlingen in Nederland op dit punt wel bovengemiddeld zijn. Net als in alle andere landen is in Nederland de arbeidsparticipatie van hoogopgeleiden het hoogste. Het 'gat' met de arbeidsparticipatie van middelbaar en lager opgeleiden is in Nederland echter wat minder groot dan in veel andere benchmarklanden. De arbeidskosten per eenheid product zijn licht gestegen in Nederland ten opzichte van de basisperiode. De internationale positie van Nederland is op dit punt wel iets verbeterd, al behoort Nederland nog tot de middengroep van de benchmarklanden.

Innovatie

Nederland scoort onverminderd hoog bij het aantal aangevraagde octrooien, hoewel de internationale positie iets is verslechterd. De R&D-uitgaven van bedrijven zijn wel toegenomen in Nederland, maar niet in die mate dat Nederland zijn internationale positie op dit punt zag verbeteren. Ook het aantal innovatieve bedrijven is toegenomen, maar niet voldoende om Nederland uit de onderste regionen van de benchmarklanden te halen. In internationaal perspectief is de mate van samenwerking bij innovatie in Nederland niet meer dan gemiddeld. Slechts op het punt van de technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector die hebben samengewerkt, heeft Nederland zijn internationale positie weten te verbeteren. Wel is het omzetaandeel van innovatieve producten toegenomen. In de dienstensector heeft Nederland zijn internationale positie hier ook weten te verbeteren. De dienstensector lijkt zich in Nederland overigens iets meer aan het beeld van weinig structurele vooruitgang te onttrekken dan de industrie. Dit wordt onderstreept door het afnemen van het belang van de medium- en hightechindustrie in Nederland en het toenemen van het economische belang van de hightechdienstensector.

Kapitaal

De investeringsquote van de bedrijvensector is in Nederland niet bijzonder hoog. Het aandeel ICT-investeringen in de totale investeringen van Nederland is daarentegen wel hoog. Deze ICT-investeringen bestaan voor ongeveer de helft uit software. In vergelijking met de andere landen is dit gemiddeld. Wat betreft financieel kapitaal is het geïnvesteerde durfkapitaal in Nederland beduidend afgenomen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het aandeel durfkapitaal (vroege fase) wel is toegenomen. Op dit punt is de positie van Nederland dan ook verbeterd. De in- en uitgaande directe buitenlandse investeringen zijn voor Nederland boven-

gemiddeld. Door de jaren heen is de balans dat er vanuit Nederland per saldo meer in buitenlandse bedrijven is geïnvesteerd dan omgekeerd.

Ondernemerschap

Het aantal personen dat zelfstandig ondernemer is, is in Nederland toegenomen en wel zodanig dat ook de positie binnen de groep van benchmarklanden is verbeterd. Ook het aantal nieuw opgerichte bedrijven is toegenomen, maar dit ging tevens gepaard met een toename van het aantal opheffingen. Nieuwe bedrijven in Nederland kenmerken zich internationaal door een bovengemiddelde bedrijfs-grootte, maar een nog onverminderd laag aandeel snelle groeiers.

Marktwerking

De overall mark-up van de Nederlandse economie verhoudt zich tot die in de andere landen. Dit suggereert dat de markten in Nederland voldoende functioneren. De Nederlandse overheid draagt hier zelf overigens maar in geringe mate aan bij. Het deel van de publieke inkopen dat in Europees verband openbaar wordt aanbesteed, ligt in Nederland laag. Wel gedraagt de Nederlandse overheid zich zeer ingetogen op het terrein van het verlenen van staatssteun. Ook zijn de belemmeringen voor ondernemerschap sterk teruggedrongen en zijn die in vergelijking met de andere benchmarklanden in Nederland inmiddels laag te noemen. Op het terrein van ontslagbescherming en ontslagkosten kenmerkt Nederland zich nog immer als een land met een hoge ontslagbescherming, maar met lage ontslagkosten.

Macro-economische condities

Op het terrein van de macro-economische condities behoort Nederland tot de betere landen binnen de groep van benchmarklanden. Op punten als inflatie en werkloosheid behoorde Nederland al tot de best scorende landen en deze positie is verder versterkt. Ook het saldo overheidsfinanciën en de staatsschuld hebben zich positief ontwikkeld. Bij het saldo overheidsfinanciën leidde dit ook tot een verbetering van de positie van Nederland binnen de benchmarklanden. Dit gold niet voor de staatsschuld. Er waren meer landen die de staatsschuld terug wisten te brengen en sommigen meer nog dan Nederland. Nederland behoorde in 2008 tot de meest open economieën onder de benchmarklanden.

Functioneren van de overheid

De Nederlandse overheid kenmerkt zich door een geringe mate van staatsbemoeienis met het economische proces in de vorm van staatscontrole van bedrijven of het verlenen van ad hoc staatssteun. De vennootschapsbelasting is internationaal concurrerender geworden. Binnen de groep van benchmarklanden wordt de effectiviteit van de Nederlandse overheid nog immer hoog aangeslagen, al is de internationale positie van Nederland hier iets verslechterd. Als aanbieder van online overheidsdiensten heeft Nederland zich sterk verbeterd. Alleen de tijd die

het kost om een onderneming te starten en het aantal daarbij te doorlopen procedures is, ondanks een afname, niet meer waard dan een plaats in de middenmoot van de benchmarklanden.

Infrastructuur

De kwaliteit van de fysieke infrastructuur in Nederland is niet opvallend hoog in verhouding tot de overige benchmarklanden. Nederland nam in 2008 een middenpositie in wat betreft de efficiëntie van de distributie-infrastructuur en was geen toplocatie voor kantoren. Daarentegen nam de Nederlandse luchthaven Schiphol in 2007, na luchthaven Frankfurt, een tweede positie in wat betreft de omvang van het luchtvaartnetwerk. De Nederlandse kennisinfrastructuur vertoont een wisselend beeld. De publieke uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) liggen op een gemiddeld niveau. Ook wat de onderwijsuitgaven betreft is over de gehele linie zichtbaar dat de onderwijsuitgaven per leerling in Nederland weliswaar toenemen, maar niet voldoende om de middenmoot van de benchmarklanden te overstijgen. Ook op het punt van de ICT-bestedingen behoort Nederland tot de middengroep van de benchmarklanden en is de internationale positie verslechterd.

Maatschappij

Nederland scoort extreem op het punt van de parttime werkgelegenheid. Dit is in Nederland veel hoger dan in andere landen en het verschil lijkt alleen maar toe te nemen. De Nederlandse werknemers zijn niet bijzonder mobiel; de baanmobiliteit is gering. Nederland kenmerkt zich als een gemiddeld sociale samenleving met een wettelijk minimumloon en sociale uitkeringen die zich qua omvang niet echt onderscheiden van die van andere landen. Net als vrijwel alle andere benchmarklanden kent Nederland een toenemende vergrijzing (meer ouderen) en een zekere ontgroening (minder jongeren). De (toekomstige) verhoudingen binnen de bevolkingspiramide lijken voor Nederland echter minder scheef dan voor de meeste andere landen.

Inleiding

Het doel van deze publicatie

Het doel van deze publicatie is het geven van een adequate karakterisering van het Nederlandse ondernemingsklimaat. Daarbij wordt het accent gelegd op die factoren die volgens de economische theorie bijdragen aan economische groei en een gezond ondernemingsklimaat én die te beïnvloeden zijn door de overheid. Deze factoren zijn cruciaal, niet alleen voor ondernemers maar ook voor beleidsmakers en de samenleving in brede zin. Het spreekt voor zich dat een goed ondernemingsklimaat van groot belang is in een tijd waarin ondernemers steeds makkelijker internationaal actief kunnen opereren. Een tijd waarin gevestigde economieën als de Nederlandse bij het aantrekken van investeerders in steeds directere concurrentie komen te staan niet alleen met elkaar, maar in toenemende mate ook met opkomende nieuwe economieën. Een aantrekkelijk ondernemingsklimaat is overigens niet alleen bedoeld om buitenlandse investeerders te werven, maar zeker ook om ruimte te geven aan de ondernemersambities van de zittende en potentiële ondernemers.

Waarom deze publicatie?

Er zijn diverse publicaties die al dan niet regelmatig, aspecten van het ondernemingsklimaat beschrijven. Voorbeelden zijn publicaties van het 'World Economic Forum' (WEF), het 'Institute of Management Development' (IMD) en 'The Economist Intelligence Unit' (EIU). Ook de Europese Commissie (EC) en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) brengen regelmatig studies uit waarin indicatoren worden samengebracht om landen onderling op bepaalde terreinen te vergelijken. Iedere benchmarkstudie heeft hierbij zo zijn eigen focus en zijn eigen sterke en zwakke kanten.

De publicatie *'Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers'* probeert aspecten van het ondernemingsklimaat in een kader te plaatsen dat met name ook relevant is voor beleidsmakers en politici. Daarnaast wordt volledige transparantie betracht zodat volstrekt helder is op welke indicatoren de beschrijving en de bijbehorende conclusies zijn gebaseerd. De gepresenteerde gegevens kunnen hierdoor tevens bijdragen aan het interpreteren en nuanceren van scores in andere benchmarkstudies.

Bij de selectie van indicatoren is bij voorkeur gebruikgemaakt van officiële statistieken die door nationale statistische bureaus zoals het CBS worden samengesteld en in internationaal verband op elkaar worden afgestemd. Pas in tweede instantie is informatie ontleend aan andere bronnen.

In vergelijking met de vorige edities is in deze vierde editie meer nadruk gelegd op een systematische beschrijving van de ontwikkeling van de verschillende indicatoren en dus het ondernemingsklimaat in Nederland. Een uitgebreide beschrijving

van de internationale positie van Nederland in individuele hoofdstukken, per thema en per individuele indicator, is in deze vierde editie achterwege gelaten. Op een aantal terreinen zijn de kenmerken van het ondernemingsklimaat in Nederland structureel van aard en zal de positie van Nederland van het ene op het andere jaar, niet sterk veranderen.

Website ondernemingsklimaat

Op een gedeelte van de CBS-website kunnen de achterliggende data tot in detail worden bekeken. Hiermee wordt gezorgd voor maximale transparantie als cijfers uit deze publicatie worden gebruikt ter onderbouwing van het beleid en het geeft aan derden de mogelijkheid om mogelijke verbanden nader te onderzoeken. De database op de website zal up-to-date worden gehouden. Op die manier is sprake van een continu monitoren. De website is verder verrijkt met tal van links naar websites van organisaties die beschikken over aanvullende data of naar sites met andere relevante informatie. De achterliggende gegevens van de in deze publicatie gepresenteerde indicatoren betreffen soms extra uitsplitsingen en langere tijdreeksen. Deze gegevens kunnen worden gevonden via de CBS-website, onder het dossier Ondernemingsklimaat: www.cbs.nl/ondernemingsklimaat.

Leeswijzer

In hoofdstuk 1 wordt het begrip ‘ondernemingsklimaat’ nader omschreven en wordt het conceptuele model besproken dat ten grondslag ligt aan deze publicatie. Aan de hand van het conceptuele model wordt een samenhangend beeld geschetst van de verschillende onderscheiden factoren die een rol spelen bij het karakteriseren van het ondernemingsklimaat en het realiseren van economische groei. Verder wordt in hoofdstuk 1 het selectieproces van de indicatoren en benchmarklanden nader beschreven.

In hoofdstuk 2 wordt een overall beeld geschetst van de ontwikkeling van het ondernemingsklimaat in Nederland. Per thema wordt deze ontwikkeling weergegeven in twee samenvattende figuren. De precieze ontwikkeling van de achterliggende individuele indicatoren zijn opgenomen in een statistische bijlage, ook geordend per thema. Daarnaast is in de zogenaamde ‘verantwoording’, per indicator de bron en noodzakelijke metadata opgenomen, zodat helder is waar de geselecteerde indicatoren vandaan komen en hoe ze precies geïnterpreteerd moeten worden.

1. Theoretisch kader

1.1 De discussie over het ondernemingsklimaat

Factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat (*'investment climate'*) van een land en veelvuldig genoemd worden in de internationale literatuur zijn de unieke geografische situatie (klimaat, beschikbaarheid van natuurlijke hulpbronnen, omvang van de interne markt en afstand tot andere markten), de kwaliteit van de infrastructuur, het sociaal-economische beleid (bijvoorbeeld arbeidsmarktbeleid) en de kwaliteit van de instituties (bijvoorbeeld de financiële instellingen).¹⁾ De betrouwbaarheid en transparantie van het overheidsapparaat en maatschappelijke rust spelen ook een belangrijke rol. Van recentere datum in de discussies over ondernemingsklimaat is de aandacht voor R&D en innovatie, voor de menselijke factor (onder andere kennis) en voor ondernemerschap. Een aantal van deze factoren kan niet worden beïnvloed en vormt daarom een (beleidsmatig) gegeven, bijvoorbeeld de geografische ligging. Andere factoren kunnen wel degelijk worden beïnvloed door bijvoorbeeld overheidsbeleid en hebben dan ook de aandacht van overheid én bedrijfsleven.

Bedrijven zijn de primaire drijvende kracht achter economische groei en de creatie van werkgelegenheid. Bedrijven zijn ook het instrumentarium van de ondernemer. Via bedrijven komt het ondernemerschap tot uiting. In deze publicatie wordt aangesloten bij de definitie die de Europese Commissie geeft van ondernemerschap: ondernemerschap is de mentaliteit en het proces waarbij in een nieuwe of een bestaande organisatie economische activiteit wordt gecreëerd en ontwikkeld door het nemen van risico's, creativiteit en/of innovatie te combineren met gezond beheer (EC, 2003).

Een goed ondernemingsklimaat is per definitie niet 'vijandig' voor bedrijven. Aan de andere kant mag een ondernemingsklimaat niet uitsluitend worden beoordeeld aan de hand van wat het bedrijven oplevert, maar moet ook rekening gehouden met de welvaart die het alle ingezetenen van een land brengt en met de consequenties voor de natuurlijke omgeving. Een uitdaging voor een overheid die een actief beleid voert ten aanzien van het ondernemingsklimaat is hiermee gedefinieerd: het formuleren van zowel rechten als plichten voor bedrijven ten behoeve van het algemene belang?²⁾

Welvaart of groei?

Men kan een economie of samenleving beoordelen naar het welvaartsniveau, bijvoorbeeld het bruto binnenlands product per hoofd van de bevolking, maar ook naar de jaarlijkse groei van deze welvaart. Dit zijn twee verschillende zaken die ook leiden tot verschillende 'rangorden' van landen. Nederland bijvoorbeeld kent

mondiaal gezien, maar ook binnen de EU, een hoog welvaartsniveau (zie bijvoorbeeld staat 1.4.1). De technologische geavanceerdheid waarmee goederen en diensten worden geproduceerd is in Nederland ook hoog. Dit komt bijvoorbeeld tot uiting in de hoge kapitaalintensiteit van de economie en (dus) een hoge arbeidsproductiviteit (zie bijvoorbeeld paragraaf 2.2). Het realiseren van economische groei door verdere stijging van de arbeidsproductiviteit is voor Nederland en vergelijkbare landen, niet meer zo gemakkelijk.

In de literatuur wordt het ondernemingsklimaat in een land vooral beoordeeld op de mogelijkheden tot economische groei en niet zozeer op basis van het reeds behaalde welvaartsniveau.³⁾

Imitatie of innovatie

Aan de andere kant zijn er landen waar de arbeidsproductiviteit lager ligt hetgeen normaliter gepaard gaat met lagere loonkosten. Investerings in technologie leiden in deze groep nog makkelijk tot arbeidsproductiviteitsstijging. Dit heeft veelal de vorm van het imiteren van bestaande productieprocessen. In landen die technologisch gezien al op 'de toppen van hun tenen lopen' ligt dat anders. Deze landen, waaronder Nederland, zien zich dus geconfronteerd met de opgave de technologische voorsprong te behouden om zo toch nog economische groei te kunnen realiseren. Dit verklaart de aandacht voor zaken als R&D, innovatie en ondernemerschap in deze groep landen.⁴⁾ De vraag is immers: in hoeverre deze landen in staat zijn om door het mobiliseren van kennis nieuwe producten en productieprocessen te blijven uitvinden waardoor de arbeidsproductiviteit toch nog kan stijgen of op markten van nieuwe producten (tijdelijk) marktleiderschap verworven kan worden?

Internationalisering

De aandacht van overheden in verschillende landen voor het ondernemingsklimaat is onder andere versterkt door de toenemende globalisering van de economie. Doordat afstanden steeds makkelijker overbrugbaar zijn door de inzet van technologie, kunnen bedrijven makkelijker dan vroeger, bedrijfsonderdelen naar andere landen verplaatsen of in andere landen nieuwe bedrijfsonderdelen oprichten. Ook worden bijvoorbeeld onder invloed van ICT makkelijker diensten vanuit het buitenland ingekocht, zoals het ontwikkelen of het beheer van software of de diensten van callcenters. Deze internationaal mobiele bedrijvigheid confronteert overheden met de vraag hoe aantrekkelijk het land nog is voor de zittende bedrijven en eventuele nieuwe bedrijven?

Naast deze mondiale mobiliteit waar loonkosten een belangrijke concurrentiefactor vormen, speelt zich binnen de EU een soortgelijk proces af. Binnen de EU is er sprake van een transformatie naar een interne markt met een vrij verkeer van goederen, diensten en personen. Dit gaat ook gepaard met een harmonisatie in wet- en regelgeving. EU-landen zijn dus elkaars concurrenten voor de 'interne' bedrijvigheid én het aantrekken van bedrijvigheid van buiten Europa. De marges

om zich van elkaar te onderscheiden zijn hier echter kleiner dan mondiaal gezien en liggen minder op het vlak van loonkosten, maar meer op terreinen als specifieke kennis. Ook dit proces confronteert individuele EU-landen met de vraag: hoe concurrerend is mijn land binnen de 'regio'?

1.2 *Een conceptueel model van economische groei*

De publicatie 'Toets op het concurrentievermogen' die door het Ministerie van Economische Zaken in het verleden viermaal is uitgebracht, voor het laatst in 2002, kan gezien worden als een voorloper van deze publicatie (EZ, 2002). In deze concurrentietoets werd al uitgebreid aandacht besteed aan beleidsterreinen – zoals innovatie, marktordening en ondernemerschap – waarop moet worden ingezet om een hogere arbeidsproductiviteit en duurzame economische groei te bereiken. Deze publicatie bouwt daarop voort en beschrijft het ondernemingsklimaat vanuit een geheel van samenhangende factoren, onderaan startend bij de randvoorwaarden waaronder bedrijven ondernemen en bovenaan eindigend bij de macro-economische en maatschappelijke resultaten. De indicatoren die voor deze publicatie zijn geselecteerd worden geclusterd in hoofdstukken aan de hand van deze factoren. Figuur 1.2.1 geeft het conceptuele model weer dat wordt gehanteerd.

Nederland is niet het enige land waar door de overheid een publicatie over het nationale ondernemingsklimaat wordt uitgebracht.⁵⁾ Denemarken, Ierland en het Verenigd Koninkrijk gingen Nederland voor en hanteerden daarbij ook conceptuele modellen van economische groei.⁶⁾ Het model zoals gepresenteerd in figuur 1.2.1 is voor een deel ingegeven door het Ierse model.⁷⁾

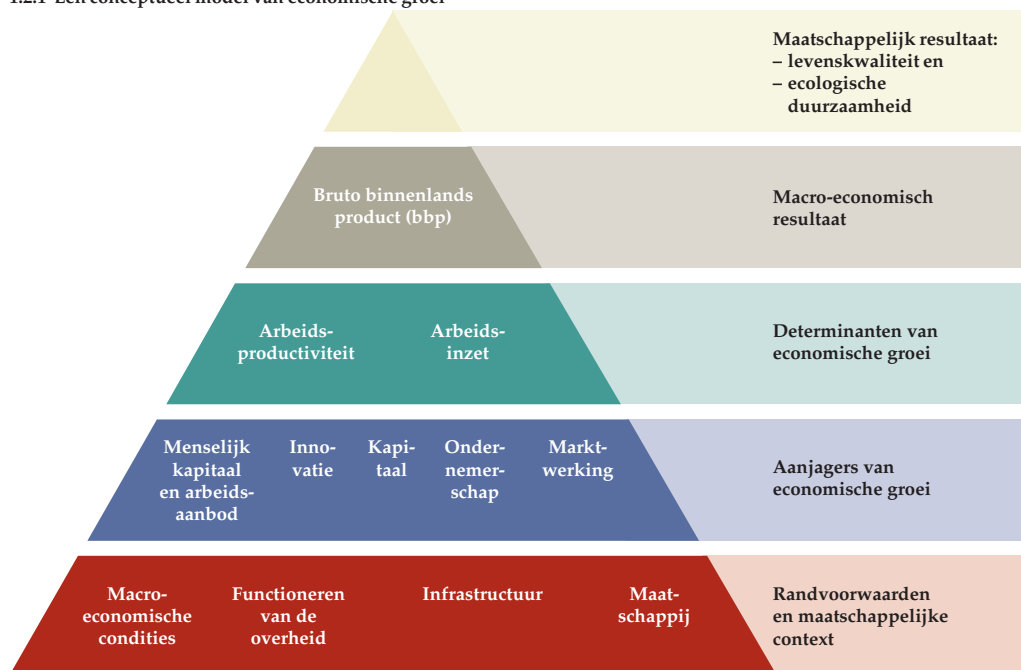
Het model bevat een aantal lagen met factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat in een land. De onderste laag bevat factoren die tezamen de randvoorwaarden van de economische groei en de maatschappelijke context bepalen: de maatschappelijke situatie, de macro-economische condities, het functioneren van de overheid en de kwaliteit van de infrastructuur. De tweede laag bevat factoren die gelden als aanjagers van economische groei: innovatie, ondernemerschap, marktwerking, menselijk kapitaal en arbeidsaanbod en fysiek en financieel kapitaal.⁸⁾ Een derde laag besteedt expliciet aandacht aan de factoren die gelden als de determinanten van economische groei: arbeidsproductiviteit en arbeidsinzet. De vierde en een vijfde laag ten slotte staan stil bij het uiteindelijke economische en maatschappelijke resultaat: het bruto binnenlands product (bbp), ecologische duurzaamheid en levenskwaliteit.

Elke bovenliggende laag wordt in meer of mindere mate beïnvloed door de onderliggende laag. Maar ook binnen de verschillende lagen zijn er relaties tussen de onderscheiden factoren. Zo beïnvloeden ondernemerschap en marktwerking

elkaar wederzijds. Bijvoorbeeld, als barrières om een bedrijf te starten of stop te zetten laag zijn, ondervinden bedrijven meer concurrentie van elkaar (er is meer marktwerking) en wordt ondernemerschap onder de beroepsbevolking gestimuleerd.

Naast samenhangen binnen een laag zijn er ook weer invloeden van bovenliggende lagen op onderliggende lagen. Als voorbeeld kan hier genoemd worden dat R&D en innovatie andere – hogere – eisen stellen aan de kennis en vaardigheden van het menselijk kapitaal en kunnen daarom leiden tot investeringen in verbetering van de kennisinfrastructuur.

1.2.1 Een conceptueel model van economische groei

Hoewel een model uiteraard een vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid is, is het een zinvol hulpmiddel om de verschillende factoren die van invloed zijn op het ondernemingsklimaat in beeld te brengen. In deze publicatie gaat de aandacht voornamelijk uit naar de aanjagers van economische groei en de randvoorwaarden en maatschappelijke context omdat daarin de (beïnvloedbare) factoren van het ondernemingsklimaat te vinden zijn.

In figuur 1.2.1 wordt geen onderscheid gemaakt wat betreft het belang dat aan de verschillende factoren kan worden toegekend. Het precieze belang van elke factor en de mogelijke causaliteit van de diverse factoren is onderdeel van een debat in de economische literatuur.⁹⁾ Het Centraal Planbureau is gestart met onderzoek dat tracht de hoogte van de bijdragen van R&D en innovatie, onderwijs en markt-

werking aan de economische groei in zijn modellen te integreren. Ook door het CBS worden gegevens verzameld en methoden ontwikkeld om deze zogenaamde immateriële activa te kwantificeren en de invloed ervan op de economische groei en de arbeidsproductiviteitsontwikkeling in beeld te brengen. Het is niet uitgesloten dat de uitkomsten van dergelijk onderzoek op termijn zullen leiden tot een verfijning van het huidige model.

Ter afsluiting van deze paragraaf volgt een korte toelichting op de verschillende lagen en factoren die in het conceptuele model worden onderscheiden.

Laag 1: Randvoorwaarden en maatschappelijke context

Deze laag vertegenwoordigt – in brede zin – de sociaal-economische omgeving van de onderneming en de ondernemer. De onderscheiden factoren kunnen tot op zekere hoogte beïnvloed of bepaald worden door de overheid.

Macro-economische condities: Deze condities bepalen het economisch klimaat waarin ondernemers moeten opereren. Het betreft onder andere zaken als de inflatie, het overheidstekort en de langetermijnrente. Dit zijn economische grootheden die niet altijd rechtstreeks invloed zullen hebben op individuele bedrijfsbeslissingen, maar wel de (in)stabiliteit van een economisch klimaat weergeven. Dit is wel dege-lijk van belang voor middellange termijnbeslissingen van individuele bedrijven; hoe meer onzekere factoren, hoe moeilijker het is om investeringsbeslissingen te nemen. Daarnaast is een stabiel macro-economisch klimaat een indicatie van de mate waarin een overheid erin slaagt grote (conjuncturele) schommelingen te vermijden, bijvoorbeeld door een gedisciplineerd financieel beleid dat de kans op plotselinge of drastische bezuinigingen of belastingverhogingen verkleint.

Functioneren van de overheid: De overheid heeft twee gezichten. In de eerste plaats als wet- en regelgever die bedrijven rechten geeft, maar ook plichten oplegt. Ten tweede als dienstverlener, onder andere om diezelfde bedrijven te helpen aan de opgelegde plichten te kunnen voldoen.

Hoe wordt de bedrijvensector tegemoet getreden door de overheid; met preventieve regelgeving of komt de overheid pas in actie als zaken dreigen mis te gaan? En kan dit bijvoorbeeld door een wisseling van de regering opeens heel anders zijn? Ook hier geldt dat een zekere voorspelbaarheid van de overheid in haar optreden jegens bedrijven vanuit het perspectief van het ondernemingsklimaat als gunstig wordt beoordeeld.

De overheid is dus ook dienstverlener aan onder andere de bedrijvensector waarbij geldt hoe efficiënter dit gebeurt, bijvoorbeeld bij het verstrekken van vergunningen, hoe beter het is voor de betreffende bedrijven (en de samenleving). Indicatoren die hier de revue passeren liggen op het terrein van door overheden veroorzaakte regellast voor bedrijven en andere vormen van staatsinterventie die de bewegingsruimte van ondernemingen beïnvloeden.

Infrastructuur: Infrastructuur dient hier begrepen te worden in de brede zin des woords: niet alleen de fysieke infrastructuur (auto-, spoor-, water- en luchtvaart-wegen), maar ook de ICT-infrastructuur (de verspreiding en het gebruik van ICT) en de kennisinfrastructuur (R&D en onderwijs). Dit zijn algemene voorzieningen van een samenleving, die overigens niet altijd door de overheid verzorgd behoeven te worden. De overheid is echter nooit ver weg, want het gaat hier om voorzieningen die van invloed zijn op het rendement van individuele bedrijfsinvesteringen. Een bedrijfsruimte rendeert beter op een goed ontsloten locatie dan op een moeilijk bereikbare plek. Private ICT-investeringen renderen beter in een omgeving met een hoogwaardige ICT-infrastructuur dan in een omgeving met nog slechts elementaire voorzieningen. Van kwalitatief hoogwaardige infrastructuren gaat een zekere aantrekkingskracht uit en ze leveren een belangrijke bijdrage aan de mogelijkheden tot economische groei van een land.

Maatschappij: Dit betreft het maatschappelijk-institutionele domein waarbinnen de bedrijfssector functioneert. Hierbij zijn van belang de keuze van werknemers tussen werk en vrije tijd, de gewenste inkomensverdeling maar ook het civiele, politieke en arbeidsklimaat. Een voorbeeld van een maatschappelijke of politieke keuze die van invloed is op het ondernemingsklimaat betreft de eisen die een samenleving zichzelf oplegt op terreinen als de ecologische duurzaamheid. Strengere of minder strenge milieueisen raken direct het individuele bedrijf. Naast politieke keuzes kunnen ook meer feitelijke kenmerken van een samenleving indirect van invloed zijn op het ondernemingsklimaat. Vergrijzing bijvoorbeeld kan leiden tot krapte op de arbeidsmarkt en is van invloed op de verhouding tussen werkenden en niet-werkenden. Dit laatste is weer van invloed op de belastingen en sociale premies van de werkenden om ook de niet-werkenden een inkomen te kunnen bieden.

Laag 2: Aanjagers van economische groei

Met de studie van factoren uit deze laag worden de schijnwerpers gericht op het gedrag van ondernemingen en individuen. De onderscheiden factoren worden gezien als aanjagers van economische groei.

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod: Als het gaat om de kennis en vaardigheden van mensen wordt ook wel gesproken over het menselijk kapitaal. Voor wat betreft de kwaliteit van de beroepsbevolking is de scholingsgraad van belang, maar ook de mate waarin bestaande kennis wordt onderhouden, aangevuld en vernieuwd. Mobiliteit van kenniswerkers verhoogt de overdracht van kennis en levert op die manier een bijdrage aan een groeiende arbeidsproductiviteit. Wil een land de nieuwste technologieën blijven toepassen dan stelt dit eisen aan de kennis en vaardigheden van de beroepsbevolking. Dit geldt in nog sterkere mate voor bijvoorbeeld R&D; het ontwikkelen van nieuwe kennis. Aan de andere kant geldt dat er ook vraag moet zijn naar hoogopgeleiden. Een economie moet dus ook

in staat zijn kennisintensief werk te behouden of te ontwikkelen om hoogopgeleiden aan zich te binden. In dit verband wordt wel gerefereerd aan de 'gevaaren' van een braindrain: per saldo verlaten hoogopgeleiden een land of regio omdat de ontplooiingsmogelijkheden elders als beter worden beoordeeld.

Innovatie: Door innovatie worden nieuwe processen en producten geïntroduceerd die de productiviteit van bedrijven en de welvaart kunnen vergroten. Onderzoek (R&D) is een belangrijke drijfveer voor technologische innovaties. Ook niet-technologische innovaties (bijvoorbeeld veranderingen in de bedrijfsorganisatie of marketingstrategieën) zijn belangrijk. Het realiseren van technologische innovaties kan bij bedrijven overigens ook geschieden zonder eigen R&D. Het gaat dan om bedrijven die kant en klare innovatieve oplossingen aankopen, aan derden opdracht geven deze te ontwikkelen of domweg bestaande kennis toepassen om voor hun bedrijf een innovatie door te voeren. De mate waarin een samenleving er blijk van heeft gegeven nieuwe kennis te kunnen ontwikkelen en daadwerkelijk innovaties te kunnen realiseren, is een belangrijke indicatie voor het vermogen producten en processen te vernieuwen. Dit is van groot belang voor landen of regio's die toch al voorop lopen en alleen door innovatie deze voorsprong kunnen behouden. Daarnaast gaat er een zekere aantrekkingskracht vanuit op bijvoorbeeld bedrijven van buiten de regio. Toegang tot kennis of een netwerk dat kennis ontwikkelt, is van groot belang om economische groei of productiviteitswinst te kunnen blijven realiseren.

Kapitaal: Kapitaal is een belangrijke productiefactor. Hierbij dient onderscheid te worden gemaakt in fysiek kapitaal (gebouwen, machines, installaties en dergelijke) dat daadwerkelijk ingezet wordt in het productieproces van een economie en financieel kapitaal, dat vooral over geld gaat. De fysieke kapitaalgoederenvoorraad zegt iets over het technologische niveau waarop een economie zich bevindt en is direct van invloed op de arbeidsproductiviteit. Het financieel kapitaal gaat over de financiering van bijvoorbeeld investeringen. Dit financieel kapitaal is internationaal zeer mobiel en vloeit in principe naar die investeringsprojecten waar het verwachte rendement het hoogst lijkt te zijn. Een bijzondere vorm van financieel kapitaal is het zogenaamde durfkapitaal. Durfkapitaal dient voor de financiering van risicovolle projecten, die ook relatief vaak innovatief zijn. De beschikbaarheid van kapitaal hangt ook samen met de mate waarin buitenlandse bedrijven in Nederland willen investeren en uiteraard de mate waarin Nederlandse bedrijven zelf mogelijkheden zien om in Nederland te investeren, dan wel uit te wijken naar het buitenland. De beschikbaarheid van vooral financieel kapitaal is van invloed op het ondernemingsklimaat, maar is daarnaast ook een directe aanwijzing voor de kwaliteit van het ondernemingsklimaat. Immers, investeringsplannen met naar verwachting een laag rendement zullen moeilijker aan de benodigde financiële middelen komen dan investeringsplannen met een hoger rendement.

Ondernemerschap: Bedrijven zijn een primaire bron van economische groei, immers hier vindt het proces van het creëren van toegevoegde waarde plaats en dit vormt het eerste aangrijpingspunt van belastingheffing ten behoeve van de herverdeling van middelen en de overheidsuitgaven. Ondernemerschap is daarom van belang voor een samenleving. De link tussen ondernemerschap en economische groei is indirect en verloopt via intermediaire factoren (Carree en Thurik, 2002). Ondernemingen worden bijvoorbeeld gestart om een innovatie te exploiteren. Deze innovatie zorgt voor efficiëntere processen en hogere productiviteit. Deze verhoogde productiviteit kan op zich dan weer leiden tot economische groei. Meer ondernemerschap kan ook leiden tot meer concurrentie, wat op zijn beurt weer kan leiden tot een efficiëntere markt en sterkere groei.

De houding van de bevolking ten aanzien van ondernemerschap kan per land verschillen. Ook wordt de mate waarin iemand zich gestimuleerd voelt om voor zichzelf te beginnen beïnvloed door de mate van comfort van het werknemer zijn (rechtsbescherming, loonniveau, secundaire arbeidsvoorzieningen). Ondernemerschap (of het gebrek daaraan) leidt tot het oprichten en verdwijnen van bedrijven. Indicatoren voor ondernemerschap liggen dan ook vooral op het terrein van de dynamiek van het aantal ondernemingen in een land.

Marktwerving: Marktwerving of concurrentie vormt het mechanisme dat bedrijven ertoe aanzet efficiënt te opereren, om economische waarde te creëren en deze waarde te delen met hun afnemers. Dit mechanisme moet ertoe leiden dat de meest efficiënte bedrijven overblijven. Marktwerving dient overigens wel ruimte te laten voor innovatie. Het moet voor bedrijven mogelijk zijn tijdelijk winsten te behalen die het investeren in nieuwe, betere producten mogelijk maken, zonder dat deze bedrijven langdurig afgeschermd worden door het belemmeren van de introductie van gelijksoortige of nog betere producten of diensten door derden. Regelgeving kan er al dan niet bewust aan bijdragen dat zittende bedrijven bevoordeeld worden ten aanzien van potentiële nieuwkomers of binnenlandse bedrijven ten opzichte van buitenlandse bedrijven.

Laag 3: Determinanten van economische groei

Het groeivermogen van de economie wordt bepaald door twee factoren, namelijk de toename van de arbeidsinzet en de toename van de arbeidsproductiviteit. De combinatie van beide bepaalt per definitie de groei van het bbp. Een land kan dus op twee manieren economische groei realiseren: door een toename van het aantal werkenden en door een toename van de productiviteit per werkende. Dit leidt tot een verschillende diagnose: een toename van het aantal mensen ingeschakeld bij het productieproces is in zekere zin 'meer van hetzelfde', terwijl een toename van de productiviteit betekent dat een werkzame persoon in staat is meer toegevoegde waarde te genereren, wat de concurrentiekracht van een economie vergroot.

Productiviteit: Productiviteit wordt in deze publicatie primair benaderd als arbeidsproductiviteit. Alle output wordt aan één productiefactor toegeschreven. Verschillen in kapitaalsintensiteit, de kwaliteit van de factor arbeid zelf en de synergie tussen deze twee productiefactoren – deels factoren uit laag twee – worden volledig op het conto van die ene productiefactor geschreven. Innovatie is een middel om arbeidsproductiviteit te verhogen.

Arbeidsinzet: Een groeiende arbeidsinzet mogelijk gemaakt door de ontwikkeling van nieuwe banen heeft een directe relatie met het bbp. Zolang de potentiële beroepsbevolking niet voor honderd procent actief is, kan het bbp in potentie nog groeien. Een hoge arbeidsparticipatie is wel van invloed op de (inkomensher)verdeling tussen werkenden en niet-werkenden.

In tijden van krapte op de arbeidsmarkt is de enige manier om nog te groeien het verhogen van de productiviteit per werkende. Het kan echter per land verschillen welke factor nog het meeste groeipotentieel heeft.

Lagen 4 en 5: Macro-economische en maatschappelijke resultaten

De beide bovenste lagen uit het model worden in economieën als de Nederlandse – waar gestreefd wordt naar duurzame groei – als onderling verbonden gezien. Er is geen sprake van economische groei ten koste van alles; de samenleving legt zichzelf eisen op, op terreinen als milieu, inkomensverdeling, arbeidsvoorwaarden (leeftijd, arbeidsduur en dergelijke), verplichte sociale verzekeringen et cetera.

Bruto binnenlands product (bbp): De economische prestaties zoals die uiteindelijk tot uitdrukking worden gebracht in het bruto binnenlands product geven de huidige economische stand van zaken weer. De omvang van het bbp reflecteert ook dat wat in het verleden tot stand is gekomen in de vorm van investeringen, innovaties en leerervaringen. De statistieken die de economie van nu in beeld brengen zijn niet per se indicatief voor het concurrentievermogen dat een land in de toekomst zal blijken te hebben.

Levenskwaliteit: Levenskwaliteit is een subjectief gegeven, het heeft te maken met gevoelens van mensen die ontleend worden aan de situatie waarin zij leven. Voor veel mensen geldt dat persoonlijke economische voorspoed de levenskwaliteit verhoogt. Andere zaken waar de levenskwaliteit in tot uiting komt is de levensverwachting van mensen en het gevoel van veiligheid. Ten aanzien van dit laatste is het echter niet eenvoudig voor alle landen een vergelijkbare indicator te vinden.

Ecologische duurzaamheid: Het streven naar een duurzame economische groei impliceert dat bij het benutten van de groeipotentie van vandaag de groeipotentie van toekomstige generaties niet uit het oog verloren mag worden. Er moet sprake

zijn van een integrale afweging tussen economische, ecologische en sociale belangen. Dit leidt tot wet- en regelgeving die de huidige economische groei kan belemmeren ten faveure van 'de toekomst'. Uitstoot van CO₂ en het gebruik van duurzame energie zijn – ondanks dat ze sterk worden beïnvloed door de soort economische bedrijvigheid in een land – indicaties voor de eisen die een samenleving zichzelf stelt op deze terreinen.

1.3 *Selectie van indicatoren*

Zelfs bij een zekere beperking van de terreinen die direct het ondernemingsklimaat lijken te raken kan gemakkelijk een groslijst worden opgesteld die vele honderden indicatoren bevat.¹⁰⁾ Om tot een keuze te kunnen komen zijn daarom aanvullende statistische criteria toegepast:

1. Validiteit: meet een indicator wat deze moet meten.
2. Objectiviteit: is een indicator gebaseerd op feiten.
3. Tijdigheid: hoe snel is een indicator beschikbaar na afloop van de meetperiode.
4. Beschikbaarheid van tijdreeksen: is een indicator jaarlijks sinds 1990 voorhanden.

In een eerste selectieronde zijn de indicatoren op de groslijst geconfronteerd met een aantal van de bovengenoemde criteria. Dat heeft geleid tot een eerste indikking van de indicatorenlijst. In een tweede selectieronde zijn deze indicatoren ondergebracht bij de verschillende factoren die in het conceptuele model zijn onderscheiden. In een aantal gevallen bleek dat voor een factor meer dan voldoende indicatoren beschikbaar waren, terwijl enkele andere factoren zo weinig indicatoren toegewezen kregen dat hier naar extra indicatoren is gezocht. Daarom is op een enkele plaats toch gebruikgemaakt van een samengestelde indicator of van een 'zachte' indicator. Bij de uiteindelijke keuzes zijn ook meer praktische overwegingen om de hoek komen kijken zoals:

1. de mate waarin voor de indicatoren sectorale en regionale gegevens beschikbaar waren;
2. de beschikbaarheid van een flink aantal goed gedocumenteerde indicatoren voor alle landen van de EU-15, die met een relatief beperkte inspanning geschikt gemaakt konden worden voor deze monitor (NESIS-indicatoren¹¹⁾); en
3. de mate waarin de diverse in het conceptuele model onderscheiden factoren van economische groei voldoende evenwichtig waren afgedekt.

Uiteindelijk komen in deze vierde publicatie over het Nederlandse ondernemingsklimaat een honderdtal kernindicatoren aan de orde.

Staat 1.3.1

Overzicht geselecteerde indicatoren per onderscheiden factor

Macro-economische condities:

- Inflatie
- Langetermijnrente
- Saldo overheidsfinanciën
- Staatsschuld
- Openheid van de economie
- Kosten voor import en export van een container
- Aantal dagen benodigd voor import en export van een container

Functioneren van de overheid:

- Vennootschapsbelasting
- Staatscontrole
- Aantal benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming
- Aantal te doorlopen procedures voor het opstarten van een onderneming
- Aanbod elementaire overheidsdiensten op internet
- Ad hoc en sectorale staatssteun
- Effectiviteit van de overheid

Infrastructuur:

- Efficiëntie van de distributie-infrastructuur
- Omvang van het luchtvaartnetwerk
- Gebruikskosten van kantoorruimte
- Bestedingen aan ICT
- Aantal breedbandaansluitingen
- Publieke uitgaven aan R&D
- Onderwijsuitgaven per leerling, basisonderwijs
- Onderwijsuitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo
- Onderwijsuitgaven per leerling, hoger onderwijs
- Onderwijsuitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus

Maatschappij:

- Parttime werkgelegenheid
- Baanmobiliteit
- Minimumloon
- Sociale uitkeringen
- Werkloosheidsuitkeringen
- Vergrijzing
- Ontgroening

Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod:

- Hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie (HRST-kern)
- HRST-kern, industrie
- HRST-kern, dienstensector
- Aandeel hoogopgeleiden 25 tot 65 jaar
- Afgestudeerden in een bètarichting
- Leerprestaties van 15-jarige scholieren:
- Wiskundeprestaties 15 jarigen
- Prestaties natuurwetenschappen 15 jarigen
- Leesprestaties 15 jarigen
- Arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau
- Werkloosheid naar opleidingsniveau
- Arbeidsparticipatie van autochtone bevolking en immigranten naar opleidingsniveau
- Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen
- Arbeidskosten per eenheid product

Innovatie:

- R&D-uitgaven van bedrijven
- R&D-uitgaven van de industrie
- R&D-uitgaven in de dienstensector
- R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland
- Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie
- Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector
- Werkzame personen in medium- en hightechindustrie
- Werkzame personen in hightechdienstensector
- Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt

- Aangevraagde octrooien bij het EPO
- Aangevraagde triadische octrooien
- Aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO
- Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de industrie
- Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de dienstensector
- Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd

Kapitaal:

- Investeringsquote bedrijvensector
- ICT-investeringen
- ICT-investeringen in software
- Geïnvesteed durfkapitaal
- Geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase
- Directe buitenlandse investeringen: inkomend, stromen
- Directe buitenlandse investeringen: uitgaand, stromen
- Directe buitenlandse investeringen: inkomend, voorraad
- Directe buitenlandse investeringen: uitgaand, voorraad

Ondernemerschap:

- Ondernemersquote
- Aandeel zelfstandige ondernemers, vrouwelijk
- Aandeel zelfstandige ondernemers, mannelijk
- TEA-index (aankomend en jong ondernemerschap)
- Bedrijfsgrootte bij oprichting
- Aantal oprichtingen van bedrijven
- Aantal opheffingen van bedrijven
- Bedrijfsdemografische dynamiek
- Overlevingskansen van bedrijven
- Aantal snel groeiende ondernemingen
- Houding ten opzichte van ondernemerschap

Marktwerving:

- Mark-up
- Mark-up industrie
- Mark-up dienstverlening
- Openbare aanbesteding (als % van bbp)
- Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop)
- Totale staatssteun
- Kosten van ontslag
- Ontslagbescherming
- Belemmeringen voor handel en investeringen
- Belemmeringen voor ondernemerschap

Arbeidsproductiviteit:

- Bbp per gewerkt uur
- Bbp per werkzame persoon

Arbeidsinzet:

- Aantal uren per werkzame persoon per jaar
- Participatiegraad
- Participatiegraad van mannen
- Participatiegraad van vrouwen
- Participatiegraad van 15- tot 25-jarigen
- Participatiegraad van 25- tot 55-jarigen
- Participatiegraad van 55- tot 65-jarigen

Macro-economische resultaten:

- Bruto binnenlands product (bbp) per capita

Levenskwaliteit:

- Inkomenskwintieltaandeelratio
- Levensverwachting van vrouwen bij geboorte
- Levensverwachting van mannen bij geboorte

Ecologische duurzaamheid:

- Energieverbruik per eenheid bbp
 - Hoeveelheid uitstoot van CO₂ per capita
 - Groene stroom
-

In staat 1.3.1 is per onderscheiden factor uit het conceptuele model een overzicht gegeven van de geselecteerde indicatoren. Voor een nadere verklaring van de betekenis en de bronnen van de indicatoren wordt verwezen naar de ‘Verantwoording’ achter in deze publicatie, waar voor alle indicatoren een korte toelichting is gegeven. Ook wordt in de ‘Verantwoording’ aangegeven welke indicatoren nieuw zijn ten opzichte van de vorige editie en welke indicatoren ten opzichte van de vorige editie naar de achtergrond zijn verdwenen omwille van de actualiteit.

1.4 *Selectie van referentielanden*

Het is evident dat Nederland zich het meest zinvol laat vergelijken met andere westerse economieën met een overeenkomstig ontwikkelingsniveau. Mede vanwege de beschikbaarheid van data, is vooral gekeken naar de OESO-landen. Die set van landen is ingeperkt door twee aanvullende criteria:

- geografische nabijheid tot Nederland; en
- de mate van concurrentie op voor Nederland belangrijke exportbestemmingen.

Het bovenstaande heeft geleid tot de selectie van 15 landen binnen Europa die alle behoren tot de EU-27. Deze 15 landen zijn aangevuld met 5 landen buiten Europa: de Verenigde Staten, Japan, Canada, Zuid-Korea en Australië. In staat 1.4.1 wordt een overzicht met enkele kerngegevens van de geselecteerde landen gegeven.

De keuze van de benchmarklanden brengt met zich mee dat er geen grote of principiële verschillen bestaan voor de verschillende factoren uit het model, maar eerder graduele verschillen. Immers, de meeste landen hebben een vergelijkbaar economisch ontwikkelingsniveau, het zijn overwegend markteconomieën, democratieën en elementaire voorzieningen als rechtshandhaving, sociale voorzieningen, onderwijs en dergelijke hebben in de meeste landen een zeker minimum-niveau.

Het kan echter ook interessant zijn andere landen bij de vergelijking te betrekken. Te denken valt aan het volgen van ontwikkelingen in de opkomende markten in Azië (zoals China en India), Oost-Europa (bijvoorbeeld Bulgarije, Kroatië, Roemenië en Slovenië) of Latijns-Amerika (bijvoorbeeld Brazilië). Ook benchmarking met een Midden-Europees land als Zwitserland zou interessante inzichten kunnen opleveren. Voor variabelen over thema’s die het ondernemingsklimaat meer direct weergeven, zoals innovatie, ondernemerschap of marktwerking, is de beschikbaarheid van gegevens van landen buiten de OESO echter problematisch. Niettemin kan voor een volgende editie nader worden bestudeerd wat de precieze mogelijkheden zijn voor dataverzameling voor landen zoals India, China en Brazilië.

Staat 1.4.1

Referentielanden met enkele kerngegevens, 2007

	ISO-landcode	Lid van ¹⁾	Oppervlakte	Inwoners	Bruto binnenlands product (bbp)	Bbp per inwoner
			1 000 km ²	miljoen	mld US-dollar	1 000 US-dollar
Oostenrijk	AT	EU-15	84	8,3	373	44,9
Australië	AU	OESO	7 741	21,0	821	39,1
België	BE	EU-15	31	10,6	453	42,7
Canada	CA	OESO	9 984	33,0	1 330	40,3
Tsjechië	CZ	EU-27	79	10,3	175	17,0
Duitsland	DE	EU-15	357	82,3	3 317	40,3
Denemarken	DK	EU-15	43	5,5	312	56,7
Spanje	ES	EU-15	505	44,9	1 437	32,0
Finland	FI	EU-15	338	5,3	245	46,6
Frankrijk	FR	EU-15	552	61,7	2 590	42,0
Verenigd Koninkrijk	GB	EU-15	244	61,0	2 772	45,4
Hongarije	HU	EU-27	93	10,1	138	13,7
Ierland	IE	EU-15	70	4,4	259	58,9
Italië	IT	EU-15	301	59,4	2 102	35,4
Japan	JP	OESO	378	127,8	4 384	34,3
Zuid-Korea	KR	OESO	99	48,5	970	20,0
Nederland	NL	EU-15	42	16,4	766	46,8
Polen	PL	EU-27	313	38,1	422	11,1
Zweden	SE	EU-15	450	9,1	454	49,9
Verenigde Staten	US	OESO	9 632	301,6	13 751	45,6

¹⁾ Alle landen in de lijst zijn lid van de OESO. Dit is alleen weergegeven bij de niet-EU-leden. De landen aangeduid met 'EU-27' zijn toegetreden tot de Europese Unie na 1 mei 2004.

Bronnen: CIA World Factbook editie 2007, World Bank.

1.5 Weergave ontwikkelingen

In deze publicatie is meer dan in de voorgaande systematisch aandacht gegeven aan de ontwikkeling van de verschillende indicatoren en daarmee het ondernemingsklimaat in Nederland. Dit wordt met name zichtbaar in de zogenoemde 'stoplicht'-diagrammen die in hoofdstuk 2 per thema worden gepresenteerd. Deze diagrammen geven een samenvattend overzicht van de ontwikkeling van de individuele indicatoren. Deze ontwikkeling kent twee dimensies. De eerste dimensie is de ontwikkeling van de indicator in de tijd: gaat dit in de gewenste richting of juist niet? De tweede dimensie is de internationale positie van Nederland binnen de groep van geselecteerde benchmarklanden. Gaat een eventuele positieve ontwikkeling van de indicatoren voor Nederland ook gepaard met een daadwerkelijke verbetering van de internationale positie of niet?

Voor deze meer systematische aandacht en ook weergave van de ontwikkelingen is gekozen omdat op een aantal terreinen de karakteristieken van het ondernemingsklimaat structureel van aard zijn. Zo zijn bijvoorbeeld de R&D-uitgaven in

Nederland betrekkelijk laag ten opzichte van ander landen en dit zal van het ene op het ander jaar niet opeens geheel anders zijn. Door het weergeven van de ontwikkeling van deze indicator wordt echter wel duidelijk of de indicator zich gunstig ontwikkeld (in dit geval hogere R&D-uitgaven) en of dit gepaard gaat met een verbetering van de positie van Nederland. In hoofdstuk 2 wordt meer in detail stilgestaan bij de gekozen weergave en de daarbij gehanteerde uitgangspunten.

Het ondernemingsklimaat en de 'kredietcrisis'

In deze publicatie komen tal van indicatoren aan de orde die betrekking hebben op bijvoorbeeld het jaar 2007. De gevolgen van de recente kredietcrisis komen in deze cijfers nog niet tot uiting. Zo wordt er in deze publicatie nog geschreven over economische groei en een afname van de staatsschuld alsof er 'niks is gebeurd'. Het is echter duidelijk dat de kredietcrisis invloed heeft op de economische groei en de staatsschuld, maar ook op tal van andere terreinen uiteraard. Dit zal in recentere cijfers ook tot uiting komen (wat voor Nederland op het terrein van de economische groei ook al is gebeurd). In deze publicatie waar internationale vergelijking een belangrijk aspect is, komen de gevolgen van de kredietcrisis echter nog lang niet in hun volle omvang tot uiting in de gepresenteerde cijfers.

Wat deze publicatie wel duidelijk maakt is dat de uitgangspositie van de verschillende landen op het moment dat ze 'getroffen' werden door de kredietcrisis verschillend was. Deze verschillende (economische) uitgangspositie is van invloed op het incasservermogen van een economie. Het is daarom interessant om te zien welke landen zich beter 'staande' zullen weten te houden in tijden van economische tegenspoed en welke landen hiertoe minder in staat zijn.

Referenties

Carree, M.A. en A.R. Thurik, 2002, *The Impact of Entrepreneurship on Economic Growth*, in *International Handbook of Entrepreneurship Research*, edited by Zoltan Acs en David Audretsch.

Ministerie van Economische Zaken, 2002, *Toets op het Concurrentievermogen; Benchmarks om te groeien*. www.ez.nl

Europese Commissie, 2003, *Groenboek Ondernemerschap in Europa*, DG Ondernemingen, Brussel.

Noten in de tekst

- ¹⁾ Zie bijvoorbeeld Stern, N. en H.P. Lankes, 1998, *Making the most of markets: The role of IFIs*, Volume 3 No 2, p. 104 in: European Investment Bank, *International financial institutions in the 21st century*, European Investment Bank, Luxembourg. <http://www.eib.org>.
- ²⁾ Zie voor verschillende beschouwingen over het ondernemingsklimaat Worldbank, 2005, *Development Outreach, A better investment climate for everyone*. <http://www.worldbank.com>.
- ³⁾ Voor twee baanbrekende publicaties op het gebied van de neo-klassieke groei-theorie, zie Solow, R.M., 1956, *A contribution to the theory of economic growth* in: Quarterly Journal of Economics, Volume 70, p. 65–94 en Mankiw, N.G., D. Romer en D.Weil, 1992, *A contribution to the empirics of economic growth*, Quarterly Journal of Economics, Volume 107, p. 407–437.
- ⁴⁾ Voor overzichten van de (empirische) literatuur op het gebied van productiviteitsgroei, zie bijvoorbeeld OESO, 2003, *The sources of economic growth in OECD countries*, Paris en Gelauff, G., L. Klomp, S. Raes en T. Roelandt (eds.), 2004, *Fostering productivity: patterns, determinants and policy implications*, Elsevier, Contributions to Economic Analysis 263, Amsterdam.
- ⁵⁾ Sommige van de internationale benchmarkstudies, zoals die van het World Economic Forum en het Institute of Management Development, gebruiken ook conceptuele modellen. De mate waarin die modellen zijn geformaliseerd verschilt van studie tot studie.
- ⁶⁾ De Deense studie uit 2004 is getiteld 'Innovation Monitor - An assessment of Denmark's innovation capacity' en is uitgevoerd door 'FORA', een onderzoeksgroep gelieerd aan het Deense Ministerie van Economische Zaken. In Ierland brengen 'Forfás', het adviesorgaan over beleid op de terreinen van ondernemen, handel, wetenschap, technologie en innovatie onder gezag van het Ministerie van Ondernemen, Handel en Werkgelegenheid en de 'National Competitive Council' sinds 1998 het 'Annual Competitiveness Report' uit. In het Verenigd Koninkrijk ten slotte heeft het Ministerie van Economische Zaken (DTI) in 2003 voor het eerst de publicatie 'UK productivity and competitiveness indicators' uitgebracht.
- ⁷⁾ Zie Forfás, 2004, *National Competitiveness Framework Model*, National Competitiveness Report 2004, Dublin. Zie <http://www.forfas.ie/ncc/>.
- ⁸⁾ Vanwege het feit dat op de korte en middellange termijn natuurlijke hulpbronnen beleidsmatig een gegeven zijn, zijn ze niet als factor opgenomen.
- ⁹⁾ Zie bijvoorbeeld: Bartelsman, E.J. en H.L.F de Groot, 2004, *Integrating evidence on the determinants of productivity*, in: Gelauff, G., L. Klomp, S. Raes en T. Roelandt (eds.), *Forstening productivity: patterns, determinants and policy implications*, Elsevier, Contributions to Economic Analysis 263, Amsterdam.
- ¹⁰⁾ Zie voor een uitgebreid overzicht van potentiële indicatoren de haalbaarheidsstudie 'Benchmarking the benchmarks in entrepreneurship, innovation and competitiveness' uitgevoerd door Dialogic in 2005.

- ¹¹⁾ Het CBS is hoofdauteur van de publicatie *'The EU-15's New Economy – A Statistical Portrait'*. Deze publicatie is beschikbaar op de website van de Europese Commissie: <http://epp.eurostat.cec.eu.int/>. De publicatie is één van de belangrijkste producten uit het zogenoemde NESIS-project dat staat voor *'New Economy Statistical Information System'*. Het project is gefinancierd door de Europese Commissie en is er op gericht gegevens op het gebied van de *'nieuwe economie'* beter te ontsluiten.

2 *Het Nederlandse ondernemingsklimaat*

2.1 *Inleiding*

In dit hoofdstuk worden de ontwikkelingen in het ondernemingsklimaat in Nederland per thema beschreven. Hierbij wordt per thema in de zogenaamde spinnenwebdiagrammen de positie van Nederland binnen de groep van benchmarklanden weergegeven. Het betreft hier het *niveau* van de indicatoren en de positie die Nederland hiermee inneemt binnen de groep van benchmarklanden. Deze gegevens hebben betrekking op het meest recente jaar waarvoor de gegevens beschikbaar zijn. Daarnaast wordt per thema in een zogenoemd 'stoplicht'-diagram de *ontwikkeling* van de verschillende indicatoren ten opzichte van een basisperiode of basisjaar weergegeven en de eventuele verandering die dit met zich meebrengt voor de positie van Nederland binnen de groep van benchmarklanden. Het gaat hier dus vooral om een weergave van de ontwikkeling van de indicatoren en de internationale positie van Nederland.

De ontwikkeling ten opzichte van deze basisperiode alsmede de ontwikkeling ten opzichte van het voorgaande jaar zijn per thema nogmaals samengevat in de eerste staat van de annex die per thema is samengesteld. In de tweede staat van elke annex is per indicator weergegeven wat de basisperiode of het basisjaar is waar de meest recente ontwikkelingen tegen worden afgezet. Tevens is vermeld voor hoeveel landen deze indicator beschikbaar was, dus ook op hoeveel landen de internationale vergelijking is gebaseerd. Dit zijn er vaak 20 (inclusief Nederland), maar lang niet altijd.

Ten slotte zijn voor praktisch alle individuele indicatoren de scores in de basisperiode en het meest recente jaar weergegeven in figuren en in een enkel geval een staat en opgenomen in de annex die voor elk thema is samengesteld. Dit biedt de mogelijkheid om meer gedetailleerd per indicator de ontwikkelingen te analyseren. In de tekst in dit hoofdstuk wordt niet alleen veelvuldig gerefereerd aan de scores van Nederland, maar ook aan vermeldenswaardige scores van andere landen. De in de annex bijgevoegde figuren en staten vormen de basis voor deze beschouwingen.

Spinnenwebdiagrammen

In dit hoofdstuk zijn de indicatoren weergegeven in zogenaamde 'spinnenwebdiagrammen'. Per thema zijn voor het meest recente beschikbare jaar de scores voor Nederland op diverse indicatoren afgezet tegen de gemiddelde score van de referentielanden en de hoogste score onder de referentielanden. De score van Nederland is weergegeven door de oranje lijn, de gemiddelde score door de blauwe lijn en de score van 'best in class' door de

stippellijn. De naam van het land dat *'best in class'* is, staat tussen haakjes in het tekstblok bij de betreffende as. Voor sommige variabelen is een hogere score een minder gewenste uitkomst. Een voorbeeld is de indicator 'energiegebruik per eenheid bbp' in de paragraaf 'Prestaties Nederlandse economie'. Daar is Japan *'best in class'* hetgeen zich uit in de laagste waarde van deze indicator.

Positie Nederland

Als Nederland beter dan gemiddeld scoort en bovendien tot de beste 33 procent van de referentielanden behoort dan is de indicator groen gekleurd; als Nederland een middenpositie heeft, dan is de kleur oranje en als Nederland beduidend slechter scoort dan het gemiddelde en tot de slechtste 33 procent behoort, dan wordt de indicator rood gekleurd. Bij sommige indicatoren kan er een verschil van mening bestaan over 'gewenst' of 'ongewenst'. In die gevallen is gekozen voor de meest gangbare opvatting. Een voorbeeld is de indicator 'inkomenskwietaandeelratio' (een maat voor de ongelijkheid van inkomensverdeling), waar gekozen is voor een gelijkmatige inkomensverdeling als meer wenselijk dan een scheve verdeling.

Genormaliseerde weergave

Om het formaat van de data uniform te maken, is ervoor gekozen om de data te normaliseren. Door de score van Nederland op een bepaalde indicator te verminderen met het gemiddelde van alle landen en dit verschil te delen door de standaarddeviatie van de scores van alle landen, ontstaat een getal dat aangeeft hoeveel maal de standaarddeviatie de score van Nederland boven of onder het gemiddelde ligt. Als gevolg van de normalisatie is de gemiddelde score van elke indicator (per definitie) nul.

'Stoplicht'-diagrammen

In de zogenoemde 'stoplicht'-diagrammen is voor Nederland de ontwikkeling van de verschillende indicatoren weergegeven ten opzichte van een basisperiode of basisjaar. De ontwikkeling van de score van een individuele indicator kan hierbij de volgende drie waarden aannemen: *'verbeterd'*, *'verslechterd'* of *'gelijk'*. Deze drie mogelijkheden zijn op de horizontale as van het diagram vermeld en aangeduid met de term *'ontwikkeling indicator'*.

De ontwikkeling van de score van een bepaalde indicator voor Nederland, maar uiteraard ook de ontwikkeling van deze indicator in de andere landen, kan gevolgen hebben voor de positie die Nederland binnen de groep van benchmarklanden inneemt. Ook hier geldt dat de verandering van de positie van Nederland drie waarden kan aannemen: *'verbeterd'*, *'verslechterd'* of *'gelijk'*. Deze drie mogelijkheden zijn op de verticale as van het diagram vermeld en aangeduid met de term *'positie binnen groep benchmarklanden'*.

Bepalen scores

Voor elke indicator wordt voor het meest recente jaar de rangorde van de landen bepaald. Ditzelfde wordt gedaan voor de basisperiode of het basisjaar. Voor Nederland wordt vervolgens bepaald of de waarde van de indicator zich in de gewenste of minder gewenste richting heeft ontwikkeld. Een afname van de werkloosheid wordt als gewenst beschouwd en leidt dus tot de kwalificatie '*verbeterd*'. Een afname van het aantal hoogopgeleiden wordt als niet gewenst beschouwd en leidt tot de kwalificatie '*verslechterd*'. Vervolgens wordt de positie van Nederland binnen de groep benchmarklanden in het meest recente jaar vergeleken met die in de basisperiode en wordt bepaald of deze positie is verbeterd, verslechterd of gelijk gebleven. Bij het bepalen van de ontwikkeling van de positie van Nederland worden alleen die landen meegenomen waarvoor in beide periodes een score beschikbaar is. Op deze wijze ontstaat per indicator zowel voor de horizontale als als de verticale as een waarde en kan de naam van de indicator in het passende hokje worden geplaatst. Middels kleuren is gevisualiseerd in welk hokje een indicator het beste kan belanden of juist niet moet belanden. Het hokje rechtsboven is donkergroen en refereert aan een situatie waarin zowel de score van de indicator is verbeterd als de positie van Nederland binnen de groep van benchmarklanden. Dit is het maximaal haalbare. Het hokje linksonder is wat feller rood en refereert aan een situatie waarin de indicator zich in de ongewenste richting heeft ontwikkeld en de internationale positie van Nederland ook nog is verslechterd; de minst gewenste situatie. Tussen deze twee uitersten zijn alle combinaties mogelijk. Zo komt het voor dat een indicator zich voor Nederland positief heeft ontwikkeld, maar de internationale positie toch verslechterd. Dit betekent dat de andere landen zich op dit punt nog beter ontwikkeld hebben dan Nederland.

Merk op dat verbeteringen en verslechteringen op geen enkele manier gekwantificeerd zijn. Een verbetering van één positie binnen de groep benchmarklanden leidt tot dezelfde kwalificatie als een verbetering van bijvoorbeeld vijf plaatsen. Ook voor de score van de indicator geldt dat een marginale verandering tot dezelfde kwalificatie leidt als een meer substantiële verandering. Voor deze nuancering wordt verwezen naar de individuele figuren en staten van de verschillende indicatoren.

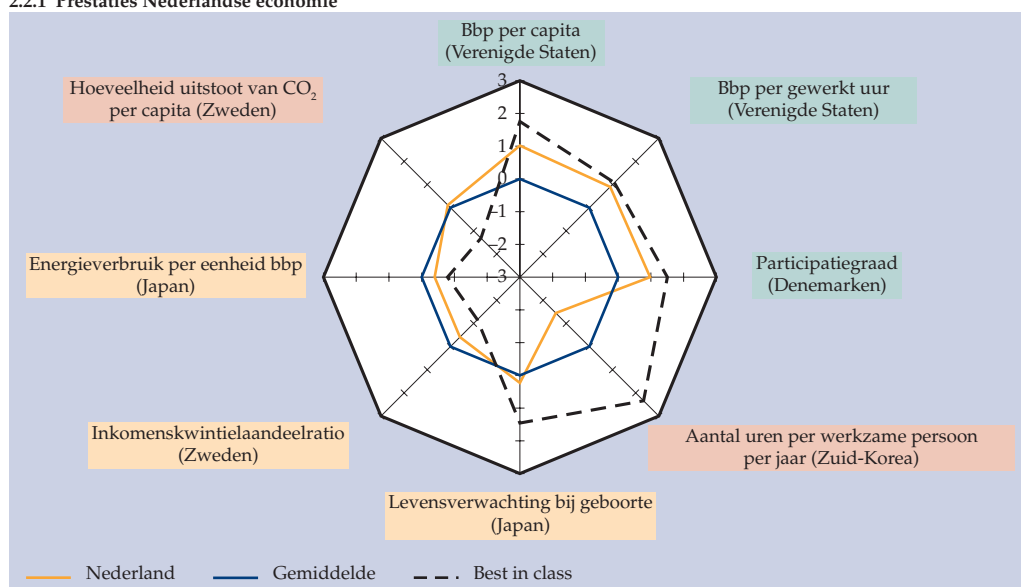
2.2 *Prestaties van de Nederlandse economie*

Prestaties van een economie worden gewoonlijk uitgedrukt in cijfers over productie, werkgelegenheid, bruto binnenlands product (bbp), productiviteit en investeringen. Waar het gaat om welvaart in enge (economische) zin is het bbp een algemeen geaccepteerde en daardoor veel gebruikte maatstaf.

De omvang en groei van dit bbp alléén geeft echter geen volledig beeld van de ontwikkeling van de welvaart. Voor welvaart in ruimere zin zijn ook zaken als gezondheid, milieu, veiligheid en een zekere economische solidariteit tussen verschillende groepen in de samenleving, van belang.

Het bbp wordt hier als belangrijkste indicator gehanteerd om de prestaties van een economie mee weer te geven. Om de welvaart in ruimere zin weer te geven is ook een aantal indicatoren op het terrein van arbeidsparticipatie, inkomensverdeling, milieu en levensverwachting opgenomen.

2.2.1 Prestaties Nederlandse economie

Het bbp per hoofd van de bevolking (*bbp per capita*) geeft een goed beeld van de welvaartsverschillen tussen landen. In 2008 bedroeg het bbp per capita in Nederland ruim 34 duizend euro. Na de Verenigde Staten had Nederland hiermee het hoogste inkomen per hoofd van de bevolking onder de benchmarklanden. Ten opzichte van het gemiddelde in de periode 2001–2005 lag het bbp per capita in Nederland in 2008 bijna een kwart – of wel ruim zes duizend euro per hoofd van de bevolking – hoger. Deze groei in Nederland was overigens niet voldoende om de kloof met de Verenigde Staten te dichten. Het verschil is zelfs iets toegenomen. Nederland blijft qua niveau wel voorlopen op de overige benchmarklanden. In landen als Australië, Zuid-Korea, Polen, Tsjechië, Finland en Zweden was de procentuele toename van het bbp per capita in 2008 ten opzichte van 2001–2005, echter wel groter dan in Nederland.

Het *bbp per gewerkt uur* ligt op een hoog niveau in Nederland. Na de Verenigde Staten en België kende Nederland in 2008 het hoogste bbp per gewerkt uur onder de benchmarklanden. Ten opzichte van de basisperiode 2001–2005 lag het bbp per gewerkt uur in Nederland in 2008 twee euro (of eigenlijk twee koopkrachten-eenheden) hoger. Het bbp per gewerkt uur in Tsjechië, Hongarije, Polen maar ook Zuid-Korea blijft qua niveau achter bij de andere benchmarklanden.

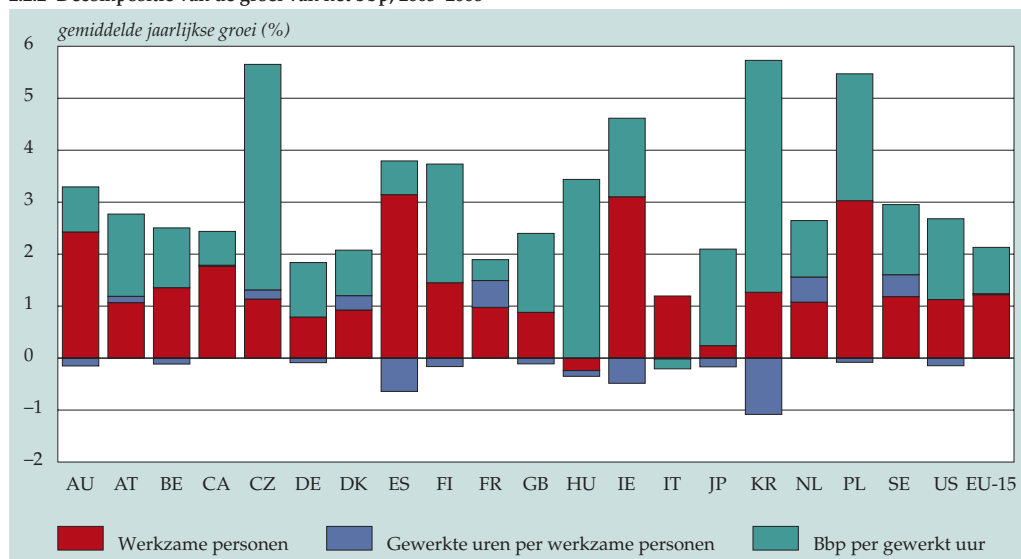
Het beeld voor Nederland is minder rooskleurig voor het *bbp per werkzame persoon*. Hoewel dit Nederlandse cijfer in 2008 nog boven het gemiddelde van de EU-27 lag, is dit positieve verschil licht afgenomen in vergelijking met de basisperiode (-2,6 punt). Deze dalende trend geldt ook voor andere landen met een hoger bbp per werkzame persoon, zoals België, Frankrijk en Oostenrijk, maar weer niet voor de Verenigde Staten, Ierland en Zweden. De nieuwe lidstaten van de EU – Tsjechië, Hongarije en Polen – geven alledrie een toename van het bbp per werkzame persoon te zien en kruipen zo dichterbij het gemiddelde van de EU-27 en naar het niveau van de ‘oudere’ lidstaten van de EU. Al moet gezegd dat het niveauverschil nog aanzienlijk is.

Een oorzaak van het relatief lage bbp per werkzame persoon in Nederland is het in vergelijking met de andere landen, geringe *aantal uren per werkzame persoon*. Het aantal uren dat iemand in Nederland gemiddeld werkte in 2008, was na Duitsland het laagste onder de benchmarklanden.

Een hoge arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) betekent nog niet automatisch dat ook de totale welvaart hoog is. Ook de *arbeidsparticipatie* is hierbij van belang; oftewel hoeveel mensen werken er? De participatiegraad is in Nederland hoog; in 2007 werkte ruim 74 procent van de (potentiële) Nederlandse beroepsbevolking. Denemarken was de duidelijke koploper (ruim 77 procent). In 2007 was de arbeidsparticipatie in ons land aanzienlijk gestegen ten opzichte van de basisperiode (+2,3 procentpunt). Dit is met name veroorzaakt door de, ook in internationaal perspectief, toegenomen arbeidsparticipatie van vrouwen in Nederland: +3,9 procentpunt in 2007 ten opzichte van de gemiddelde participatie in de periode 2001–2005. Wel bleef de toename van de participatie onder ouderen (55–65-jarigen) in Nederland licht achter bij de andere benchmarklanden. Een toename van de totale arbeidsparticipatie (mannen en vrouwen) is in de hier beschouwde periode een algemene tendens in de benchmarklanden, met uitzondering van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk.

Uit het voorgaande komt naar voren dat het uiteindelijke bbp van een land het product is van het bbp per gewerkt uur, het aantal gewerkte uren per werkzame persoon en het aantal werkzame personen (zie figuur 2.2.2). De groeimogelijkheden van het bbp zijn hiermee ook aangegeven; de arbeidsproductiviteit verhogen of meer mensen (langer) laten werken. Nederland komt hierbij naar voren als een land waar het niveau van de arbeidsproductiviteit en de participatiegraad hoog zijn. De groei van het bbp is in de afgelopen jaren in Nederland dan ook vooral gerealiseerd door een toename van de participatiegraad en de arbeidsproductiviteit. De ‘lat’ om verdere economische groei te realiseren ligt hiermee echter hoog. Ook voor een startende individuele onderneming geldt hierdoor, enigszins afhankelijk van de markt waarop de onderneming opereert, dat het ‘instapniveau’ hoog is: om concurrerend te zijn moet al snel een hoge arbeidsproductiviteit gerealiseerd worden.

2.2.2 Decompositie van de groei van het bbp, 2003–2008

Bron: Bewerking op basis van OECD Economic Outlook No. 84 en het Groningen Growth and Development Centre.

Op de indicatoren voor levenskwaliteit scoort Nederland gemiddeld. Levenskwaliteit kent veel aspecten, zoals de 'toegestane' scheefheid van de inkomensverdeling en de verwachte levensduur van mensen. De *inkomenskwintielandaandeelratio* is een indicator voor de inkomensverdeling onder de bevolking. Onder de benchmarklanden was de inkomensongelijkheid in 2007 het grootste in het Verenigd Koninkrijk en Italië. Nederland bekleedt hier een middenpositie. Met name in Zweden is het verschil tussen hoge en lage inkomens beperkt. Er is geen duidelijke samenhang waarneembaar tussen de hoogte van het bbp per capita of de economische groei en de mate van inkomensongelijkheid. Ierland en Polen kenden in de periode 2003–2008 een substantiële economische groei en dit is in deze landen gepaard gegaan met een toename van de inkomensongelijkheid. Tsjechië en Spanje kenden vergelijkbare groeicijfers, maar zagen de inkomensongelijkheid niet of nauwelijks toenemen.

In 2006 lag de *levensverwachting bij geboorte* voor mannen in Nederland op bijna 78 jaar en voor vrouwen op 82 jaar. In alle benchmarklanden is de levensverwachting in 2006 gestegen ten opzichte van de basisperiode 2001–2005, zowel onder mannen als onder vrouwen. Binnen de groep benchmarklanden is de positie van Nederland op het punt van de levensverwachting van vrouwen overigens iets verslechterd.

Economische groei heeft een schaduwkant als het gaat om de aantasting van schaarse natuurlijke bronnen of een hoog energieverbruik en de daarmee gepaard gaande milieuvervuiling. Op het gebied van duurzaamheid scoort Nederland gemiddeld tot laag. De energie-intensiteit (*energieverbruik per eenheid bbp*) was in 2006 weliswaar licht gedaald ten opzichte van de basisperiode, maar Nederland bleef hiermee behoren tot de middenmoot van de hier geselecteerde landen. Dene-

marken en Japan produceerden het meest efficiënt. De energie-intensiteit wordt beïnvloed door de sectorstructuur van een economie. De weinig energie-intensieve dienstensector domineert in vrijwel alle benchmarklanden. De Oost-Europese landen met een (voorheen) sterk industrieel karakter kennen nog altijd een relatief hoog energieverbruik.

De benutting van duurzame bronnen in het totale energieverbruik van Nederland ligt internationaal gezien laag. In 2007 bedroeg het aandeel van *groene stroom* in het totale elektriciteitsverbruik in Nederland 7,6 procent. Hoewel het belang van groene stroom is gegroeid in 2007 ten opzichte van het gemiddelde in de basisperiode 2001–2005 is de internationale positie van Nederland op dit punt gelijk gebleven. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat het voor bijvoorbeeld landen met veel reliëf en rivieren gemakkelijker is om groene stroom op te wekken dan voor een land als Nederland.

De uitstoot van CO_2 *per capita* is niet laag in Nederland. Hoewel de uitstoot in 2006 lager was dan in de referentieperiode 2001–2005 behoort Nederland binnen de groep van Europese landen tot de koplopers. Na Finland, Tsjechië en België had Nederland in 2006 de hoogste emissie onder de geselecteerde Europese landen. Zweden produceerde op dit punt het schoonste per hoofd van de bevolking. Het niveau van CO_2 -uitstoot per hoofd van de bevolking in de Verenigde Staten, Australië en Canada ligt overigens aanmerkelijk hoger dan dat van Nederland en de andere Europese landen.

Conclusie

De prestaties van de Nederlandse economie steken gunstig af tegen de economische ontwikkeling in veel andere benchmarklanden. Nederland kenmerkt zich door een hoog bbp per capita, een nog immer groeiend bbp, een hoge arbeidsproductiviteit (bbp per gewerkt uur) en een hoge arbeidsparticipatie. Wel blijft de groei van de arbeidsparticipatie onder ouderen (55–65-jarigen) licht achter bij andere landen. Daarnaast werken Nederlandse werknemers na Duitsland het minste aantal uren, wat het bbp per werkzame persoon drukt. De hoge welvaart gaat gepaard met een gemiddelde levensverwachting van de Nederlandse bevolking en een qua scheefheid, gemiddelde inkomensverdeling. Op het punt van duurzaamheid scoort Nederland gemiddeld tot laag; de indicatoren ontwikkelen zich wel in de gewenste richting maar in internationaal perspectief doet Nederland het per saldo niet beter dan de andere benchmarklanden.

2.2.3 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; prestaties Nederlandse economie (samenvatting)

positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd		Participatiegraad Participatiegraad vrouwen Bbp per gewerkt uur (PPS) Participatiegraad 25–55-jarigen Aantal uren per werkzame persoon	
	gelijk	Inkomenskwintielratio	Bbp per capita Participatiegraad mannen Uitstoot CO ₂ per capita Levensverwachting mannen Groene stroom	
	verslechterd	Bbp per werkzame persoon	Participatiegraad 15–25-jarigen Participatiegraad 55–65-jarigen Energieverbruik per eenheid bbp Levensverwachting vrouwen	
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

2.3 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

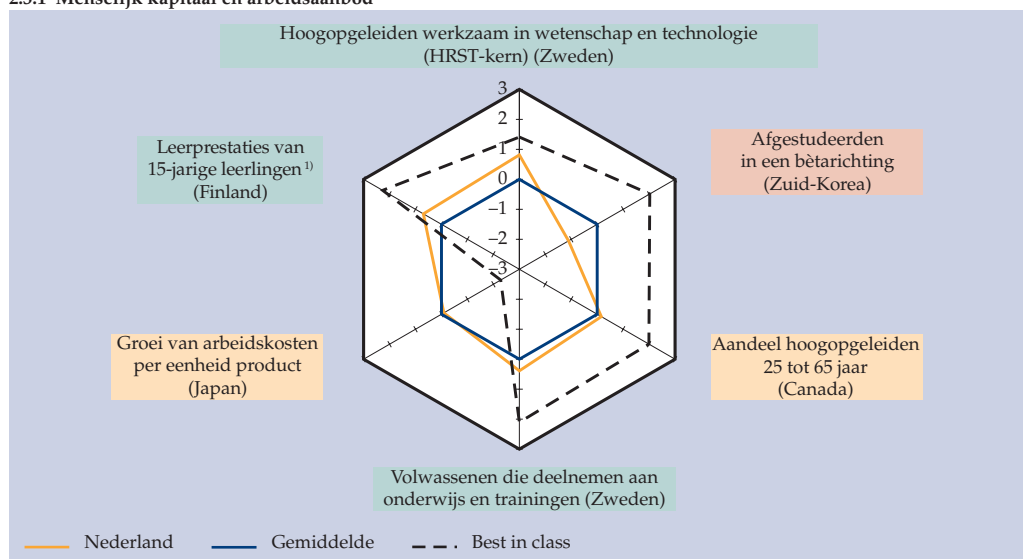
Naast het belang van ‘klassieke’ kapitaalgoederen en de daarin geïncorporeerde technologie als productiemiddel, is het belang van de kennis en vaardigheden van de productiefactor arbeid inmiddels onderkend als een factor die van belang is voor de prestaties van een individuele onderneming en dus ook voor een bedrijfstak of economie als geheel. Het gaat hierbij deels om de praktische kennis en vaardigheden (*skills*) om het bestaande werk adequaat te kunnen doen, maar ook om creatieve vaardigheden op het terrein van het bedenken en succesvol ontwikkelen van nieuwe producten en processen.

Indicatoren die de omvang en kwaliteit van het menselijk kapitaal en het (toekomstige) arbeidsaanbod in een land raken zijn onder andere de arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau en herkomst, de hoger opgeleiden in een samenleving, de arbeidskosten, de leerprestaties van leerlingen en ‘*life long learning*’.

De beschikbaarheid van hoogopgeleid personeel is van steeds groter belang voor het realiseren van economische groei. De *hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie (HRST-kern)* geven de feitelijke inzet van hoogopgeleid personeel in het arbeidsproces weer. In 2007 behoorde ruim één op de vijf werknemers in Nederland tot deze groep. Nederland bleef met dit aandeel werkzame hoogopgeleiden niet ver achter bij de Scandinavische landen en België die de Europese kopgroep vormden. Hoewel deze HRST-kern licht gegroeid was in 2007 ten opzichte van het gemiddelde over 2001–2005, is de positie van Nederland binnen de groep bench-

marklanden niet veranderd. Uitgesplitst naar dienstensector en industrie geldt in de eerste plaats dat voor alle benchmarklanden de *HRST-kern in de dienstensector* hoger is dan in de *HRST-kern in de industrie*. De dienstensector afficheert zich op dit punt, ondanks het meer technologische karakter van de industrie, als kennisintensiever. Zowel in de dienstensector als in de industrie is het belang van de HRST-kern toegenomen in Nederland. De HRST-kern in de dienstensector (24,5 procent) lag in 2007 boven het gemiddelde van de periode 2001–2005. Dit gold ook voor de HRST-kern in de industrie (11 procent), waar Nederland tevens de positie binnen de benchmarklanden zag verbeteren.

2.3.1 Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

¹⁾ Gemiddelde van de prestaties op het vlak van wiskunde, natuurwetenschappen en lezen.

Het aandeel *hoogopgeleiden onder de bevolking van 25 tot 65 jaar* geeft het potentiële aanbod van hooggekwalificeerde arbeid weer en daarmee op korte termijn ook de grens van dit aanbod. Ondanks een toename van het aandeel hoogopgeleiden in 2006 ten opzichte van het gemiddelde in de periode 2001–2005 (basisperiode), blijft Nederland op dit punt tot de middengroep van de benchmarklanden behoren. De kloof tussen Europa en koplopers Canada, Japan en de Verenigde Staten is groot. Op Europees niveau is Nederland in de periode 2001–2006 bovendien voorbijgestoken door Ierland en Zweden.

Het aandeel *afgestudeerden in een bètarichting* is in Nederland teruggelopen tot 11 procent in 2006. Nederland loopt op dit gebied achter op vrijwel alle benchmarklanden. Het arbeidsaanbod van zogenaamde bèta's vanuit het Nederlandse hoger onderwijs zal op korte termijn dus ook niet toenemen. Wiskunde- en natuurwetenschappelijke prestaties vormen een eerste indicatie voor het aantal hoger opgeleide

bèta's in de toekomst. De *leerprestaties van 15-jarige leerlingen* in Nederland op het gebied van natuurwetenschappen en wiskunde zijn internationaal gezien behoorlijk goed. Het lijkt dus niet zo te zijn dat wiskunde en natuurkunde 'te moeilijk' zijn voor Nederlandse leerlingen. De Nederlandse leesprestaties blijven daarbij iets achter, maar zijn nog altijd bovengemiddeld binnen de groep benchmarklanden.

Nederland neemt ook een bovengemiddelde positie in op het gebied van *volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen*. Programma's voor een leven lang leren zijn van belang om ook de kennis en vaardigheden van de (werkzame) beroepsbevolking op peil te houden. Een goed voorbeeld hiervan is de veelheid aan ICT-cursussen in het afgelopen decennium gevolgd door mensen die daar in hun reguliere opleiding niet of nauwelijks mee geconfronteerd waren. De drie Scandinavische benchmarklanden en het Verenigd Koninkrijk lijken dit het meeste te onderkennen. Deze landen vormen namelijk reeds vanaf het begin van het huidige millennium de kopgroep. Na deze landen volgt Nederland dat op dit gebied overigens nauwelijks groei heeft getoond.

De arbeidsparticipatie hangt sterk samen met het opleidingsniveau. Over het algemeen geldt: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter de kans op werk. Binnen de groep benchmarklanden lijkt dit zelfs een ijzeren wet: in alle landen geldt dat de arbeidsparticipatie van hoger opgeleiden groter is dan die van middelbaar opgeleiden en deze laatste is weer altijd hoger dan die van de lager opgeleiden.

De overall deelname aan het arbeidsproces in Nederland is bovengemiddeld (zie paragraaf 2.2). Bij de *arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau* komen het Verenigd Koninkrijk, Denemarken en Zweden naar voren als de landen waar in de grootste mate een beroep wordt gedaan op de *hoger opgeleiden* in de samenleving. De verschillen tussen de landen zijn overigens niet bijzonder groot. In 2006 liep de participatiegraad van hoger opgeleiden uiteen van 88 procent (Verenigd Koninkrijk) tot 77 procent (Zuid-Korea). De mate waarin een beroep wordt gedaan op hoger opgeleiden zegt ook iets over het soort werk dat er in een samenleving gedaan moet worden. Dit geldt overigens eveneens voor de twee andere opleidingsniveaus. Op dit punt geldt dat de participatiegraad van middelbaar en lager opgeleiden in Nederland weliswaar lager ligt dan die van de hoger opgeleiden, maar dat de verhouding evenwichtiger is dan in de meeste andere landen. De arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau liep in 2006 in Nederland uiteen van 60,6 procent (*lager opgeleiden*), via 79,1 procent (*middelbaar opgeleiden*) tot 86,4 procent van de hoger opgeleiden. Opvallend is de extreem lage participatiegraad (13,5 procent) van lager opgeleiden in Japan in de periode 2001–2005. Dit lijkt te illustreren dat het in tijden van economische recessie inderdaad de lager opgeleiden zijn die het eerste of in ieder geval massaal, hun baan verliezen.

Het spiegelbeeld van de arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau is de *werkloosheid naar opleidingsniveau*. In paragraaf 2.8 wordt vastgesteld dat de totale werk-

loosheid in Nederland laag is. In deze paragraaf wordt dit gedetailleerd naar opleidingsniveau. Onder lager en middelbaar opgeleiden was het percentage werklozen in 2006 in Nederland hoger dan in de periode 2001–2005. Het niveau van de werkloosheid onder deze groepen lag in Nederland echter beduidend lager dan in veel andere benchmarklanden. In Duitsland, Frankrijk en België bijvoorbeeld is de werkloosheid onder lager opgeleiden zowel in de basisperiode 2001–2005 als in 2006 twee tot viermaal zo hoog als in Nederland. Nederland slaagt er in vergelijking met de meeste andere landen beter in lager opgeleiden die willen en kunnen werken, daadwerkelijk in het arbeidsproces op te nemen. Ook hier geldt dat er kennelijk ook vraag is naar minder geschoold werk. In Hongarije en Tsjechië is de werkloosheid onder lager opgeleiden hoog. De economische groei van deze landen leidt dus niet in eerste instantie tot een beroep op de lager opgeleiden.

Regelmatig is er debat of er in Nederland wel voldoende hoogopgeleiden voor handen zijn om in de (verwachte) vraag te voorzien, in het bijzonder met betrekking tot wetenschappelijk geschoolde bèta's. Dit uit zich bijvoorbeeld in de discussie over het al dan niet toepassen van een 'soepeler' regime wat betreft het verlenen van een werkvergunning aan hoger opgeleiden. Over de motieven van hoger opgeleiden om naar Nederland te komen is weinig bekend. In de voorgaande editie van deze publicatie waren cijfers opgenomen over het opleidingsniveau van immigranten. Hieruit ontstond niet het beeld dat Nederland in grote aantallen hoogopgeleide immigranten aantrekt. In staat 3.8 en figuur 3.6 zijn cijfers opgenomen over de participatiegraad van immigranten naar opleidingsniveau (zie annex 3). Wat betreft de *arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau onder de autochtone bevolking versus immigranten* valt op dat het patroon min of meer vergelijkbaar is. De arbeidsparticipatie van immigranten ligt weliswaar iets lager dan die van de autochtone bevolking, maar ook voor de immigranten geldt dat de hoger opgeleiden vaker werk hebben dan de lager opgeleiden. Op grond hiervan is het moeilijk te zeggen of er nu juist speciaal hoogopgeleide immigranten naar Nederland komen om hier te werken of juist lager opgeleide immigranten. Het beeld is overigens niet in alle benchmarklanden gelijk. Het verschil zit hem dan overigens juist in de participatiegraad van de lager opgeleiden. Er zijn verschillende landen, met als uitschieter de Verenigde Staten, waar de participatiegraad van lager opgeleiden die niet in het betreffende land zijn geboren (immigranten) hoger is dan die van de lager opgeleide autochtonen. Dit suggereert dat immigranten in vergelijking met de autochtone bevolking eerder 'in de prijzen vallen' bij het vinden van minder geschoold werk dan bij hoger geschoold werk.

De ontwikkeling van de *arbeidskosten per eenheid product* is een veel gebruikte indicator om de concurrentiepositie van een land weer te geven. Zeker voor producten met een arbeidsintensief productieproces zijn niveauverschillen in de arbeidskosten bepalend voor de mate waarin deze producten succesvol geëxporteerd kunnen worden. Hierbij moet bedacht worden dat hoge arbeidskosten per

eenheid product niet per definitie hetzelfde is als hoge lonen. Er is een continue wisselwerking tussen de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit en de hoogte van de lonen in een bedrijfstak of land. Landen met een hoge arbeidsproductiviteit kunnen zich hoge lonen ‘permitteren’, zonder dat dit direct leidt tot (te) hoge arbeidskosten per eenheid product. Nederland nam in 2007 een middenpositie in op deze indicator. Ondanks een lichte stijging van de arbeidskosten per eenheid product blijft Nederland behoren tot de middengroep van de benchmarklanden. Voor Japan en Duitsland gold als enige landen dat de arbeidskosten per eenheid product in 2007 onder het niveau van die in 2000 lagen. De andere landen hebben te maken met gestaag toenemende arbeidskosten per eenheid product. De toename van de arbeidskosten per eenheid product was hoog in Hongarije, Ierland en Spanje. Dit zijn voorbeelden van landen die in de periode 2003–2008 een onstuimige economische groei kenden, waardoor de kans op een tijdelijke discrepantie tussen de ontwikkeling van de lonen en de arbeidsproductiviteit groter zou kunnen zijn.

Conclusie

Wat betreft het aantal hoogopgeleiden behoort Nederland tot de middengroep van de benchmarklanden. Het aantal hoger opgeleiden in wetenschap en technologie en ook werkzaam op dit terrein is in Nederland wel onverminderd hoog. Op het punt van het aantal afgestudeerden in een bètarichting blijft Nederland laag scoren, terwijl de leerprestaties van 15-jarige leerlingen in Nederland op dit punt wel bovengemiddeld zijn. Net als in alle andere landen is de arbeidsparticipatie van hoger opgeleiden het hoogst in Nederland. Het ‘gat’ met de arbeidsparticipatie van middelbaar en lager opgeleiden is in Nederland echter wat minder groot dan in veel andere benchmarklanden.

2.3.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; menselijk kapitaal en arbeidsaanbod (samenvatting)

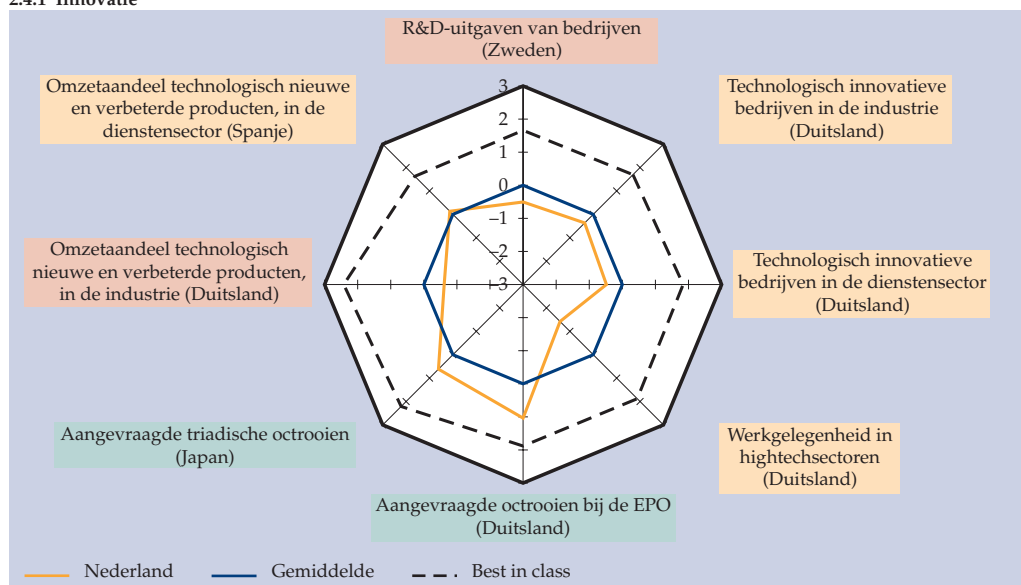
positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd	Arbeidskosten per eenheid product		HRST-kern, industrie Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs
	gelijk	Wiskundeprestaties 15-jarigen Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, lager onderwijs	Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs	HRST-kern HRST-kern, dienstensector Volwasseneneducatie Prestaties natuurwetenschappen 15-jarigen Arbeidsparticipatie 25- tot 65 jarigen, lager onderwijs
	verslechterd	Bèta-afgestudeerden Leesprestatie 15-jarigen Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs		Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

2.4 Innovatie

Voor 'gevestigde' economieën met een hoge arbeidsproductiviteit en (daardoor) een hoog niveau van welvaart is innovatie één van de middelen om economische groei te blijven realiseren. Op bestaande markten met bestaande productieprocessen marktaandeel (terug)winnen door te concurreren op prijs is op tal van markten geen reële optie. Innovatie is een manier om nieuwe productieprocessen te ontwikkelen en daardoor bestaande verhoudingen (tijdelijk) in het eigen voordeel te veranderen óf nieuwe producten te ontwikkelen om zo (tijdelijk) nieuwe markten te kunnen bedienen en daarmee marktvoordeel te behalen. Succesvol innoveren heeft een grotere kans van slagen in een goed functionerend netwerk van bedrijven, universiteiten en publieke researchinstellingen die in R&D investeren en bereid zijn samen te werken om daadwerkelijk innovaties te realiseren. Van een dergelijk netwerk met bewezen successen gaat ook een zekere aantrekkingskracht uit op buitenlandse bedrijven en (potentieel) nieuwe ondernemers. In deze paragraaf wordt de innovatie in Nederland gekarakteriseerd aan de hand van de R&D-uitgaven, de gerealiseerde innovaties, de mate van samenwerken bij innovatie, de aangevraagde patenten, de omvang van zogenaamde hightechsectoren in de economie en de uiteindelijke omzet behaald met nieuwe producten.

2.4.1 Innovatie

De R&D-uitgaven van bedrijven waren in Nederland in 2007 hoger dan in de referentieperiode 2001–2005. Dit heeft echter niet geleid tot een verbetering van de positie van Nederland binnen de groep benchmarklanden. De R&D-uitgaven van de bedrijven in de andere landen namen dus in dezelfde mate of meer, toe. Ook blijft het

verschil met de landen waar de R&D-uitgaven van de bedrijven het hoogste zijn, onverminderd groot. De *R&D-uitgaven in de dienstensector* namen in Nederland meer toe dan de *R&D-uitgaven in de industrie*. De positie van Nederland op het punt van de R&D-uitgaven in de dienstensector is dan ook niet verder verslechterd. Hierbij dient te worden aangetekend dat Nederland zich hier al in de staartgroep van de benchmarklanden bevond. Koploper Zweden gaf meer dan driemaal zoveel aan R&D uit dan Nederland. Op het punt van de R&D-uitgaven in de industrie is de positie van Nederland wel verslechterd, maar hier behoort Nederland nog wel tot de middengroep van de benchmarklanden. Hier geldt dat koploper Zweden tweemaal zoveel aan R&D uitgaf als Nederland.

De *R&D-uitgaven van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland* zijn in Nederland hoog. Het gaat hier om R&D-opdrachten van bedrijven of instellingen uit het buitenland óf van dochterondernemingen in het buitenland. Voor Nederland geldt dat deze grensoverschrijdende geldstromen gedomineerd worden door geldstromen van dochterondernemingen van grote multinationale ondernemingen waarvan het hoofdkantoor in Nederland is gevestigd. De verschillen tussen landen zijn op dit punt groot en kunnen inderdaad beïnvloed worden door de aanwezigheid van een groter of kleiner aantal multinationale ondernemingen. Vanuit het buitenland gefinancierde R&D van bedrijven komt in Japan en Zuid-Korea, maar ook in Australië en Duitsland bijvoorbeeld, nauwelijks voor.

In 2006 lag het aantal *technologisch innovatie bedrijven in de industrie* en ook het aantal *technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector* hoger dan in het referentiejaar 2004. Bij de dienstensector ging dit ook gepaard met een verbetering van de internationale positie van Nederland. Het aantal technologisch innovatieve bedrijven in zowel de industrie als de dienstensector blijft in vergelijking met de meeste ander landen echter onverminderd laag. Op het punt van *technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt* bevindt Nederland zich bij de industrie in de voorhoede van de benchmarklanden en bij de dienstensector in de middengroep. Ten opzichte van het referentiejaar 2004 is de samenwerking in beide sectoren overigens iets afgenomen. In de industrie in Nederland is de samenwerking met zowel *universiteiten* als *publiek researchinstellingen* toegenomen in vergelijking met 2004. De dienstensector in Nederland zag de samenwerking met beide partijen juist afnemen. Op alle indicatoren die betrekking hebben op het samenwerken bij innovatie scoort Finland stelselmatig het hoogste en soms met afstand het hoogste. In internationaal perspectief is de mate van samenwerking bij innovatie in Nederland niet meer dan gemiddeld. Slechts op het punt van de technologisch innovatie bedrijven in de dienstensector die hebben samengewerkt heeft Nederland zijn internationale positie weten te verbeteren, dit ondanks een kleine daling van deze samenwerking.

Het uiteindelijke commerciële succes aan het einde van het innovatieproces wordt afgemeten aan het *omzetaandeel behaald met technologisch nieuwe en verbeterde producten*. Voor de Nederlandse *industrie* lag dit aandeel in 2006 op ruim 15 procent. Dit was

hoger dan in 2004, maar qua niveau behoorde Nederland hiermee nog tot de staartgroep van de benchmarklanden. In de industrie was Duitsland koploper met een omzetaandeel van bijna 30 procent.

In de *dienstensector* behoorde Nederland tot de middengroep van benchmarklanden. De omzet behaald met nieuwe en verbeterde producten in de dienstensector bedroeg in Nederland in 2006 bijna 9 procent. Dit was aanmerkelijk hoger dan in 2004. Nederland heeft zijn internationale positie op dit punt dan ook aanzienlijk verbeterd. In de dienstensector was Spanje koploper met een omzetaandeel van bijna 13 procent.

Het aantal vanuit Nederland aangevraagde *octrooien bij het EPO (European Patent Office)* en het aantal aangevraagde *triadische octrooien* is in internationaal perspectief wel hoog. Er worden door Nederlandse bedrijven en instellingen dus wel uitvindingen gedaan die de moeite van het patenteren waard zijn. Vooral triadische octrooien – octrooien aangevraagd bij het Europees (EPO) en Japans (JPTO) patentbureau en toegekend door het Amerikaans patentbureau (USPTO) – suggereren een uitvinding met grote (commerciële) toepassingsmogelijkheden. Echter uitgerekend op het punt van deze triadische octrooien is de internationale positie van Nederland verslechterd. Voor Nederland geldt overigens dat ook bij deze indicatoren de grote multinationale ondernemingen waarvan het hoofdkantoor in Nederland is gevestigd, een groot deel van deze octrooiaanvragen voor hun rekening nemen. Ook het aandeel *aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO* is voor Nederland hoog en heeft Nederland deze positie weten te consolideren. Hightechoctrooien omvatten onder andere patenten op het gebied van communicatietechnologie, lasers en micro-organische en genetische techniek. Dit zijn technologiegebieden die nog volop in ontwikkeling zijn en octrooiaanvragen op deze gebieden zijn een indicatie voor de ‘aanwezigheid’ van Nederlandse bedrijven op deze technologiegebieden.

Een vergelijkbare indicator is de *werkgelegenheid in de medium- en hightechindustrie* en de *werkgelegenheid in de hightechdienstensector*. De medium- en hightechindustrie omvat sectoren als de farmaceutische en medische industrie. De hightechdienstensector omvat bijvoorbeeld de telecommunicatiesector. Het betreft hier kennisintensieve sectoren waar met hoogwaardige technologieën wordt gewerkt en waar nieuwe technologieën en toepassingsmogelijkheden elkaar in snel tempo opvolgen. Het aandeel van deze sectoren in een economie geeft aan in hoeverre een economie zich staande weet te houden op deze markt van hoogwaardige producten. Het aandeel van de medium- en hightechindustrie in de werkgelegenheid in Nederland is het laagste van alle benchmarklanden. En in 2007 was dit aandeel nog lager dan in de referentieperiode 2001–2005. Deze sector is het grootste in Tsjechië, Duitsland en Hongarije. Het waren vooral de nieuwe EU-lidstaten Tsjechië, Hongarije en Polen waar de omvang van deze sector toenam. Net als in Nederland nam het belang van deze sector ook af in landen als Zweden, het Verenigd Koninkrijk en Ierland. In de dienstensector is het beeld echter anders. Het aandeel van de

hightechdienstensector in de Nederlandse economie is hoog en was in 2007 hoger dan in de periode 2001–2005. Hier blijven Tsjechië, Hongarije en Polen achter bij de andere Europese landen, hoewel de omvang van de hightechdienstensector ook in Hongarije en Polen is toegenomen.

Conclusie

Op het terrein van innovatie scoort Nederland onverminderd hoog bij het aantal aangevraagde octrooien hoewel de positie niet is verbeterd. De R&D-uitgaven van bedrijven zijn wel toegenomen in Nederland, maar niet in die mate dat Nederland zijn internationale positie op dit punt zag verbeteren. Ook het aantal innovatieve bedrijven is toegenomen, maar niet voldoende om Nederland uit de onderste regionen van de benchmarklanden te halen. Wel is het omzetaandeel van innovatieve producten toegenomen. In de dienstensector heeft Nederland zijn internationale positie hier ook weten te verbeteren. De dienstensector lijkt zich in Nederland overigens iets meer aan dit beeld van weinig structurele vooruitgang te onttrekken dan de industrie. Dit wordt onderstreept door het afnemen van het belang van de medium- en hightechindustrie in Nederland en het toenemen van het economisch belang van de hightechdienstensector.

2.4.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; innovatie (samenvatting)

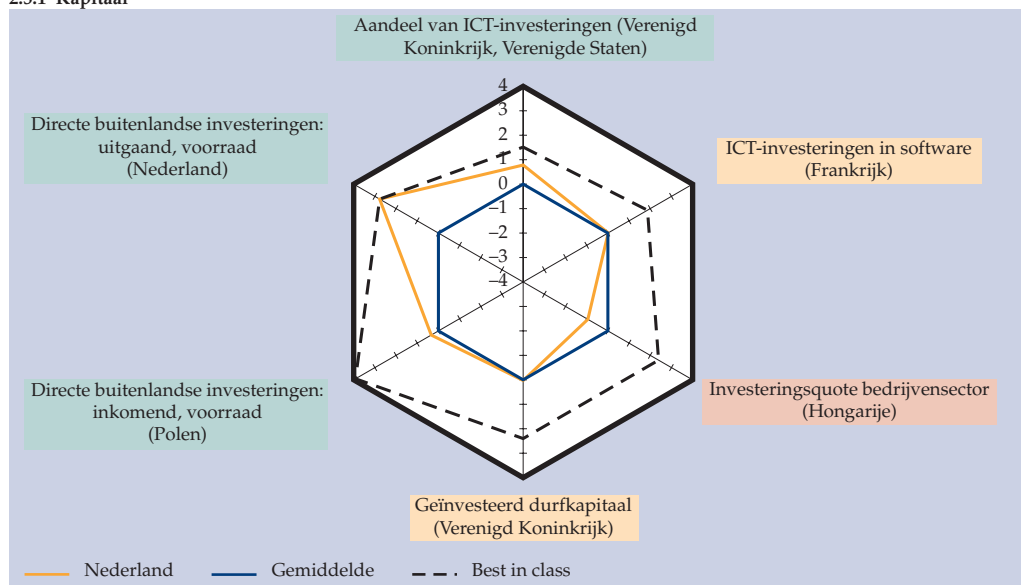
positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd	Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector die hebben samengewerkt		Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector Werkzame personen in de hightech-dienstensector Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de dienstensector
	gelijk	Werkzame personen in medium- en hightechindustrie Aangevraagde octrooien bij het EPO Aandeel aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO		Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie R&D-uitgaven in de dienstensector R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de industrie
	verslechterd	Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie die hebben samengewerkt Aangevraagde triadische octrooien Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met universiteiten, dienstensector Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met publieke researchinstellingen, dienstensector		R&D-uitgaven van bedrijven R&D-uitgaven van de industrie Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met universiteiten, industrie Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met publieke researchinstellingen, industrie
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

2.5 Kapitaal

Kapitaal kent twee verschijningsvormen. In de eerste plaats is er het fysieke kapitaal in de vorm van productiemiddelen zoals machines, gebouwen maar bijvoorbeeld ook computers en software. Investeren in fysiek kapitaal betekent het vervangen van economisch afgeschreven kapitaalgoederen of het uitbreiden van de kapitaalgoederenvoorraad, vaak betekent dit laatste het vergroten van de productiecapaciteit. Beide zijn goed voor een onderneming, bedrijfstak of land. Vervanging van economisch afgeschreven kapitaalgoederen gaat niet zelden gepaard met een zekere mate van technische vooruitgang. De in het nieuwe kapitaalgoed geïncorporeerde technologie is vaak verbeterd in vergelijking met de voorgaande versie. Computers zijn hier een sprekend voorbeeld van. Uitbreidingsinvesteringen duiden op een toename van de productie of een veranderende verhouding in het productieproces tussen de productiefactoren arbeid en kapitaal. De tweede verschijningsvorm van kapitaal is het financieel kapitaal. Investeringsprojecten moeten gefinancierd worden. Het financiële kapitaal is zeer mobiel geworden en vloeit in principe naar die investeringsprojecten die het meeste rendement beloven. Het kan hier klassieke financiering van ‘normale’ investeringen betreffen, maar ook kapitaalstromen ten behoeve van meer risicovolle projecten of bedrijfsovernames. Beide aspecten van kapitaal zullen in deze paragraaf aan de orde komen.

2.5.1 Kapitaal

De *investeringsquote van de bedrijvensector* was in 2007 in Nederland niet bijzonder hoog. Wel lag de investeringsquote in dat jaar hoger dan in de basisperiode 2001–2005, maar Nederland blijft op dit punt behoren tot de staartgroep van de bench-

marklanden. Zowel in de referentieperiode als in 2007 was de investeringsquote van de bedrijfssector in Hongarije het hoogste; tweemaal zo hoog als die van Nederland, maar ook meer dan tweemaal zo hoog als die van Ierland en het Verenigd Koninkrijk. Het aandeel van *ICT-investeringen* in de totale investeringen lag in Nederland wel hoog. Nederland behoort hier tot de eerste groep onder de benchmarklanden. Deze positie is ten opzichte van de referentieperiode zelfs verbeterd. Binnen de ICT-investeringen zijn de investeringen in software apart onderscheiden. Een hoog aandeel van de *investeringen in software* duidt op meer nadruk op het (geavanceerd) gebruik van ICT en minder op het investeren in de hardware wat een ander karakter en een andere 'status' heeft. In Nederland bestonden de ICT-investeringen in 2007 voor bijna de helft uit investeringen in software. Dit is vergelijkbaar met de verhouding in de periode 200–2005. Internationaal gezien neemt Nederland hiermee een middenpositie in. In Frankrijk en Finland nam het aandeel van software in de ICT-investeringen fors toe. In deze landen bestonden de ICT-investeringen in 2007 voor respectievelijk ruim tweederde en net iets minder dan tweederde uit investeringen in software.

Wat betreft het financieel kapitaal wordt het geïnvesteerd durfkapitaal behandeld en de directe buitenlandse investeringen. Het in Nederland *geïnvesteerde durfkapitaal* was in 2007 beduidend minder dan in de referentieperiode 2001–2005. Dit gold overigens voor meerdere landen. In het Verenigd Koninkrijk en België nam het geïnvesteerd durfkapitaal daarentegen fors toe. Dergelijke schommelingen zijn niet vreemd voor geïnvesteerd durfkapitaal wat uit de aard van de zaak wispelturig is en daar wordt aangewend waar de rendementen het hoogste lijken. Durfkapitaal is immers risicodragend vermogen verleend aan niet-beursgenoteerde ondernemingen en komt meestal pas in beeld als 'normale' financiering via de bank niet haalbaar blijkt. Dit geldt in nog sterkere mate voor het *geïnvesteerd durfkapitaal, vroege fase*. Het betreft hier namelijk financiering van het onderzoek en de ontwikkeling van een businesscase voorafgaande aan de eigenlijke oprichting van een bedrijf. Er is nog geen sprake van commerciële activiteiten. In 2001–2005 kenmerkte Nederland zich door een betrekkelijk klein deel geïnvesteerd durfkapitaal, vroege fase. Binnen het durfkapitaal werd in Nederland overwegend gekozen voor de minder 'gedurfde' variant, namelijk het financieren van de beginnende commerciële activiteiten van bedrijven. In 2007 was dit echter anders. Het aandeel geïnvesteerd durfkapitaal, vroege fase was fors groter dan in de periode 2001–2005. In internationaal perspectief is de positie van Nederland hier dan ook verbeterd.

Het duiden van de geldstromen gepaard gaande met *directe buitenlandse investeringen* is geen eenvoudige zaak. Directe buitenlandse investeringen zijn investeringen van (rechts)personen in een bedrijf van een andere economie (land) met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Een 'blijvend belang' is hier geoperationaliseerd als het hebben van een aandeel van minimaal tien procent in het betreffende bedrijf. Absolute controle of een meerderheidsbelang is dus niet vereist. Net als

geïnvesteed durfkapitaal zijn directe buitenlandse investeringen wispelturig van aard en kunnen deze geldstromen in een bepaald jaar gedomineerd worden door één enkele grote transactie. Voor Nederland lijkt 2007 zo'n jaar te zijn. Hoewel Nederland zich ook in de referentieperiode 2001–2005 onderscheidt als een land met bovengemiddelde *inkomende directe buitenlandse investeringen* is dit bedrag in 2007 erg hoog. Hoewel de motieven van de buitenlandse investeerder niet altijd duidelijk zijn en deelnemingen van het buitenland in Nederlandse bedrijven in de media wel populistisch aangeduid worden met 'de uitverkoop van Nederland', worden inkomende direct buitenlandse investeringen toch als goed beoordeeld voor het ondernemingsklimaat in Nederland. Een zelfde redenering geldt ten aanzien van *uitgaande directe buitenlandse investeringen*. Hoewel dit betekent dat Nederlandse (rechts)personen investeren in een andere economie dan de Nederlandse, is de overwegende reden dat een investeerder vrij moet zijn in waar zijn geld in te investeren. De uitgaande directe buitenlandse investeringen waren voor Nederland in 2007 fors lager dan in de periode 2001–2005. Een evenwichtiger beeld wordt wellicht verkregen door de gecumuleerde directe buitenlandse investeringen van de verschillende landen; in feite de in de loop van de jaren opgebouwde waarde van de deelnemingen in buitenlandse bedrijven en omgekeerd de gecumuleerde waarde van de deelnemingen vanuit het buitenland in bijvoorbeeld Nederlandse bedrijven. Een uitschieter in een bepaald jaar vlagt op deze wijze iets af. Voor Nederland gold dat in 2006 het saldo van uitgaande en inkomende direct buitenlandse investeringen positief was en een waarde vertegenwoordigde van bijna een derde van het Nederlandse bbp in 2006. Dit positieve saldo wil dus zeggen dat Nederland in de loop der jaren meer in buitenlandse bedrijven heeft geïnvesteed dan het buitenland in Nederlandse bedrijven. Dit is weliswaar hoog in vergelijking met de andere benchmarklanden, maar niet uniek. Ook het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Finland kenden een positief saldo ter waarde van 12 tot 13 procent van het bbp. Wat opvalt, maar wel begrijpelijk is, is dat opkomende economieën als die van Tsjechië, Hongarije en Polen maar ook Ierland nog, een negatief saldo hebben opgebouwd. Per saldo wordt vanuit het buitenland dus meer in de bedrijven van deze landen geïnvesteed dan omgekeerd.

Conclusie

De investeringsquote van de bedrijvensector is in Nederland niet bijzonder hoog. Het aandeel ICT-investeringen in de totale investeringen van Nederland is daarentegen wel hoog. Deze ICT-investeringen bestaan voor ongeveer de helft uit software. In vergelijking met de andere landen is dit gemiddeld. Wat betreft financieel kapitaal is het geïnvesteed durfkapitaal in Nederland beduidend afgenomen. Hierbij dient te worden opgemerkt dat het aandeel durfkapitaal, vroege fase wel is toegenomen. Op dit punt is de positie van Nederland dan ook verbeterd. De in- en uitgaande direct buitenlandse investeringen zijn voor Nederland bovengemiddeld. Door de jaren heen is de balans dat er vanuit Nederland meer in buitenlandse bedrijven is geïnvesteed dan omgekeerd.

2.5.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; kapitaal (samenvatting)

positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd			ICT-investeringen Geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase Directe buitenlandse investeringen, stromen, inkomend
	gelijk			
	verslechterd	Geïnvesteed durfkapitaal Directe buitenlandse investeringen, stromen, uitgaand		Investeringsquote bedrijvensector ICT-investeringen in software
		verslechterd	gelijk	verbeterd

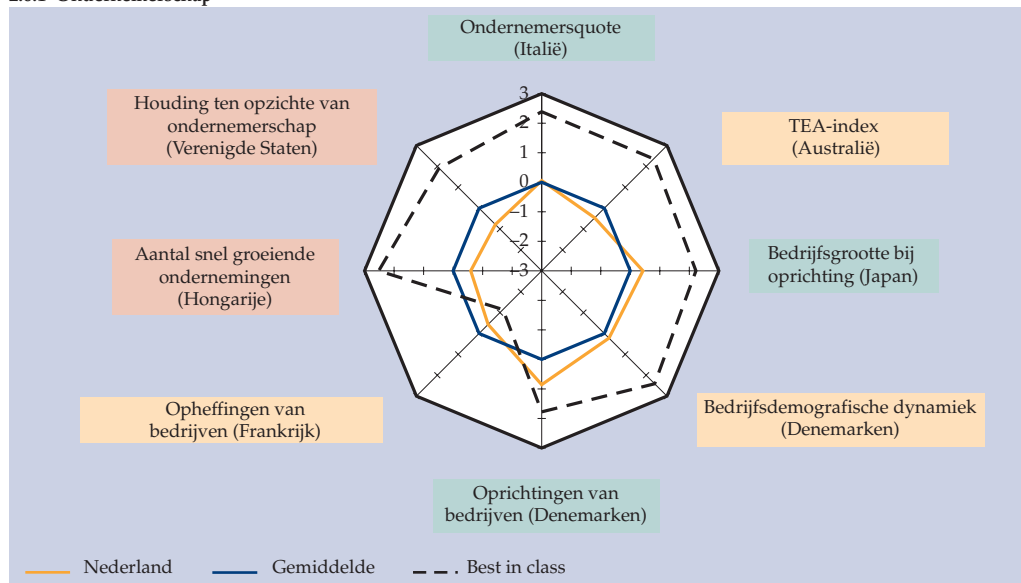
ontwikkeling indicator

2.6 Ondernemerschap

Naast innovatie raakt het thema ondernemerschap het hart van deze publicatie. Een overheid kan nog zo haar best doen om gunstige randvoorwaarden te creëren, de in het verleden behaalde economische prestaties kunnen nog zo goed zijn, uiteindelijk is het toch de bedrijvensector die de primaire bron is voor welvaarts-creatie en economische groei. Nieuw ondernemerschap is van belang voor een econo-mie. Nieuwe ondernemingen zijn vaak innovatiever dan zittende ondernemingen, ontwikkelen daardoor nieuwe producten en nieuwe vormen van organisatie en productie. De zittende ondernemingen worden op deze manier op de proef gesteld en moeten zich ook aanpassen op straffe van verdrijving van de markt. In deze paragraaf wordt (nieuw) ondernemerschap in Nederland de maat genomen aan de hand van indicatoren als de oprichting en opheffing van bedrijven, overlevings-kansen van nieuwe bedrijven en het aantal snel groeiende nieuwe bedrijven.

De *ondernemerquote* in Nederland lag in 2007 hoger dan in de periode 2002–2005. Het aantal personen dat als ondernemer werkzaam is, is dus toegenomen. De ondernemersquote is overigens in de meeste landen toegenomen, maar de toename in Nederland was dermate groot dat de internationale positie van Nederland op dit punt is verbeterd. In 2007 lag de ondernemersquote in Nederland praktisch op het zelfde niveau als het gemiddelde van de OESO-landen, de EU-25 en de EU-15. Wat opvalt is dat de ondernemersquote in landen als Finland, Zweden en Dene-marken, landen die op tal van punten als internationaal voorbeeld gelden, tot de

2.6.1 Ondernemerschap

laagste van de benchmarklanden behoren. Daarnaast is de ondernemersquote van tal van Europese landen, waaronder Nederland, hoger dan die in het land dat wel aangeduid wordt als ‘de kampioen van de vrije markt’; de Verenigde Staten. In Nederland is zowel het aantal *vrouwelijke ondernemers* als het aantal *mannelijke ondernemers* toegenomen. Voor praktisch alle landen geldt dat het aantal werkzame mannen dat als ondernemer werkzaam is, groter is dan het aantal vrouwen.

Op het punt van *aankomend en jong ondernemerschap* behoort Nederland tot de middengroep van de benchmarklanden. Wel lag deze indicator in 2007 hoger dan in de referentieperiode 2001–2005. Het betreft hier een indicator die aangeeft hoeveel mensen er bezig zijn met het oprichten van een bedrijf of korter dan 3,5 jaar eigenaar of leider zijn van een nieuw bedrijf. Ook op dit punt heeft Nederland zijn internationale positie verbeterd. Het aantal ondernemers en het aankomend ondernemerschap in Nederland hebben zich dus gunstig ontwikkeld, hoewel Nederland op geen enkel punt tot de absolute toptanden behoort. Deze ontwikkeling stemt niet helemaal overeen met de *houding ten opzichte van ondernemerschap* in Nederland. Ruim een derde van de Nederlanders gaf in 2007 aan zelfstandig ondernemerschap te verkiezen boven een baan als werknemer. Dit was overigens meer dan in de referentieperiode 2001–2004. Nederland liet op dit punt alleen België achter zich en bevond zich op een zelfde niveau als Zweden en Finland. In de Verenigde Staten gaf ruim 60 procent van de ondervraagden aan zelfstandig ondernemerschap te verkiezen boven een baan als werknemer, terwijl uit de gepresenteerde cijfers blijkt dat de Verenigde Staten op het punt van het aantal ondernemers niet beter presteren dan Nederland en ook meerdere andere Europese

landen. Kennelijk is het verschil tussen droom en werkelijkheid in de Verenigde Staten op dit punt groter dan in de meeste Europese landen.

In 2007 bedroeg het aantal *oprichtingen van bedrijven* in Nederland uitgedrukt als percentage van het totale aantal bedrijven 11,6 procent. Dit was hoger dan in de referentieperiode 2001–2005, de toename was ook groter dan in veel andere landen. Deze ontwikkeling is dus consistent met de hiervoor gesignaleerde toename van het aantal ondernemers in Nederland. Door deze ontwikkeling behoorde Nederland in 2007 tot de betere landen binnen de benchmarkgroep. De gemiddelde *bedrijfsgrootte bij oprichting* lag in Nederland boven de twee werkzame personen. In internationaal perspectief is dit ‘groot’. Het maakt tevens duidelijk dat het niet uitsluitend zelfstandigen zonder personeel (ZZP’ers) zijn, die voor zichzelf beginnen.

Bij het aantal *opheffingen van bedrijven* behoort Nederland in 2007 tot de midden-groep van de benchmarklanden. Het aantal opheffingen lag in 2007 iets hoger dan in de periode 2001–2005. De internationale positie is hier ongewijzigd gebleven. Bij de overlevingskansen van bedrijven; bedrijven die twee jaar na oprichting nog actief zijn, zijn er maar van weinig landen gegevens. Er is daarom afgezien van een internationale vergelijking. Van de zeven landen waarvoor dit gegeven beschikbaar is was het aantal ‘overlevers’ in Zweden het hoogste (88,1 procent) en in Tsjechië het kleinste (61,1 procent). Nederland nam met 73,1 procent een middenpositie in (zie figuur 6.8 in annex 6). Het aantal *snel groeiende ondernemingen* blijft in Nederland aan de lage kant. Als het gehele spectrum van het oprichten en opheffen van bedrijven wordt overzien wordt dit aan de ene kant gemarkeerd door een land als Denemarken. Dit land kenmerkt zich door veel oprichtingen een geringe bedrijfs-grootte bij oprichting, veel opheffingen, maar een meer dan gemiddeld aantal snel groeiende bedrijven. Dit zou gekarakteriseerd kunnen worden als de risicovolle variant. Aan de andere kant van het spectrum bevindt zich een land als Japan en in minder mate Frankrijk. Deze landen kenmerken zich door een gering aantal oprichtingen, een bovengemiddelde bedrijfs-grootte bij oprichting, een gering aantal opheffingen en een klein aantal snel groeiende bedrijven. Deze zijde van het spectrum zou gekarakteriseerd kunnen worden als de behoudende variant. Niet voor het eerst neemt Nederland hier een gemiddelde positie in.

Conclusie

Het aantal personen dat zelfstandig ondernemer is, is in Nederland toegenomen en wel zodanig dat ook de positie binnen de groep van benchmarklanden is verbeterd. Ook het aantal nieuw opgerichte bedrijven is toegenomen, maar dit ging tevens gepaard met een toename van het aantal opheffingen. Nieuwe bedrijven in Nederland kenmerken zich door een bovengemiddelde bedrijfs-grootte, maar een nog onverminderd laag aandeel snelle groeiers.

2.6.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; ondernemerschap (samenvatting)

positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd			Zelfstandige ondernemers, mannelijk Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk Ondernemersquote TEA-index Oprichtingen van bedrijven Bedrijfsdemografische dynamiek
	gelijk	Snel groeiende ondernemingen		Bedrijfsgrootte bij oprichting Houding ten opzichte van ondernemerschap
	verslechterd		Opheffingen van bedrijven	
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

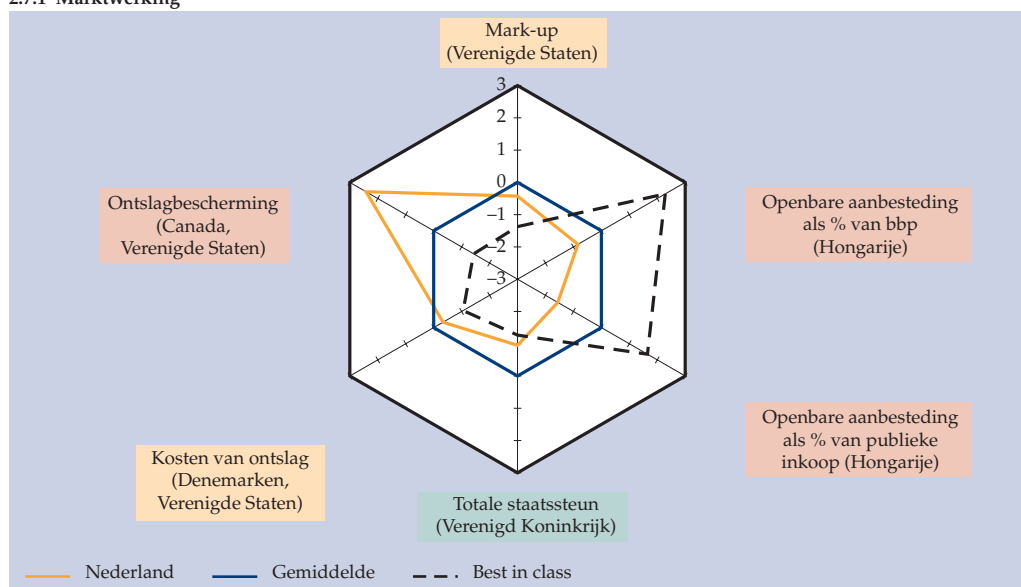
2.7 Marktwerking

Marktwerking wordt gezien als een drijvende kracht die zorgdraagt voor een efficiënte allocatie van productiemiddelen. Voldoende marktwerking draagt bij aan redelijke prijzen voor de consument en voldoende vernieuwing van producten om te voldoen aan de veranderende vraag van die zelfde consument. Dit houdt onder andere in dat het voor nieuwe ondernemingen mogelijk moet zijn toe te treden tot markten om zo te kunnen concurreren met de zittende ondernemingen. De overheid kan zelf een bijdrage leveren aan de marktwerking door de eigen opdrachten zo veel mogelijk via openbare aanbesteding toe te wijzen aan die bedrijven die dit het beste lijken te kunnen. Ook een zekere flexibiliteit op de arbeidsmarkt draagt er toe bij dat ondernemingen voldoende ruimte hebben om die mensen aan te trekken die ze het meeste nodig menen te hebben. Via een aantal indicatoren zal de positie en de ontwikkeling van Nederland op deze punten worden gepresenteerd.

De *mark-up* in Nederland is 'gewoon' in vergelijking met de andere landen. De mark-up was in 2008 in Nederland praktische gelijk aan die in de periode 2001–2005, maar de internationale positie van Nederland is op dit punt desalniettemin iets verbeterd. In 2008 lag deze mark-up in Nederland ook onder het gemiddelde van de EU-15 en de EU-27. De mark-up in Ierland was in 2008 fors afgenomen in vergelijking met de periode 2001–2005. Ierland kende in het begin van het millennium dan ook een onstuimige groei van het bbp. De laatste jaren is deze groei wat afgenomen waardoor de 'marges' letterlijk en figuurlijk wat meer onder druk

komen te staan. Gemiddeld genomen ligt de mark-up in de *industrie* net iets lager dan die in de dienstensector. De industrie is dan ook meer onderhevig aan internationale concurrentie dan de dienstensector. Deze situatie gold in 2007 overigens niet voor Nederland. In Nederland lagen de mark-up van de industrie en de dienstensector in 2007 op een zelfde niveau. De mark-up van de industrie was, in vergelijking met de basisperiode 2001–2005, ook meer toegenomen dan die van de dienstensector. Op het punt van de mark-up in de industrie bevond Nederland zich in 2007 in de middengroep van de benchmarklanden en is de internationale positie iets verslechterd. Voor de dienstensector geldt dat de mark-up in Nederland tot één van de laagste van de benchmarklanden behoort en ook praktisch niet was toegenomen ten opzichte van 2001–2005. Afgaande op deze mark-up lijkt de marktwerking in de dienstensector in Nederland betrekkelijk scherp. De verschillen tussen de landen zijn overigens niet bijzonder groot. Het Verenigd Koninkrijk en Denemarken kenmerken zich zowel bij de industrie als de dienstensector door een lage mark-up, die echter maar iets onder die van Nederland ligt. Landen die een periode van hogere economische groei kennen of net achter de rug hebben, kennen een wat hogere mark-up. Dit geldt voor Polen, Tsjechië en Ierland maar bijvoorbeeld ook voor Zuid-Korea.

2.7.1 Marktwerking

De overheid kan zelf bijdragen aan de transparantie van de markt door haar eigen investeringsprojecten en andere opdrachten via openbare aanbesteding te 'gunnen' aan marktpartijen die deze het beste kunnen realiseren. Binnen de EU zijn lidstaten verplicht opdrachten boven een bepaalde financiële drempel Europees aan te besteden. De omvang van de Europese *openbare aanbesteding* van de collectieve sector in

Nederland bedroeg in 2006 iets meer dan twee procent van het bbp. Dit was wel meer dan in de referentieperiode 2001–2005, maar in internationaal perspectief betrekkelijk laag. Het aandeel van de openbaar aanbesteedde overheidsopdrachten in de economie was vooral in Hongarije, Polen en Tsjechië hoog. Maar ook in landen als Finland en Zweden was dit aandeel beduidend hoger dan in Nederland. Indirect zit in de Europese *openbare aanbesteding als percentage van het bbp*, de omvang van de overheidsuitgaven verwerkt. Een aanvullende maatstaf is dan ook de Europese *openbare aanbesteding als percentage van de totale publieke inkoop*. Ook hier geldt echter dat dit in Nederland maar een gering percentage bedraagt; nog geen tien procent in 2006. Het gemiddelde in de EU-15 lag dat jaar tweemaal zo hoog. En ook hier geldt dat Hongarije en Polen, maar ook een land als Spanje, hoog scoren.

Op het terrein van de staatssteun gedraagt de Nederlandse overheid zich bijzonder ingetogen. Dit geldt voor de sectorale en ad hoc staatssteun (zie paragraaf 2.9), maar ook voor de *totale staatssteun*. Na het Verenigd Koninkrijk was de verleende staatssteun in Nederland in 2006 het laagste van alle benchmarklanden. Ook in de referentieperiode 2001–2005 kenmerkte Nederland zich door een laag niveau van staatssteun. De ‘verleiding’ om in te grijpen in de uitkomsten van het economische proces wordt door de Nederlandse overheid in vergelijking met andere landen, goed weerstaan. Staatssteun heeft overigens ook iets opportunistisch, ondanks dat het binnen de EU gebonden is aan regelgeving, kan het zo maar weer de kop op steken. De crisis in de financiële sector bewijst dit eens te meer. Maar ook een groot ‘nationaal’ bedrijf in moeilijkheden, bijvoorbeeld in de auto-industrie, kan sentimenten oproepen die de weg vrij maken voor het verlenen van staatssteun.

Op het punt van het terugdringen van de *belemmeringen voor ondernemerschap* heeft Nederland zicht sterk verbeterd ten opzichte van 2003. Zaken als onduidelijke wet- en regelgeving, administratieve lasten en andere beperkende regelgeving op het gebied van marktwerking zijn in Nederland sterk verminderd. De internationale positie van Nederland is hier dan ook verbeterd; na het Verenigd Koninkrijk kende Nederland binnen de benchmarklanden in 2008 de minste belemmeringen voor ondernemerschap. Ook *belemmeringen voor handel en investeringen* waren in 2008 in Nederland laag. Dit was in 2003 overigens ook al zo. Het gaat hier om wet- en regelgeving die vooral internationale handel en grensoverschrijdende investeringen bemoeilijken of discriminerend zijn voor buitenlandse ondernemingen. Voor beide indicatoren geldt overigens dat Tsjechië en Polen in de staartgroep van de benchmarklanden zitten (meer dan Hongarije). Deze landen zijn kennelijk nog bezig met het afbouwen van wet- en regelgeving die ondernemerschap en grensoverschrijdende handel en investeringen in de weg staan.

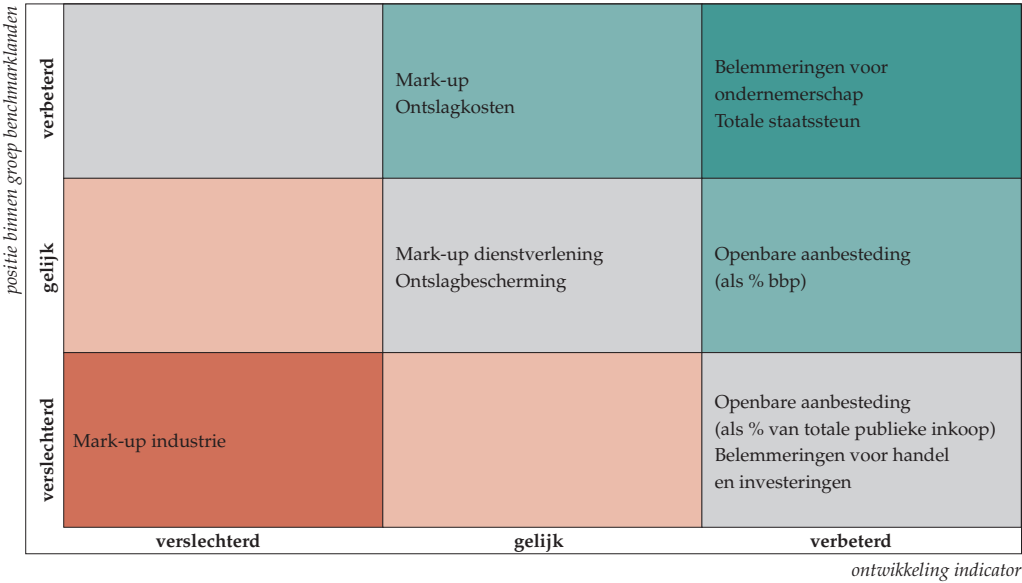
Ten aanzien van de productiefactor arbeid kenmerkt Nederland zich als een land waar het in vergelijking met de andere benchmarklanden, moeilijk is om iemand te ontslaan, maar waar de kosten van ontslag weer aan de lage kant zijn. De positie

van Nederland is hier min of meer ongewijzigd gebleven, al is Nederland op het punt van de ontslagkosten één positie geklommen.

Conclusie

De overall mark-up van de Nederlandse economie verhoudt zich tot die in de andere landen. Dit suggereert dat de markten in Nederland voldoende functioneren. De Nederlandse overheid draagt hier zelf overigens maar in geringe mate aan bij; het deel van de publieke inkopen dat in Europees verband openbaar wordt aanbesteed ligt in Nederland laag. Wel gedraagt de Nederlandse overheid zich zeer ingetogen op het terrein van het verlenen van staatssteun. Ook zijn de belemmeringen voor ondernemerschap sterk teruggedrongen en zijn die in vergelijking met de andere benchmarklanden in Nederland inmiddels laag te noemen. Op het terrein van ontslagbescherming en ontslagkosten kenmerkt Nederland zich nog immer als een land met een hoge ontslagbescherming, maar lage ontslagkosten.

2.7.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; marktwerking (samenvatting)

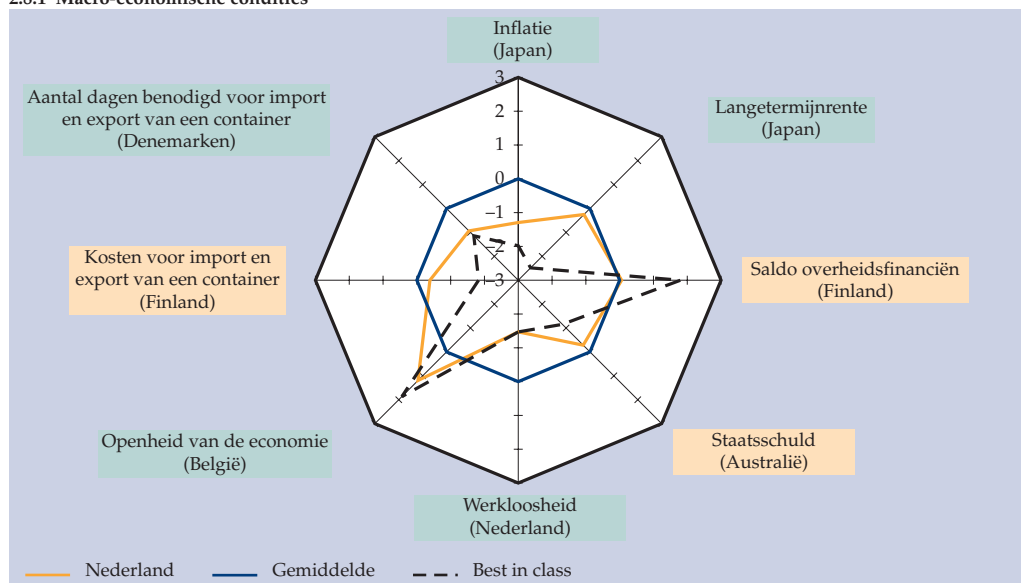

2.8 *Macro-economische condities*

Het macro-economische klimaat in een land of economie is van invloed op het gedrag van de individuele ondernemer. In onzekere tijden zullen ondernemers eerder geneigd zijn bepaalde beslissingen uit te stellen, dan wanneer de economie een stabiele en evenwichtige groei vertoont. Immers, wanneer een economie niet stabiel is, brengt dat extra onzekerheid met zich mee en ontstaan extra risico's. Dit bemoeilijkt voor ondernemers het nemen van beslissingen op de middellange

termijn. Elementen die het macro-economische klimaat bepalen zijn inflatie, langetermijnrente, het saldo overheidsfinanciën, staatsschuld, werkloosheid en de openheid van de economie.

2.8.1 Macro-economische condities

De *inflatie* is een stijging van het gemiddelde prijspeil. Dit betekent dat voor het aanschaffen van een goed of dienst meer euro's nodig zijn dan voorheen. Er wordt in dit verband daarom ook wel gesproken over geldontwaarding. In 2008 bedroeg de inflatie in Nederland 2,2 procent. Na Japan had Nederland de laagste inflatie onder de benchmarklanden. Ten opzichte van de gemiddelde inflatie in de basisperiode 2001–2005 lag de inflatie in Nederland in 2008 ruim een half procentpunt lager. Dat het inflatiepercentage in 2008 lager is als de gemiddelde inflatie in de periode 2001–2005 is bijzonder; onder de benchmarklanden komt dit, naast Nederland, alleen voor in Ierland. De positie van Nederland binnen de groep benchmarklanden is op het punt van inflatie dan ook verbeterd. Naast het niveau van inflatie is een belangrijk kenmerk van de inflatie de mate van fluctuatie van jaar op jaar; eigenlijk dus de 'voorspelbaarheid' van de inflatie. In de periode 1998–2008 zijn behoorlijke schommelingen waarneembaar in het Nederlandse inflatiepercentage. Dit resulteert in een relatief hoge *volatiliteit van de inflatie* in Nederland. Oost-Europese landen als Polen, Tsjechië en Hongarije kenden overigens verreweg de grootste schommelingen in inflatie in de periode 1998–2008.

De hoogte van de *langetermijnrente* bepaalt indirect de kosten voor het lenen van geld en is zodoende van invloed op beslissingen omtrent het doen van investeringen, uitgaven en besparingen. Forse economische groei leidt over het algemeen tot

het aantrekken van de rente; economische teruggang tot een dalende rente. Het rendement op een 10-jaarsstaatsobligatie is gebruikt om de ontwikkelingen op de kapitaalmarkt te vergelijken. De verschillen in de langetermijnrente onder Europese landen zijn klein. Na Duitsland en Zweden had Nederland de laagste rente op een 10-jaarsstaatsobligatie in Europa in 2008. De rente in Nederland bedroeg in dat jaar 4,3 procent. Van de benchmarklanden was de langetermijnrente in de Verenigde Staten, Canada en Japan overigens nog lager dan die van de drie genoemde Europese landen. In 2008 was het niveau van de langetermijnrente in Nederland nagenoeg gelijk aan het gemiddelde in de periode 2001–2005. Dit geldt voor meer benchmarklanden. In Polen, Canada, Zweden en de Verenigde Staten daarentegen is de langetermijnrente wel relatief sterk gedaald ten opzichte van de basisperiode. Meer specifiek, in Zweden en de Verenigde Staten daalde de rente in 2008 ten opzichte van de basisperiode met 0,6 procentpunt, in Polen en Canada met meer dan één procentpunt.

Het *saldo overheidsfinanciën* geeft het saldo van lenen en uitlenen door de collectieve sector weer. Het is van belang voor een economisch stabiel klimaat omdat structurele tekorten de financiële speelruimte van de overheid kunnen beperken. Dit kan ook de ondernemer raken. Immers, om het tekort terug te dringen kan de overheid besluiten belastingen als BTW of vennootschapsbelasting te verhogen. In 2007 kende Nederland een positief saldo overheidsfinanciën (0,3 procent van het bbp). Binnen Europa zijn het met name de Scandinavische landen die (in recente jaren) jaar na jaar een positief saldo weten te realiseren. Voor de niet-Europese landen onder de benchmarklanden geldt dit voor Zuid-Korea, Australië en Canada. Ten opzichte van de basisperiode is het saldo overheidsfinanciën in 2007 in Nederland sterk verbeterd. In de periode 2001–2005 was het saldo gemiddeld namelijk nog negatief. Overigens geldt voor veel landen dat het saldo overheidsfinanciën in 2007 minder negatief of zelfs positief is in vergelijking met de basisperiode. Alleen in het Verenigd Koninkrijk (negatiever) en Ierland (minder positief) is het saldo verslechterd in 2007.

Naast het saldo overheidsfinanciën is ook de *staatsschuld* van invloed op de financiële positie van de overheid. De Nederlandse staatsschuld bedroeg in 2007 ruim 45 procent van het bbp. Nederland neemt daarmee een middenpositie in onder de benchmarklanden. Japan heeft te maken met de hoogste staatsschuld onder de benchmarklanden namelijk 171 procent van het bbp; Australië de laagste (ruim 15 procent van het bbp). Ten opzichte van de basisperiode is de Nederlandse staatsschuld gedaald met 5,7 procentpunt. Het geldt niet voor alle benchmarklanden dat in 2007 de staatsschuld gedaald is ten opzichte van de basisperiode. Grote economieën als de Verenigde Staten, Duitsland en Frankrijk hebben in 2007 de staatsschuld zien toenemen ten opzichte van de basisperiode. Zweden heeft de staatsschuld daarentegen fors weten terug te brengen waardoor Nederland binnen de groep benchmarklanden een positie gedaald is.

De *werkloosheid* hangt nauw samen met de economische ontwikkelingen in een

land en geeft aan in hoeverre de capaciteit van mensen die willen werken, wordt benut. Ook is de werkloosheid van invloed op de verhouding tussen actieven en niet-actieven in een samenleving en daarmee op de (financiering van) inkomenshervreiding tussen deze twee groepen. In 2008 had Nederland de laagste werkloosheid onder de benchmarklanden. De werkloosheid lag in Nederland net iets boven de drie procent in 2008. Ook in Zuid-Korea en Denemarken was de werkloosheid relatief laag. Spanje, Hongarije, Duitsland en Frankrijk behoorden tot de benchmarklanden met de hoogste werkloosheidspercentages in 2008. Ten opzichte van de basisperiode is het Nederlandse werkloosheidspercentage in 2008 gedaald. Dit geldt overigens voor de meeste benchmarklanden. Alleen in Hongarije, Ierland, het Verenigd Koninkrijk, Spanje en de Verenigde Staten is de werkloosheid in 2008 opgelopen ten opzichte van de basisperiode.

De *openheid van de economie* geeft onder andere aan in hoeverre een economie te maken heeft met import- en exportbelemmeringen. In algemene zin is een open economie gunstig voor de groei van het bbp. Het zorgt voor concurrentiedruk (wat op zijn beurt kan leiden tot prikkels voor innovatie), toegang tot nieuwe technologieën en geeft landen de mogelijkheid het comparatieve kostenvoordeel uit te buiten. Nederland behoorde in 2008 samen met België, Hongarije, Ierland en Tsjechië tot de meest open economieën onder de benchmarklanden. De som van de Nederlandse export en import bedroeg in 2008 ruim 148 procent van het bbp. De Nederlandse economie is ten opzichte van de basisperiode opener geworden. Gemiddeld bedroeg de som van de import en export in de periode 2001–2005 ruim 125 procent van het bbp in Nederland. België is de meest open economie in 2008; de Verenigde Staten de minst open economie. De ‘kleinere’ landen zijn meer open dan de ‘grote’. Dat is niet verbazingwekkend omdat grote landen in de meeste gevallen meer zelfvoorzienend zijn. Bijna alle benchmarklanden zijn in 2008 opener geworden dan in de basisperiode. Alleen Ierland, Canada en Australië vormen hierop een uitzondering.

Naast de som van import en export ten opzichte van de omvang van de economie van een land (het bbp), geven ook de kosten en benodigde tijd die internationaal zaken doen met zich meebrengen een indicatie voor de openheid van de economie of de drempels hierbij. De *kosten voor de import van een container* in Nederland liggen in 2009 behoorlijk onder het gemiddelde van de benchmarklanden. In Canada is het importeren van een container het duurste, in Finland het goedkoopste. De kosten in Nederland voor de import van een container zijn in 2009 ten opzichte van 2006 nagenoeg gelijk gebleven. In Canada zijn de kosten ruim verdubbeld; van de benchmarklanden zijn alleen in Ierland en Zuid-Korea de kosten lager geworden in 2009. De *kosten voor het exporteren van een container* ligt in 2009 in Nederland ook ruim onder het gemiddelde van de benchmarklanden in 2009. Van de benchmarklanden is het exporteren van een container het duurste in Canada en het goedkoopste in Finland. De kosten voor het exporteren van een container zijn in Nederland

in 2009 ten opzichte van 2006 met 1,7 procent gestegen. In Canada zijn de kosten meer dan verdubbeld in deze periode. Alleen in Zuid-Korea zijn de kosten gedaald. Het *aantal dagen benodigd voor het importeren van een container* is in 2009 relatief laag in Nederland (6 kalenderdagen). Van de benchmarklanden duurt dit alleen in de Verenigde Staten en Denemarken korter. Voor Nederland is het aantal dagen in 2009 gelijk gebleven ten opzichte van 2006. Voor de meeste landen geldt dat het aantal dagen benodigd voor import gelijk gebleven of minder is geworden. Alleen Tsjechië vormt hierop een uitzondering. Ook het *aantal dagen benodigd voor het exporteren van een container* is in 2009 relatief laag in Nederland (6 kalenderdagen). Alleen in Denemarken duurt dit korter. In Italië en Hongarije duurt het exporteren van een container het langst (respectievelijk 20 en 18 kalenderdagen). Het aantal dagen voor de export van een container in 2009 is ten opzichte van 2006 gelijk gebleven in Nederland. Alleen in Tsjechië is het aantal dagen benodigd voor export van een container toegenomen van 2006 naar 2009. In alle andere benchmarklanden is dit gelijk gebleven dan wel afgenomen. De positie van Nederland op het punt van de kosten die gepaard gaan met het importeren en exporteren van een container is in internationaal perspectief verbeterd. Op het punt van de hiermee gemoeide tijdsduur is de positie van Nederland ongewijzigd.

Conclusie

Op het terrein van de macro-economische condities behoort Nederland tot de betere landen binnen de groep van benchmarklanden. Op punten als inflatie en werkloosheid behoorde Nederland al tot de best scorende landen en deze positie is verder versterkt. Ook het saldo overheidsfinanciën en de staatsschuld hebben zich positief ontwikkeld. Bij het saldo overheidsfinanciën leidde dit ook tot een verbetering van de positie van Nederland binnen de benchmarklanden. Dit gold niet voor de staatsschuld; er waren meer landen die de staatsschuld terug wisten te brengen en sommigen meer nog dan Nederland.

2.8.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; macro-economische condities (samenvatting)

positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd	Exportkosten container Importkosten container		Inflatie Werkloosheid Saldo overheidsfinanciën
	gelijk		Exporttijd container Importtijd container	Openheid economie
	verslechterd		Langetermijnrente	Staatsschuld
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

2.9 Functioneren van de overheid

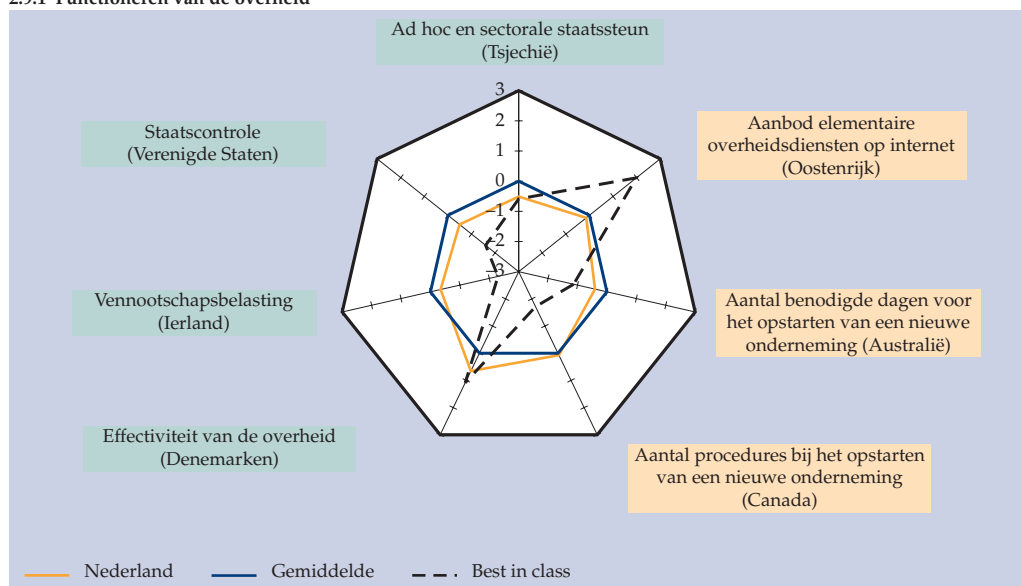
De overheid heeft in diverse hoedanigheden een relatie met een ondernemer. In essentie gaat het daarbij om twee rollen van de overheid. Ten eerste de regulerende rol van de overheid en de ruimte die daarmee wordt gecreëerd voor ondernemerschap. Het gaat dan bijvoorbeeld om staatscontrole, staatssteun en wet- en regelgeving en bijvoorbeeld zaken als de hoogte van de vennootschapsbelasting. Ten tweede de faciliterende overheidsrol als dienstverlener, bijvoorbeeld in de vorm van het aanbieden van publieke diensten via internet of de dienstverlening bij het starten van een onderneming.

Grote verschillen in de organisatie van de overheid maken het moeilijk het functioneren van de overheid in internationaal opzicht goed te vergelijken. Sommige landen hebben een sterke centrale overheid, in andere landen kennen decentrale overheden meer verantwoordelijkheden.

Vennootschapsbelasting is een voorbeeld van een overheidsmaatregel die direct van invloed is op het ondernemingsklimaat in een land, namelijk op de winsten van bedrijven. Een lage belasting op bedrijfswinsten draagt ertoe bij dat bedrijven meer geld kunnen investeren. Het in vergelijking met de benchmarklanden lage tarief van de vennootschapsbelasting in Nederland is potentieel aantrekkelijk voor (buitenlandse) bedrijven. Het percentage vennootschapsbelasting lag in 2008 in Nederland op 25,5 procent. Ten opzichte van het gemiddelde percentage over de basisperiode 2001–2005 is de vennootschapsbelasting 8,5 procentpunten gedaald in 2008.

Weliswaar was het tarief in veel andere benchmarklanden in 2008 ook lager dan in de periode 2001–2005, maar de daling was in de meeste landen niet zo sterk als in Nederland. Alleen Duitsland kende een grotere verlaging van de vennootschapsbelasting (–9 procentpunten), maar had in 2008 nog altijd een hoger tarief dan Nederland. Enkele grotere landen zoals Japan, de Verenigde Staten en Frankrijk handhaafden in 2008 hun toch al hoge belastingtarief. Ierland, Polen en Hongarije kennen daarentegen relatief gunstige belastingvoorwaarden. De internationale positie van Nederland is in 2008 verbeterd in vergelijking met de referentieperiode 2001–2005.

2.9.1 Functioneren van de overheid

De overheid kan de markt ook direct beïnvloeden door het voeren van *staatscontrole in de vorm van staatsbetrokkenheid of -eigendom* in of van bedrijven. De staatscontrole is in Nederland in de periode 2003 en 2008 licht afgenomen. De afname van de overheidsinmenging past in een internationale trend, waarbij in veel landen de overheidsbemoeienis met de economie is verminderd. De Nederlandse positie is hierdoor onveranderd gebleven binnen de groep benchmarklanden: op enige afstand van economieën als de Verenigde Staten, Canada en Japan en inlopend op het Verenigd Koninkrijk, waar de staatsbemoeienis juist toenam. Opvallend is dat enkele benchmarklanden met relatief veel staatsinvloed in 2003 (Japan, Spanje en Hongarije) de sterkste vermindering van staatscontrole hebben gerealiseerd tussen 2003 en 2008.

Naast staatscontrole kan de overheid ook direct invloed uitoefenen op de uitkomsten van het economische proces, namelijk door het verlenen van staatssteun. In

deze paragraaf gaat het om *ad hoc en sectorale staatssteun*, oftewel de staatssteun die de overheid op incidentele basis of aan specifieke bedrijfstakken verleent. Onder ad hoc staatssteun valt onder andere steun aan individuele bedrijven om een faillissement te voorkomen, of een reorganisatie te financieren. De Nederlandse overheid kent al jarenlang relatief weinig staatssteun toe; gemiddeld 0,01 procent van het bruto binnenlands product (bbp) in de basisperiode 2001–2005 en hetzelfde marginale bedrag in 2006. In bijna alle landen van de EU is ad hoc en sectorale staatssteun afgenomen tussen 2001 en 2006. Binnen deze neerwaartse trend zijn echter nog wel enkele landen, Hongarije, Oostenrijk, Frankrijk en ook Duitsland, waar staatssteun het nulpunt nog niet heeft benaderd in 2006. Tsjechië en Polen kenden in de jaren voorafgaand aan hun toetreding tot de EU in 2004 nog een relatief hoge staatssteun. Na de toetreding in 2004 is de steun sterk gereduceerd. Voor lidstaten van de EU is het verlenen van staatssteun onderhevig aan EU-regelgeving en het is daarom verklaarbaar dat er tussen deze landen een zekere nivellering optreedt.

Het *aantal benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming* is een graadmeter voor het gemak waarmee in de verschillende benchmarklanden een onderneming kan worden gestart. Deze aanlooptijd bedroeg in Nederland in 2008, evenals in het voorgaande jaar, gemiddeld 10 dagen. Ten opzichte van het basisjaar 2003 (11 dagen) is dit aantal nauwelijks veranderd. In Nederland kennen startende ondernemingen weliswaar een relatief korte aanlooperperiode, maar in andere landen is deze aanlooptijd tussen 2003 en 2008 nog verder teruggebracht. Nederland is onder andere voorbij gestreefd door België en Frankrijk. De variatie tussen de landen is gedaald maar was nog altijd aanzienlijk in 2008. In Spanje duurde het gemiddeld 47 dagen om een onderneming op te richten, terwijl een aankomend ondernemer in Australië na twee dagen al aan de slag kon. Wel is de algemene tendens er één van het verkorten van de tijd benodigd voor het opstarten van een onderneming. Er was geen land waar deze aanlooptijd is toegenomen tussen 2003 en 2008.

Het *aantal procedures bij het opstarten van een nieuwe onderneming* geeft een indruk van de moeite die het kost om een onderneming op te starten. De indicator omvat uitsluitend procedures die – vooraf en na oprichting – voor alle ondernemingen benodigd zijn. Procedures die specifiek zijn voor een bepaalde branche of bedrijfstak blijven buiten beschouwing. In 2008 was het aantal benodigde procedures gemiddeld ten opzichte van de overige benchmarklanden. Deze middenpositie voor Nederland is sinds 2003 nagenoeg ongewijzigd gebleven. De scores op het aantal benodigde dagen en op procedures maken duidelijk dat ondernemers met name in Canada en Australië vlot kunnen beginnen. Afgaand op deze indicatoren kunnen bedrijven tevens een snellere start maken vlakbij Nederland; bijvoorbeeld in België en Denemarken. Ook bij het aantal procedures is het internationale patroon er één van vermindering. In alle hier beschouwde landen is het aantal procedures afgenomen of gelijk gebleven. In geen enkel land is dit toegenomen.

Het aanbod van elementaire overheidsdiensten op internet vormt een aanwijzing voor de inspanningen van de overheid om met behulp van ICT haar dienstverlening effectiever te maken. Deze basisdiensten bestaan uit door burgers en bedrijven veel gevraagde standaarddiensten, zoals belastingaangiften of het aanvragen van vergunningen. De Nederlandse overheid liep in 2003 niet voorop met het online aanbieden van diensten. In de periode 2003–2007 is dit aanbod echter meer dan verdubbeld, tot 63 procent van alle elementaire overheidsdiensten. Nederland vond met die score aansluiting bij de internationale middenmoot. Oostenrijk was met het maximale percentage de duidelijke koploper in 2007. In het Verenigd Koninkrijk is het aandeel overheidsdiensten op internet het sterkst gegroeid in de periode 2003–2007 (+39 procentpunten). In vrijwel alle benchmarklanden is de afgelopen jaren de elektronische dienstverlening door de overheid gegroeid. De groei in Nederland was echter zodanig dat de positie binnen de groep van benchmarklanden is verbeterd.

Een andere maat voor de kwaliteit van de dienstverlening van de overheid aan burgers en bedrijven is de *effectiviteit van de overheid*. Hieronder vallen zaken als de competentie van de overheid in de vorm van onder andere betrouwbaarheid, politieke stabiliteit en transparant beleid. Immers, een betrouwbare overheid is belangrijk voor bedrijven omdat dit bijdraagt aan een stabiel ondernemingsklimaat. De Nederlandse overheid presteert goed ten opzichte van de overige benchmarklanden. De onderlinge verschillen tussen de landen zijn overigens klein. Nederland bekleedt een positie vlak onder de top, die vooral wordt gevormd door de Scandinavische landen, Australië en Canada. Wel is de effectiviteit van de Nederlandse overheid in 2007 iets afgenomen in vergelijking met de periode 2002–2005. Genoeg om voorbij gestreefd te worden door Zweden, Denemarken, Australië en Canada.

Conclusie

De Nederlandse overheid kenmerkt zich door een geringe mate van staatsbemoeienis met het economische proces in de vorm van staatscontrole van bedrijven of het verlenen van ad hoc staatssteun. De vennootschapsbelasting is internationaal concurrerender geworden. Binnen de groep van benchmarklanden wordt de effectiviteit van de Nederlandse overheid nog immer hoog aangeslagen al is de internationale positie van Nederland hier iets verslechterd. Als aanbieder van online overheidsdiensten heeft Nederland zich sterk verbeterd. Alleen de tijd die het kost om een onderneming te starten en het daarbij te doorlopen aantal procedures is ondanks een afname, niet meer waard dan een plaats in de middenmoot van de benchmarklanden.

2.9.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; functioneren van de overheid (samenvatting)

positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd		Sectorale en ad hoc staatssteun	Vennootschapsbelasting Overheidsdiensten internet
	gelijk			Staatscontrole Procedures opstarten onderneming
	verslechterd	Effectiviteit overheid		Dagen opstarten onderneming
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

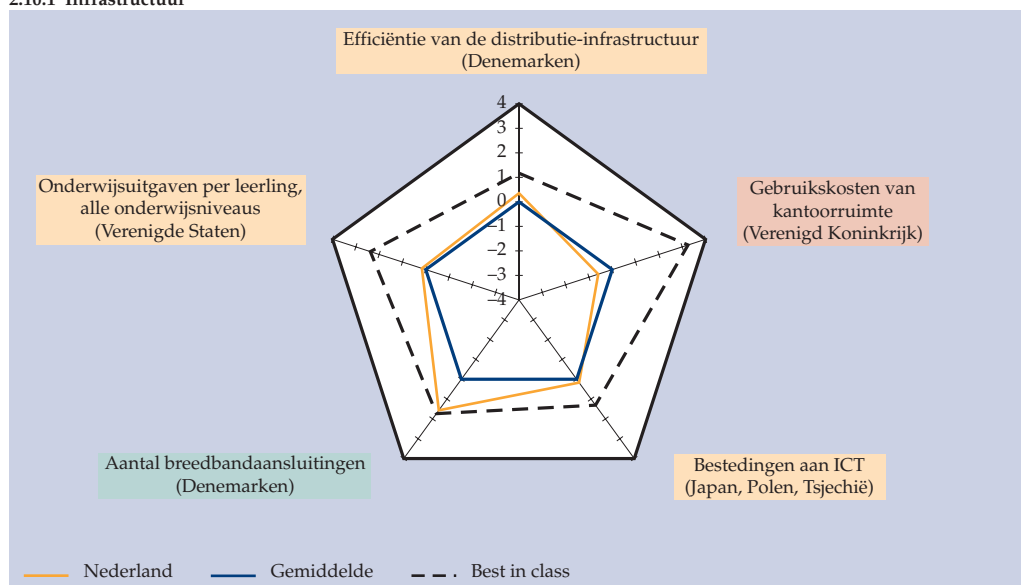
2.10 Infrastructuur

Een belangrijke basis voor een gunstig ondernemingsklimaat is een goede en samenhangende infrastructuur. Er zijn daarbij drie vormen te onderscheiden: fysieke infrastructuur voor transport van goederen, diensten en personen, ICT-infrastructuur voor transport van informatie en kennisinfrastructuur voor verspreiding van kennis binnen de samenleving. Van kwalitatief hoogwaardige infrastructuren gaat een zekere aantrekkingskracht uit op bedrijvigheid en ze leveren een belangrijke bijdrage aan economische groei en toename van arbeidsproductiviteit in een land. Een goede infrastructuur verhoogt het rendement van de investeringen van individuele bedrijven.

De *efficiëntie van de distributie-infrastructuur* voor goederen en diensten geeft een indicatie van de capaciteit en verbondenheid van vervoerstelsels over land, over water en door de lucht en de daarbij behorende knooppunten zoals stations en havens. Het gaat daarbij niet louter om kilometers asfalt of staal, maar met name om de vraag of de infrastructuur voldoet aan de kwaliteitseisen van bedrijven en burgers. Nederland scoorde in 2008 gemiddeld op deze indicator in vergelijking met de benchmarklanden. Managers van grote, internationaal opererende ondernemingen gaven Nederland in 2008 een cijfer van 8,2 (op een schaal van 1–10). De waardering voor de doelmatigheid van de distributie-infrastructuur was hiermee één punt hoger dan het gemiddelde cijfer in de basisperiode 2001–2005. Ondanks dat de positie van Nederland binnen de benchmarklanden iets is verbeterd,

behoorde Nederland ook in 2008 nog gewoon tot de middenmoot van de hier geselecteerde landen. In vrijwel alle landen geldt dat de infrastructuur in 2008 positiever is beoordeeld dan in de periode 2001–2005. De enige uitzondering hierop is Finland.

2.10.1 Infrastructuur

Het belang van goede luchtvaartverbindingen binnen Europa neemt toe bij de voortgaande globalisering van de economie. Het kan een belangrijk pluspunt zijn bij het aantrekken van internationaal opererende bedrijven. De *omvang van het luchtvaartnetwerk*, uitgedrukt in het aantal bestemmingen vanuit de grote Europese luchthavens is hiervoor een indicator. In 2007 was Schiphol na Frankfurt op dit vlak de tweede luchthaven van Europa. Deze positie bekleedde Schiphol ook over de basisperiode 2004–2005. Opvallend is de relatief sterke stijging van het aantal bestemmingen vanaf Engelse en Spaanse vliegvelden (zie figuur 10.2 in annex 10).

De beschikbaarheid van grond en bedrijfsruimte op een geschikte locatie is een belangrijke voorwaarde om te kunnen ondernemen. De *gebruikskosten van kantoorruimte* geven de huurkosten van kantoorruimte in dollars per vierkante meter per jaar weer op de belangrijkste kantoorlocatie van het land. Voor Nederland is Amsterdam gekozen. Hoge gebruikskosten vormen enerzijds een teken van economische aantrekkingskracht, maar anderzijds kunnen hoge kosten om zich ergens te vestigen ondernemers afschrikken. In Nederland zijn de gebruikskosten van kantoorruimte relatief laag. Hoewel deze kosten, in lijn met het internationale beeld, fors zijn gestegen in de periode 2001–2008 in Amsterdam, blijft Nederland behoren

tot de staartgroep onder de benchmarklanden. Afgaande op de gebruikskosten is Amsterdam internationaal gezien geen 'toplocatie'.

Wat betreft de ICT-infrastructuur is Nederland hoog gepositioneerd. Op het punt van het *aantal breedbandaansluitingen* neemt Nederland een internationale koppositie in. Nederland moest medio 2008 alleen Denemarken voor laten gaan. In alle benchmarklanden is het aantal aansluitingen fors gestegen in 2008 ten opzichte van het gemiddelde over de periode 2001–2005. Belangrijk hierbij is dat vrijwel alle Nederlandse huishoudens door tenminste twee concurrerende breedband-infrastructuren worden bereikt, namelijk kabel en DSL. Dit komt de marktwerking ten goede. Voor bedrijven is een hoogwaardige en bedrijfszekere ICT-infrastructuur van groot belang. Dit vergroot de mogelijkheden om de bedrijfsvoering te optimaliseren en bijvoorbeeld innovaties te realiseren.

Gezien de effecten van ICT op de economische groei zijn de *ICT-bestedingen* gekozen als maatstaf voor de investeringen in en het gebruik van nieuwe technologie. De indicator bestaat uit de componenten uitgaven aan telecommunicatie en uitgaven aan informatietechnologie. De Nederlandse ICT-bestedingen lagen in 2006 iets boven het gemiddelde van de landen van de EU-27. In de basisperiode 2002–2005 was dit verschil veel groter en behoorde Nederland tot de landen met de hoogste ICT-bestedingen. Daling van de ICT-bestedingen in Nederland (–0,8 procentpunt in 2006 ten opzichte van het gemiddelde niveau voor de basisperiode) en sterke groei in met name Tsjechië (koploper in 2006) en Polen heeft Nederland inmiddels echter enigszins teruggedrongen. Bij de twee genoemde landen kan overigens sprake zijn van een inhaaleffect; men is later in ICT gaan investeren en daardoor liggen de uitgaven nu op een wat hoger niveau dat overeenkomt met dat van bijvoorbeeld Nederland, maar dan enkele jaren terug.

De overheid speelt in de meeste landen een belangrijke rol bij het investeren in de kennisinfrastructuur. De indicator *publieke uitgaven aan R&D* als percentage van het bbp geeft de directe overheidsuitgaven aan onderzoek en ontwikkeling weer. Tussen 2001 en 2003 is dit percentage in Nederland vrijwel gelijk gebleven (0,64 procent). Daarbij dient opgemerkt te worden dat na 2003 geen cijfers over Nederlandse overheidsuitgaven beschikbaar zijn. In 2006 was Oostenrijk koploper door onder andere Zweden, Finland, Frankrijk en de Verenigde Staten te passeren, waar de publieke uitgaven terugliepen in verhouding tot het bbp.

De uitgaven aan onderwijsinstellingen vormen een goede maatstaf voor de investeringen in de onderwijs- en kennisinfrastructuur. De hoogte van de onderwijsuitgaven hoeft overigens niet alles te zeggen over de kwaliteit van het onderwijs. Een efficiënt onderwijssysteem kan met relatief weinig geld ook goed onderwijs verzorgen. De totale *uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus* zijn in Nederland vergelijkbaar met die in de meeste benchmarklanden. De internationale positie van

Nederland is op dit punt verbeterd, al blijft Nederland behoren tot de midden-groep van de benchmarklanden. De toename van de onderwijsuitgaven per leerling en de genoemde verbetering van de internationale positie kan op het conto van de *uitgaven per leerling, basisonderwijs* en vooral de *uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo* worden geschreven. De *uitgaven per student, hoger onderwijs* namen weliswaar ook toe, maar niet meer dan in de andere benchmarklanden. De internationale positie van Nederland is op dit punt dan ook verslechterd en de kloof met de kopgroep onder de benchmarklanden is zelfs gegroeid.

De Verenigde Staten is voor alle onderscheiden onderwijsniveaus koploper. Van de Europese landen scoren Denemarken en Oostenrijk structureel hoog.

Conclusie

De kwaliteit van de fysieke infrastructuur in Nederland is niet opvallend hoog in verhouding tot de overige benchmarklanden. Nederland nam in 2008 een middenpositie in wat betreft de efficiëntie van de distributie-infrastructuur en was geen toplocatie voor kantoren. Daarentegen nam de Nederlandse luchthaven Schiphol in 2007, na luchthaven Frankfurt, een tweede positie in wat betreft de omvang van het luchtvaartnetwerk. De Nederlandse kennisinfrastructuur vertoont een wisselend beeld. De publieke uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) liggen weliswaar op een gemiddeld niveau, maar groeien niet. Ook wat de onderwijsuitgaven betreft is over de gehele linie zichtbaar dat de onderwijsuitgaven per leerling in Nederland weliswaar toenemen, maar niet voldoende om de middenmoot van de benchmarklanden te ontstijgen.

2.10.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; infrastructuur (samenvatting)

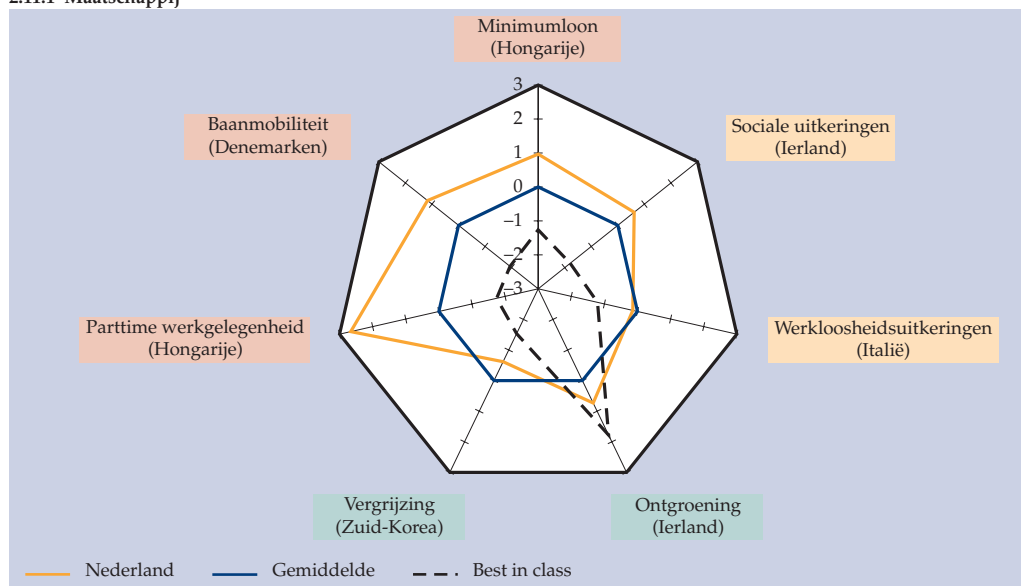
positie binnen groep benchmarklanden	verbeterd		Efficiëntie distributie-infrastructuur Breedbandaansluitingen Uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo Uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus	
	gelijk		Uitgaven per leerling, basisonderwijs	
	verslechterd	ICT-bestedingen	Gebruikskosten kantoorruimte Uitgaven per leerling, hoger onderwijs	
		verslechterd	gelijk	verbeterd

ontwikkeling indicator

2.11 Maatschappij

Onder het thema ‘maatschappij’ is een aantal indicatoren samengebracht dat een beeld geeft van de grenzen waarbinnen ondernemingen, werkenden en niet-werkenden kunnen of mogen opereren. Het betreft hier indicatoren als parttime werkgelegenheid, het al dan niet voorkomen van een wettelijk minimumloon en de baanmobiliteit. Daarnaast wordt ingegaan op de inkomenshervreiding die via sociale uitkeringen gestalte krijgt. Dit zijn indicatoren die aangeven welke minimale randvoorwaarden een samenleving zichzelf oplegt ten aanzien van de uitkomsten van het economisch proces. Hiermee zijn ze ook enigszins politiek getint. Zo zijn er landen die een wettelijk minimumloon kennen en andere landen die dit aan werkgevers en werknemers overlaten. Een aantal van deze zaken heeft directe invloed op de individuele onderneming; het te betalen minimumloon en de te betalen sociale premies zijn hier voorbeelden van. Ook is de bevolkingsopbouw van de samenleving in deze paragraaf opgenomen. Dit geeft een indicatie van de toekomstige verhoudingen tussen actieven en niet-actieven en het aanbod op de arbeidsmarkt.

2.11.1 Maatschappij

Het aantal werkzame personen dat dit slechts parttime doet (*parttime werkgelegenheid*) is in Nederland verreweg het hoogste van alle benchmarklanden. Hoewel niet in alle branches in gelijke mate, is het in Nederland betrekkelijk gangbaar om ‘slechts’ parttime te werken. In 2007 werkte in Nederland één op de drie werkzame personen parttime. Het verschil met andere landen is soms zeer groot. In Nederland werkten in 2007 ruim tweemaal zoveel mensen parttime dan gemiddeld in

alle OESO-landen. Het verschil met de landen die nog het dichtste bij Nederland in de buurt komen (Australië, Verenigd Koninkrijk en Duitsland) is meer dan tien procentpunten. In landen als Hongarije, Tsjechië en Zuid-Korea bedroeg het aandeel van de parttime werkgelegenheid minder dan tien procent. In 2007 is het verschil met de meeste landen in vergelijking met de referentieperiode 2001–2005 alleen maar groter geworden. Parttime werk lijkt hiermee een typisch Nederlandse verworvenheid, waar werkgevers maar mee te leven hebben.

In 2007 was de *baanmobiliteit* in Nederland geringer dan in de periode 2001–2005. Baanmobiliteit is hier uitgedrukt als het aandeel werkzame personen dat de huidige (hoofd)baan vijf jaar of langer bekleedt. In 2007 gold dit in Nederland voor tweederde van de werkzame personen. Na Italië waren de Nederlandse werknemers hiermee het meest honkvast van alle benchmarklanden. De positie van Nederland binnen de benchmarklanden is in 2007 dan ook verslechterd. Denemarken was het land waar de baanmobiliteit het grootste was en in 2007 ook toegenomen was in vergelijking met de periode 2001–2005. Minder dan de helft van de werknemers bekleedde de hoofdbaan vijf jaar of langer. In 2007 bedroeg het verschil met Nederland twintig procentpunten.

Niet alle landen kennen een van overheidswege vastgesteld wettelijk *minimumloon*. Dat wil niet zeggen dat er geen sprake is van een minimumloon, maar in sommige landen wordt dit bijvoorbeeld overgelaten aan de werkgevers en werknemers van de betreffende bedrijfstakken (vergelijkbaar met de CAO-onderhandelingen in Nederland). Van de landen die een wettelijk minimumloon kennen was dat in Ierland in 2008 het hoogste en ook fors toegenomen ten opzichte van de periode 2001–2005. Hierna volgt Nederland. Ook in landen als Hongarije, Tsjechië en Polen is sprake van een wettelijk minimumloon. Dit ligt weliswaar vele malen lager dan dat in Nederland, maar is in 2008 wel fors toegenomen ten opzichte van 2001–2005. Alleen in de Verenigde Staten is het wettelijk minimumloon in de hier beschouwde periode afgenomen. Het verschil tussen Nederland en naburige landen met een vergelijkbare levensstandaard, zoals België en Frankrijk is overigens niet groot en ook niet groter geworden.

Nederland kent een gemiddeld niveau van *sociale uitkeringen* uitgedrukt als percentage van het bbp. De omvang van deze sociale uitkeringen zijn een indicatie voor de omvang van de inkomenshervreiding tussen de verschillende groepen in de samenleving. Het betreft hier sociale uitkeringen als pensioenen, werkloosheidsuitkeringen, bijstand en kinderbijslag. In Nederland bedroegen deze sociale uitkeringen in 2006 ruim 27 procent van het bbp. Dit is 1,6 procentpunt meer dan in de periode 2001–2005. In Zweden waren deze uitkeringen het hoogste en bedroegen 30 procent van het bbp. In Tsjechië en Ierland waren deze sociale uitkeringen het laagste en lagen zowel in 2001–2005 als in 2006 (ruim) onder de twintig procent. De *werkloosheidsuitkeringen* zijn een bijzonder geval van de genoemde

sociale uitkeringen, bijvoorbeeld omdat ze meer dan andere uitkeringen aan conjuncturele schommelingen onderhevig zijn. Ook voor de werkloosheidsuitkeringen geldt dat Nederland een gemiddelde positie inneemt. Voor alle landen geldt overigens dat de werkloosheidsuitkeringen maar een gering deel van de totale sociale uitkeringen omvatten. Van alle in deze paragraaf behandelde indicatoren zijn de werkloosheidsuitkeringen de enige die zich voor Nederland in de gewenste richting heeft ontwikkeld, in dit geval afgenomen. De positie binnen de benchmarklanden is overigens ongewijzigd gebleven.

De ontwikkeling van de bevolkingsopbouw is betrekkelijk structureel van aard en op korte termijn niet makkelijk te beïnvloeden. Daarnaast is het patroon voor alle benchmarklanden, zowel binnen als buiten Europa, gelijk. In praktisch alle landen is sprake van een toenemend aantal mensen van 65 jaar en ouder (*vergrijzing*) en een afnemend aantal personen van 0 tot 14 jaar (*ontgroening*). De vergrijzing heeft invloed op de toekomstige verhouding tussen actieven en niet-actieven. En daaraan gekoppeld de economische solidariteit tussen deze twee groepen. De ontgroening is van invloed op het toekomstige aanbod op de arbeidsmarkt. Beide kengetallen werpen hun schaduw vooruit op de toekomstige economische groeimogelijkheden van 'hun' samenleving. Afgezien van de richting waarin deze indicatoren zich bewegen zijn er wel verschillen in het 'gewicht' van het probleem in de verschillende landen. Nederland zit hier aan de goede kant van de score; wel vergrijzing, maar minder dan in de meeste andere landen, wel ontgroening, maar ook minder dan in de meeste andere landen. In 2000 was de verhouding tussen de potentiële beroepsbevolking en het aantal mensen van 65 jaar of ouder in Nederland vier staat tot één. Met andere woorden: op elke vier potentiële werkenden was er één persoon van 65 jaar of ouder. In 2050 is dit in Nederland naar verwachting opgelopen tot twee staat tot één. Dit is echter beduidend minder scheef dan in vele andere landen. In Italië bijvoorbeeld zal de verhouding tussen de potentiële beroepsbevolking en de mensen van 65 jaar of ouder in 2050 naar verwachting gelijk zijn.

Ook voor de ontgroening geldt dat het aandeel jongeren van 0–14 jaar afneemt ten opzichte van de potentiële beroepsbevolking, maar ook hier lijkt het beeld voor Nederland relatief gunstig. In 2008 was de verhouding tussen het aantal 0–14-jarigen en de potentiële beroepsbevolking één staat tot vier. In landen als Tsjechië, Duitsland, Spanje en Italië was dit echter één staat tot vijf.

Conclusie

Nederland scoort extreem op het punt van de parttime werkgelegenheid. Dit is in Nederland veel hoger dan in andere landen en het verschil lijkt alleen maar toe te nemen. De Nederlandse werknemers zijn niet bijzonder mobiel; de baanmobiliteit is gering. Nederland kenmerkt zich als een gemiddeld sociale samenleving met een wettelijk minimumloon en sociale uitkeringen die zich qua omvang niet echt onderscheiden van die van andere landen. Net als praktisch alle andere benchmarklanden heeft Nederland bij de bevolkingsopbouw te maken met een toenemende

vergrijzing (meer ouderen) en een zekere ontgroening (minder jongeren). De (toekomstige) verhoudingen binnen de bevolkingspiramide lijken voor Nederland echter minder scheef dan voor de meeste andere landen.

2.11.2 Ontwikkeling ondernemingsklimaat; maatschappij (samenvatting)

Statistische bijlage

Annex 1: Overzicht statistische bijlagen

- Annex 2: Prestaties Nederlandse economie
- Annex 3: Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod
- Annex 4: Innovatie
- Annex 5: Kapitaal
- Annex 6: Ondernemerschap
- Annex 7: Marktwerking
- Annex 8: Macro-economische condities
- Annex 9: Functioneren van de overheid
- Annex 10: Infrastructuur
- Annex 11: Maatschappij

Annex 2: Prestaties Nederlandse economie

Staat 2.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; prestaties Nederlandse economie (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Bbp per capita	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Bbp per gewerkt uur (PPS)	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Aantal uren per werkzame persoon	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Bbp per werkzame persoon	verslechterd	verslechterd	verslechterd	verslechterd
Participatiegraad	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Participatiegraad, mannen	verbeterd	gelijk	verbeterd	verbeterd
Participatiegraad, vrouwen	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Participatiegraad, 15–25-jarigen	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
Participatiegraad, 25–55-jarigen	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Participatiegraad, 55–65-jarigen	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
Inkomenskwintielratio	gelijk	gelijk	verslechterd	verslechterd
Levensverwachting, mannen	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Levensverwachting, vrouwen	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
Energieverbruik per eenheid bbp	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
Groene stroom	verbeterd	gelijk	verslechterd	gelijk
Uitstoot CO ₂ per capita	verbeterd	gelijk	verbeterd	verbeterd

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

Staat 2.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; prestaties Nederlandse economie (metadata)

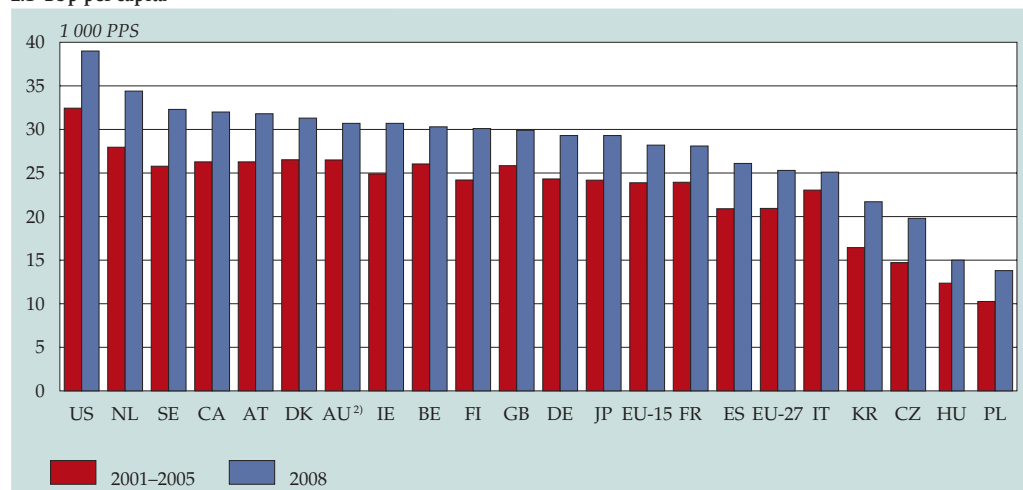
	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Bbp per capita ¹⁾	2001–2005	2008	20	20
Bbp per gewerkt uur (PPS)	2001–2005	2008	20	20
Aantal uren per werkzame persoon	2001–2005	2008	20	20
Bbp per werkzame persoon	2001–2005	2008	17	17
Participatiegraad	2001–2005	2007	20	20
Participatiegraad, mannen	2001–2005	2007	20	20
Participatiegraad, vrouwen	2001–2005	2007	20	20
Participatiegraad, 15–25-jarigen	2001–2005	2007	20	20
Participatiegraad, 25–55-jarigen	2001–2005	2007	20	20
Participatiegraad, 55–65-jarigen	2001–2005	2007	20	20
Inkomenskwintielratio	2001	2007	15	15
Levensverwachting, mannen ²⁾	2001–2005	2006	20	20
Levensverwachting, vrouwen ²⁾	2001–2005	2006	20	20
Energieverbruik per eenheid bbp	2001–2005	2006	17	17
Groene stroom ³⁾	2001–2005	2007	15	15
Uitstoot CO ₂ per capita	2001–2005	2006	20	20

¹⁾ AU: 2003–2005 i.p.v. 2001–2005.

²⁾ CA, IT, GB en US: 2005 i.p.v. 2006.

³⁾ AT: 2006 i.p.v. 2007.

2.1 Bbp per capita ¹⁾

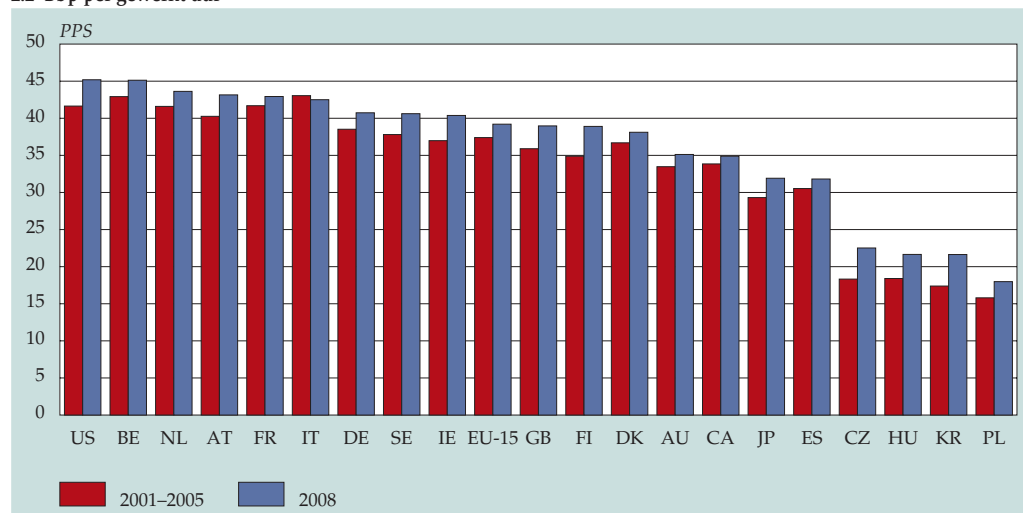

¹⁾ Bbp tegen marktprijzen, uitgedrukt in koopkrachteenheden (PPS).

²⁾ AU: 2003-2005 i.p.v. 2001-2005.

Bron: Europese Commissie, AMECO-database.

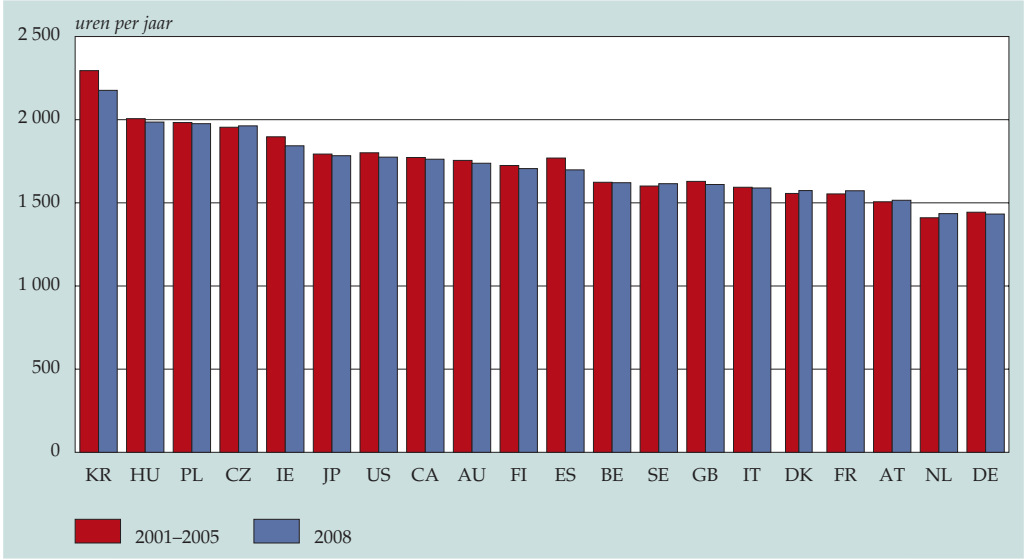
2.2 Bbp per gewerkt uur ¹⁾

¹⁾ Bbp tegen marktprijzen, uitgedrukt in koopkrachteenheden (PPS).

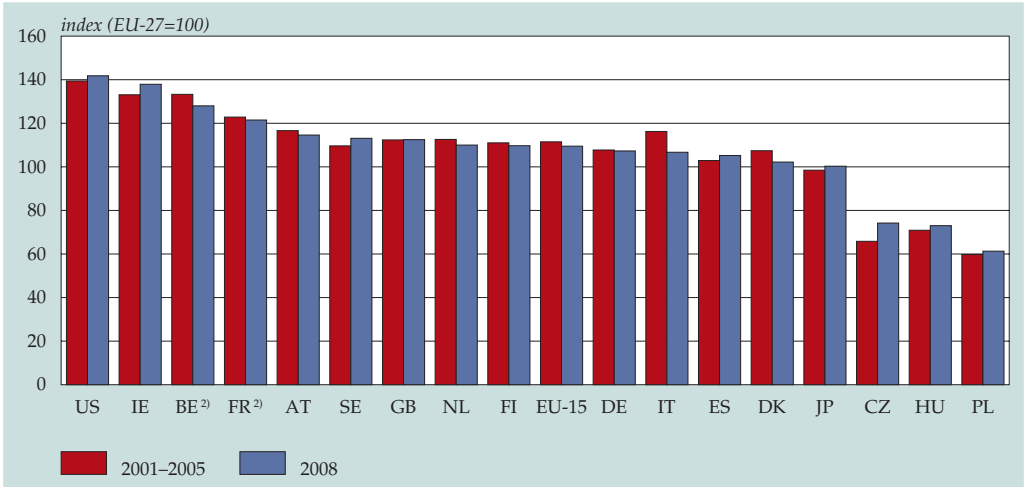
Bron: OECD, Economic Outlook No. 84 en het Groningen Growth and Development Centre.

2.3 Aantal uren per werkzame persoon

Bron: The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2009.

2.4 Bbp per werkzame persoon ¹⁾

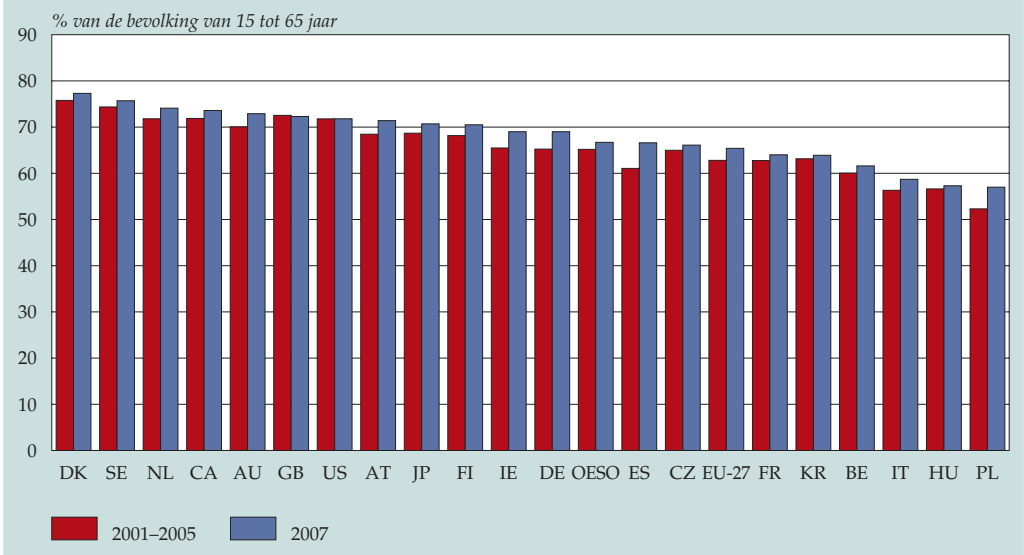

¹⁾ Bbp tegen marktprijzen, uitgedrukt in koopkrachteenheden (PPS).

²⁾ Breuk in tijdreeks vanaf 2004.

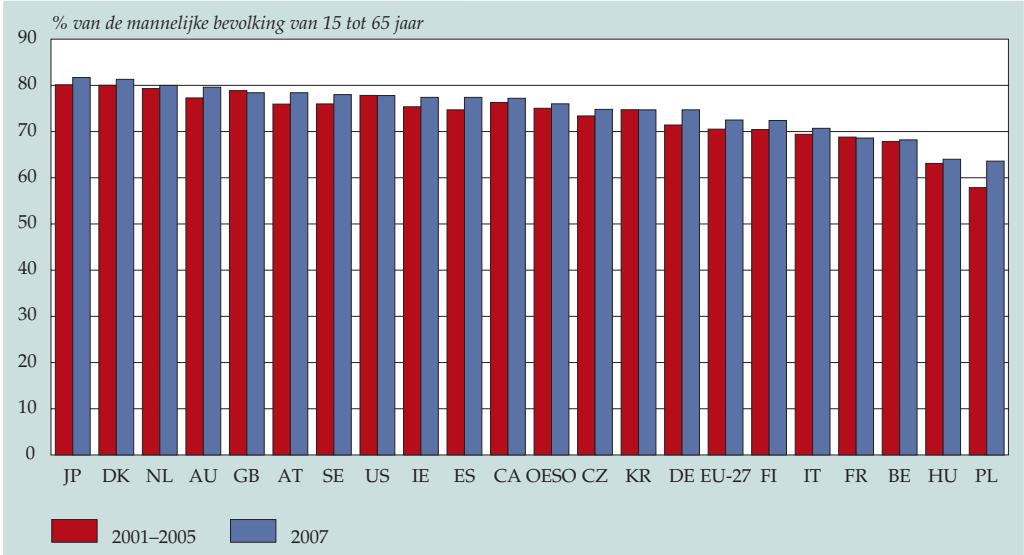
Bron: Eurostat, Structural Indicators.

2.5 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking

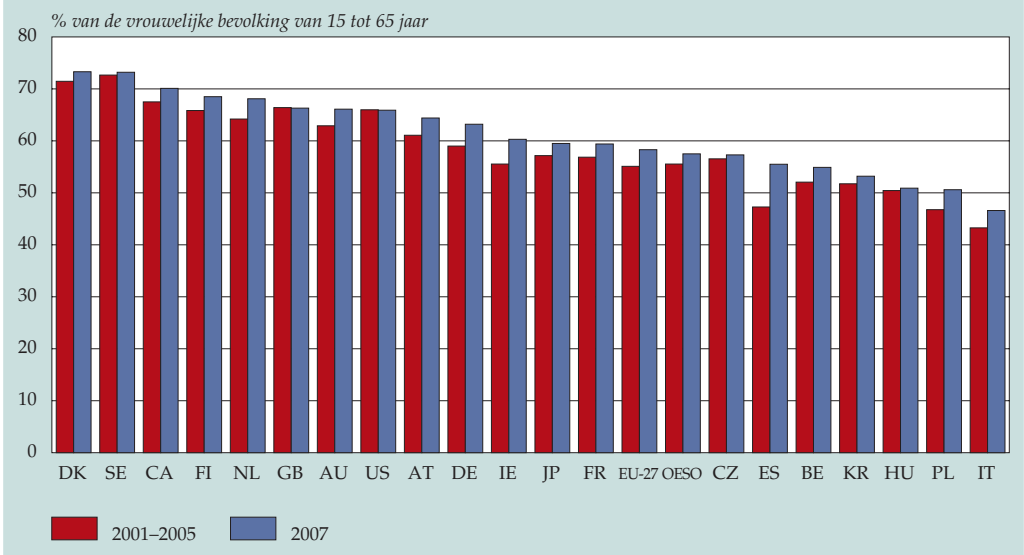
Bron: OECD Factbook 2009.

2.6 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking, mannen

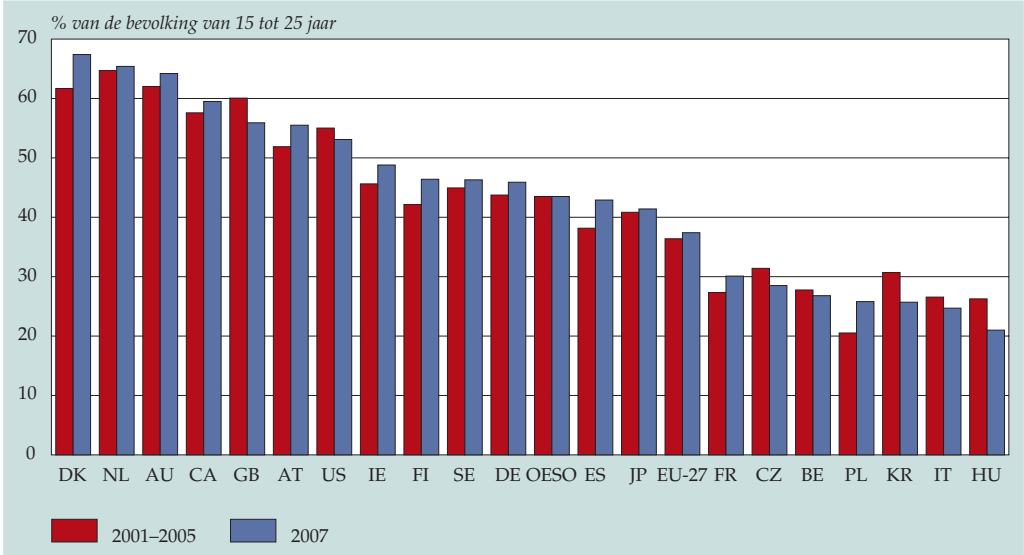
Bron: OECD Factbook 2009.

2.7 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking, vrouwen

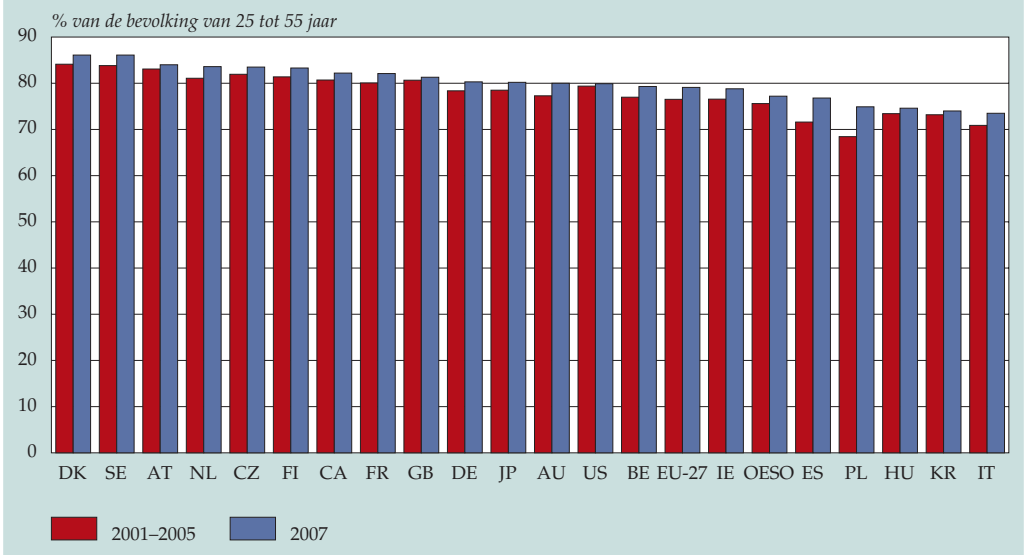
Bron: OECD Factbook 2009.

2.8 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking, 15- tot 25-jarigen

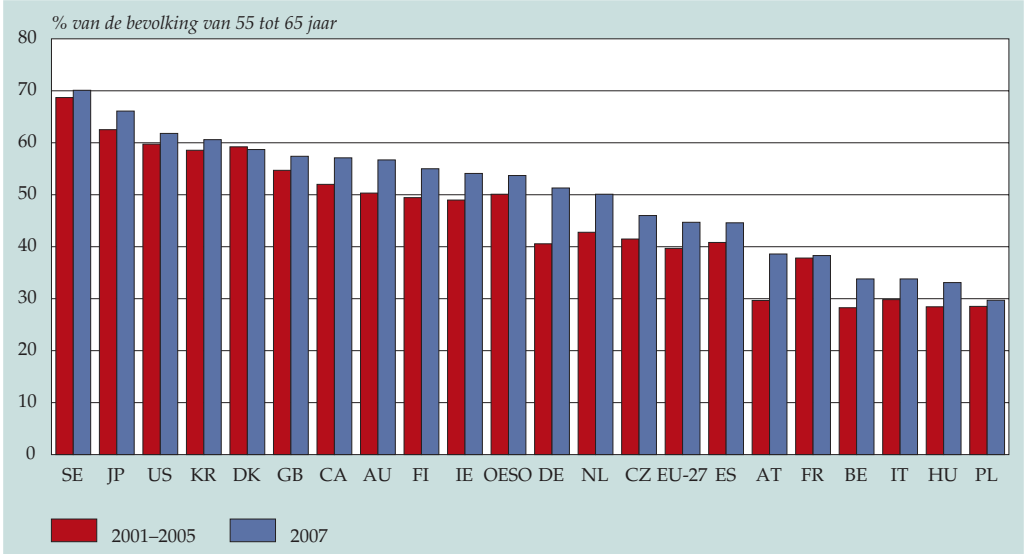
Bron: OECD Factbook 2009.

2.9 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking, 25- tot 55-jarigen

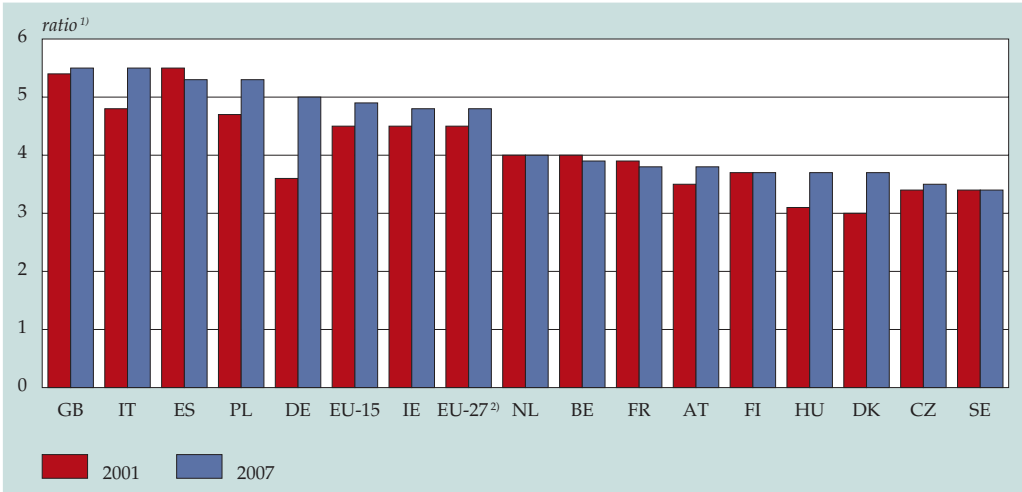
Bron: OECD Factbook 2009.

2.10 Arbeidsparticipatie potentiële beroepsbevolking, 55- tot 65-jarigen

Bron: OECD Factbook 2009.

2.11 Inkomenskuintielaandeelratio

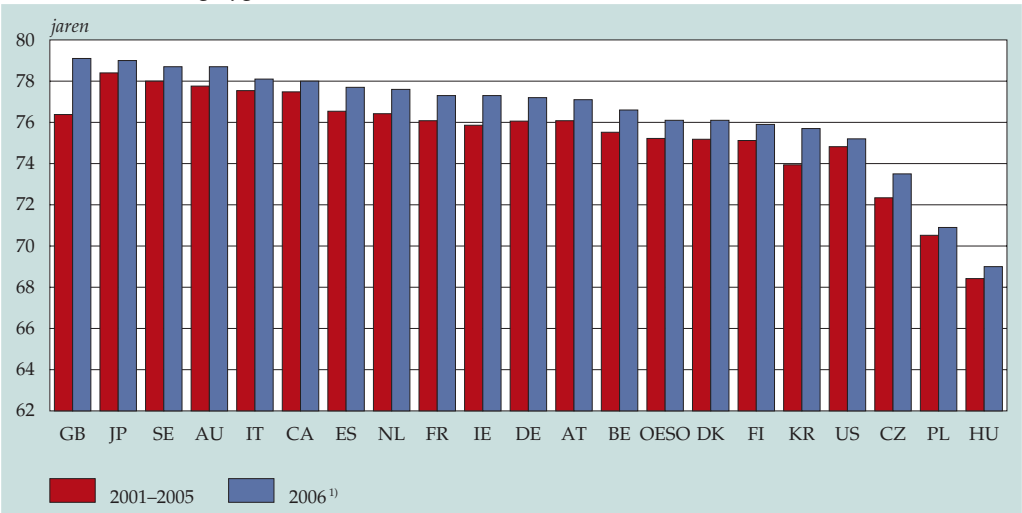

1) Som van de 20 procent hoogste inkomens gedeeld door de som van de 20 procent laagste inkomens.

2) Voor 2001: EU-25.

Bron: Eurostat.

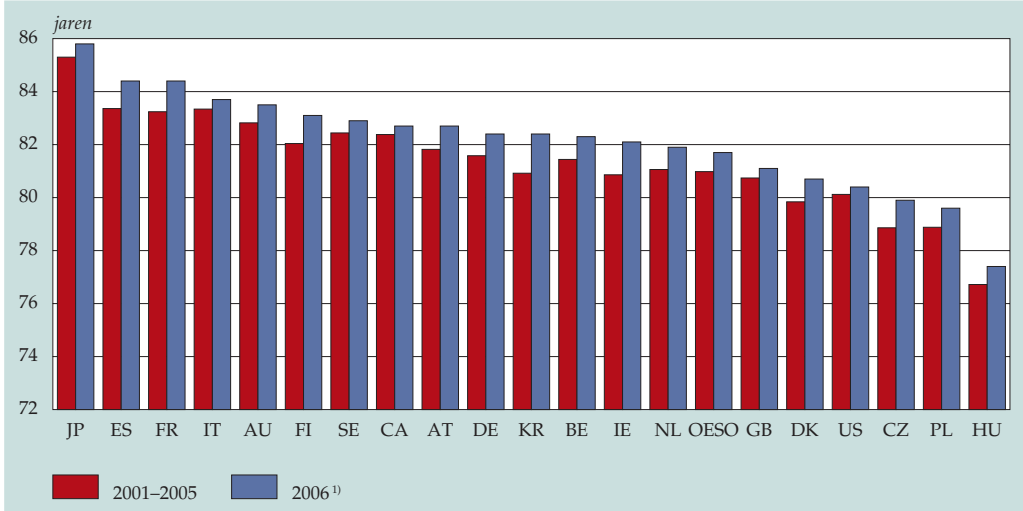
2.12 Levensverwachting bij geboorte, mannen

1) CA, IT, GB en US: 2005 i.p.v. 2006.

Bron: OECD Factbook 2009.

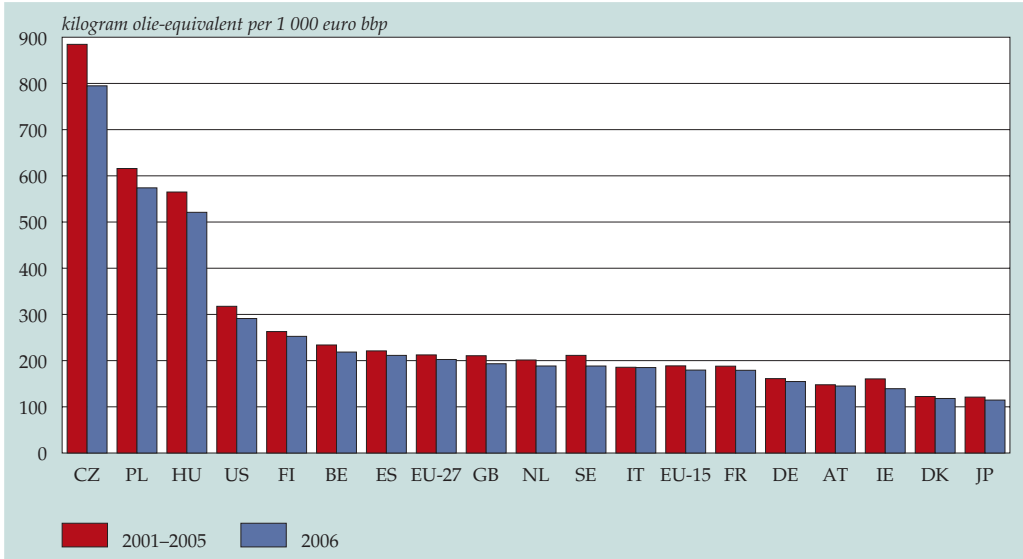
2.13 Levensverwachting bij geboorte, vrouwen

¹⁾ CA, IT, GB en US: 2005 i.p.v. 2006.

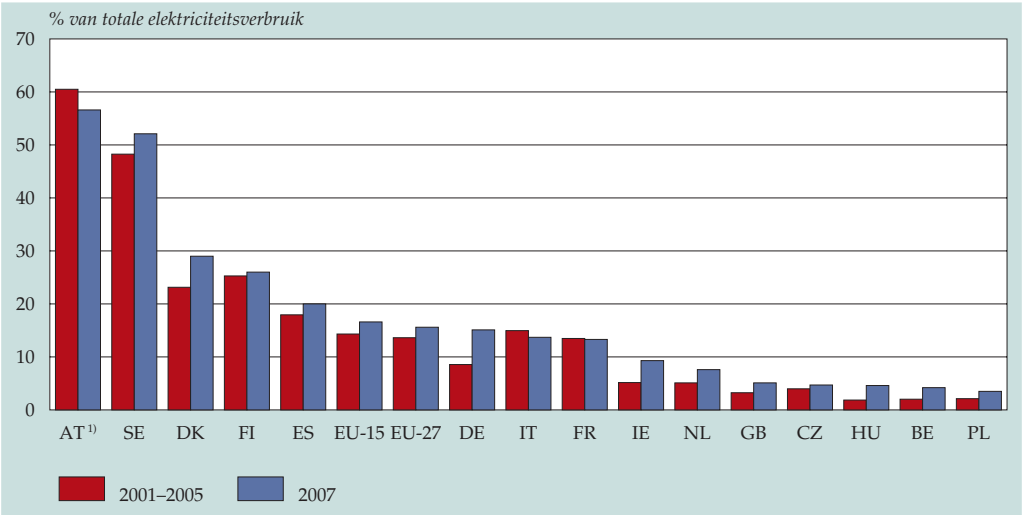
Bron: OECD Factbook 2009.

2.14 Energieverbruik per eenheid bbp

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

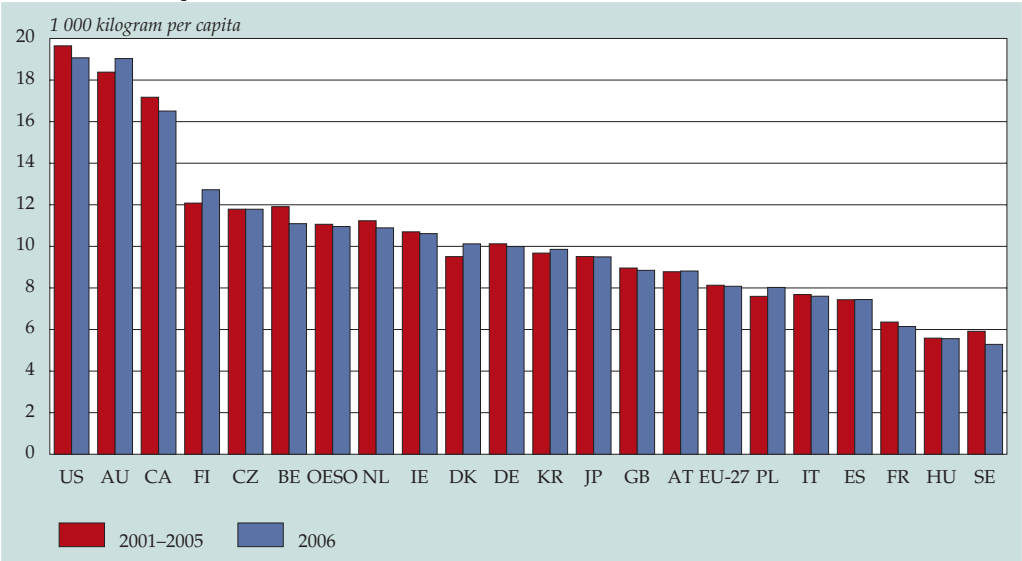
2.15 Gebruik van elektriciteit uit duurzame bronnen

¹⁾ AT: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

2.16 Uitstoot van CO₂

Bron: OECD Factbook 2009.

Annex 3: Menselijk kapitaal en arbeidsaanbod

Staat 3.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; menselijk kapitaal en arbeidsaanbod (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
HRST-kern	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
HRST-kern, dienstensector	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
HRST-kern, industrie	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
Bèta-afgestudeerden	verslechterd	verslechterd	verslechterd	verslechterd
Volwasseneneducatie	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Arbeidskosten per eenheid product	verslechterd	verbeterd	verslechterd	gelijk
Wiskundeprestaties 15-jarigen*	verslechterd	gelijk		
Prestaties natuurwetenschappen 15-jarigen*	verbeterd	gelijk		
Leesprestaties 15-jarigen*	verslechterd	verslechterd		
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, lager onderwijs	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, lager onderwijs	verslechterd	gelijk	verbeterd	verbeterd
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs	verslechterd	verslechterd	verbeterd	verbeterd
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs	gelijk	gelijk	verbeterd	verbeterd

N.B. De met een * aangeduide gegevens zijn afkomstig uit het driejaarlijks PISA-onderzoek van de OESO. Daarom is als 'basisperiode' gekozen voor het jaar 2003 en is er geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar, omdat dat overeen zou komen met de basisperiode.

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

Staat 3.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; menselijk kapitaal en arbeidsaanbod (metadata)

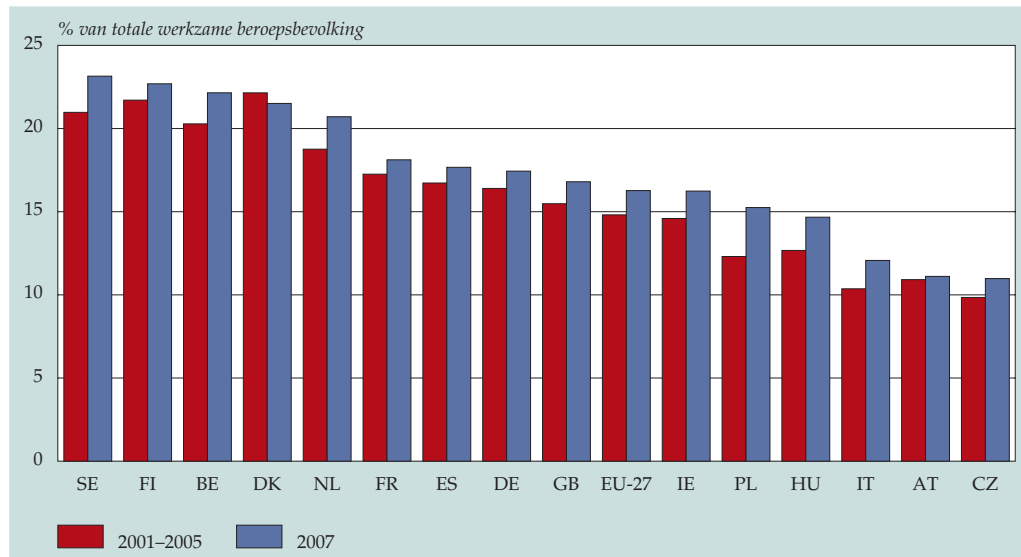
	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
HRST-kern	2001–2005	2007	15	15
HRST-kern, dienstensector ¹⁾	2001–2005	2007	15	15
HRST-kern, industrie ¹⁾	2001–2005	2007	15	15
Hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar	2001–2005	2006	20	20
Bèta-afgestudeerden	2001–2005	2006	20	20
Volwasseneneducatie ²⁾	2001–2005	2007	15	15
Arbeidskosten per eenheid product	2001–2005	2007	20	20
Wiskundeprestaties 15-jarigen*	2003	2006	20	20
Prestaties natuurwetenschappen 15-jarigen*	2003	2006	20	20
Leesprestaties 15-jarigen*	2003	2006	19	19
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, lager onderwijs	2001–2005	2006	19	19
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs	2001–2005	2006	20	20
Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs	2001–2005	2006	20	20
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, lager onderwijs	2001–2005	2006	19	19
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, middelbaar onderwijs	2001–2005	2006	20	20
Werkloosheid 25- tot 65-jarigen, hoger onderwijs	2001–2005	2006	20	20

N.B. De met een * aangeduide gegevens zijn afkomstig uit het driejaarlijks PISA-onderzoek van de OESO. Daarom is als 'basisperiode' gekozen voor het jaar 2003 en is er geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar, omdat dat overeen zou komen met de basisperiode.

¹⁾ PL: 2004 en 2005 i.p.v. 2001–2005.

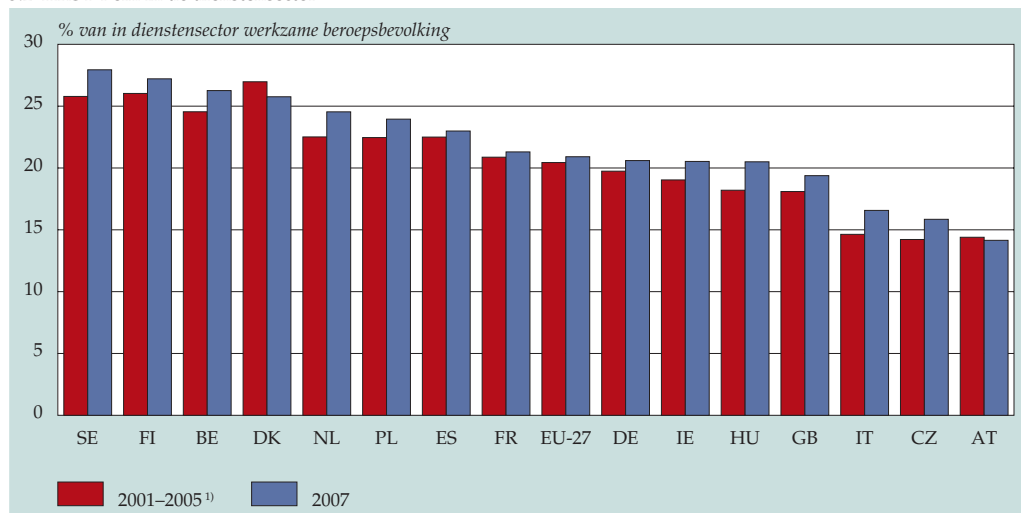
²⁾ IE en CZ: 2002–2005 i.p.v. 2001–2005.

3.1 HRST-kern

Bron: Eurostat.

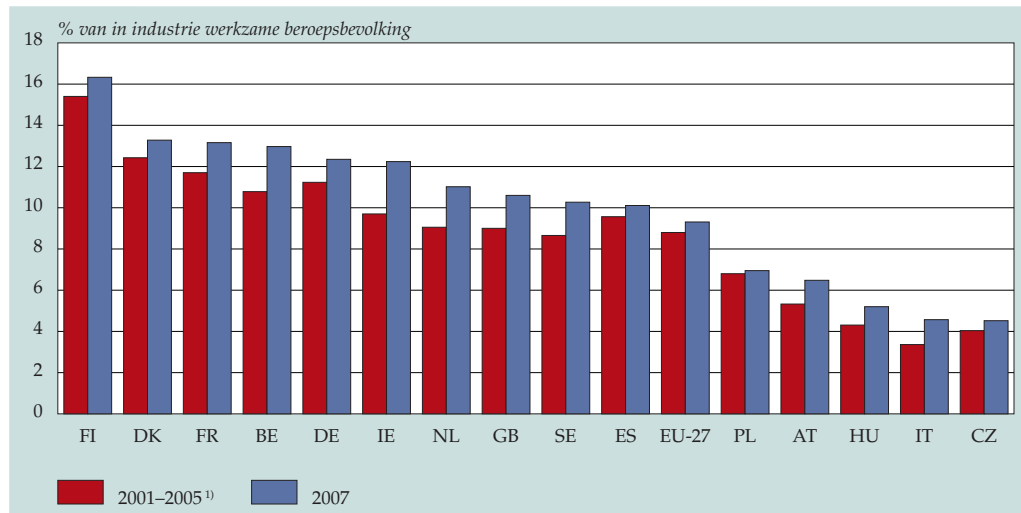
3.2 HRST-kern in de dienstensector

¹⁾ PL en EU-27: 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005.

Bron: Eurostat.

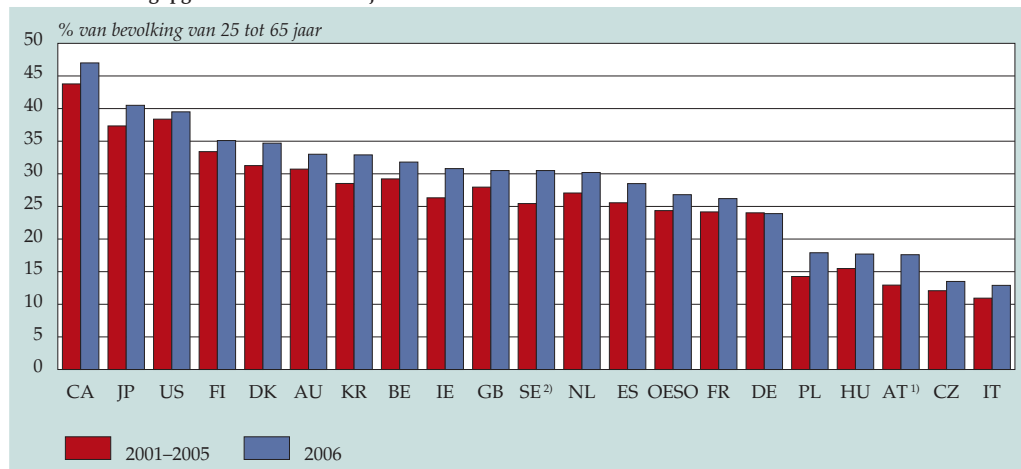
3.3 HRST-kern in de industrie

¹⁾ PL en EU-27: 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005.

Bron: Eurostat.

3.4 Aandeel hoogopgeleiden van 25 tot 65 jaar

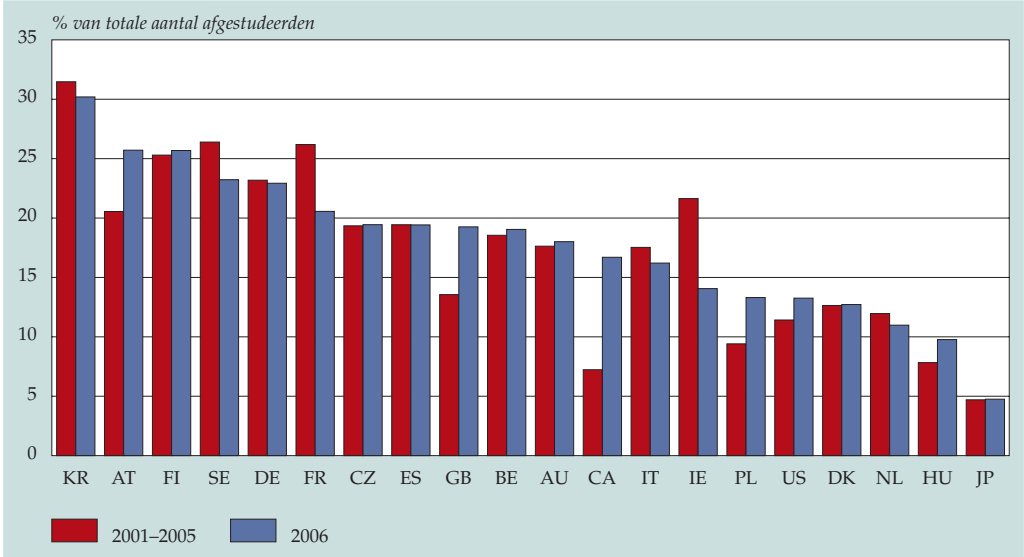

¹⁾ Trendbreuk van 2003 op 2004 veroorzaakt door wijzigingen in de onderzoeksmethodologie.

²⁾ Trendbreuk in 2005 veroorzaakt door het opsplitsen van ISCED 5B/4 in twee aparte categorieën, waardoor ISCED 4 (post-secondary non-tertiary education) buiten het aantal hoogopgeleiden kon worden gehouden.

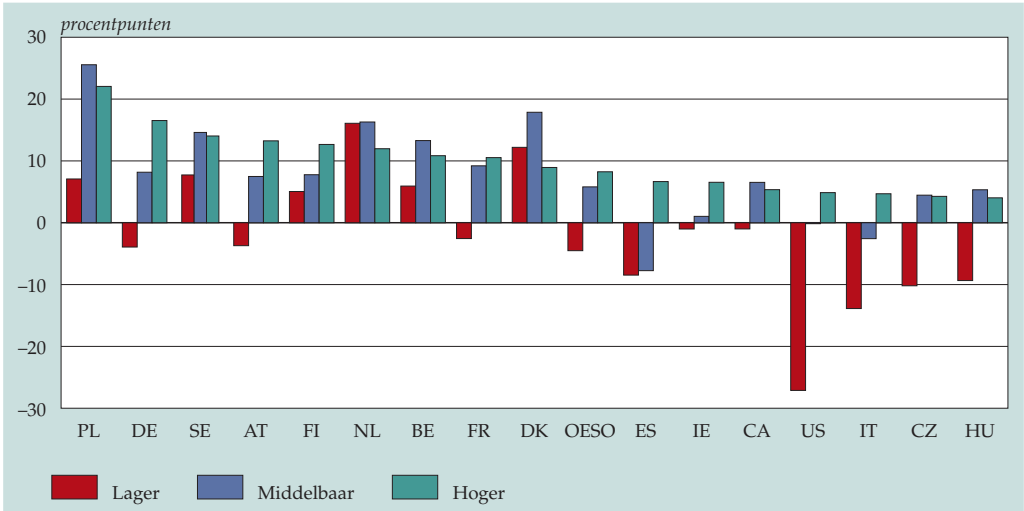
Bron: OECD Factbook 2009.

3.5 Afgestudeerden in een bètarichting

Bron: OECD, Education Database.

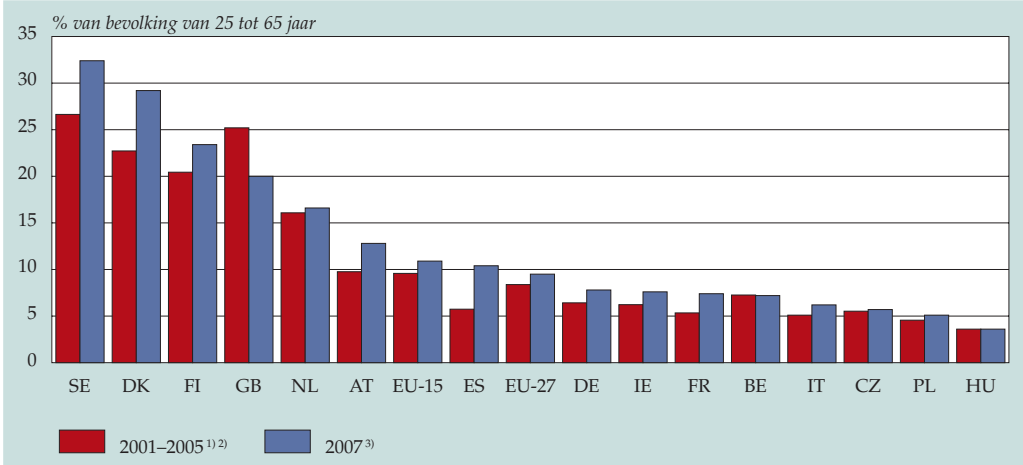
3.6 Saldo arbeidsparticipatie van autochtone bevolking en immigranten naar opleidingsniveau, 2006¹⁾

¹⁾ Saldo arbeidsparticipatie is hier: arbeidsparticipatie autochtone bevolking -/- arbeidsparticipatie immigranten.

Bron: OECD Factbook 2009.

3.7 Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen

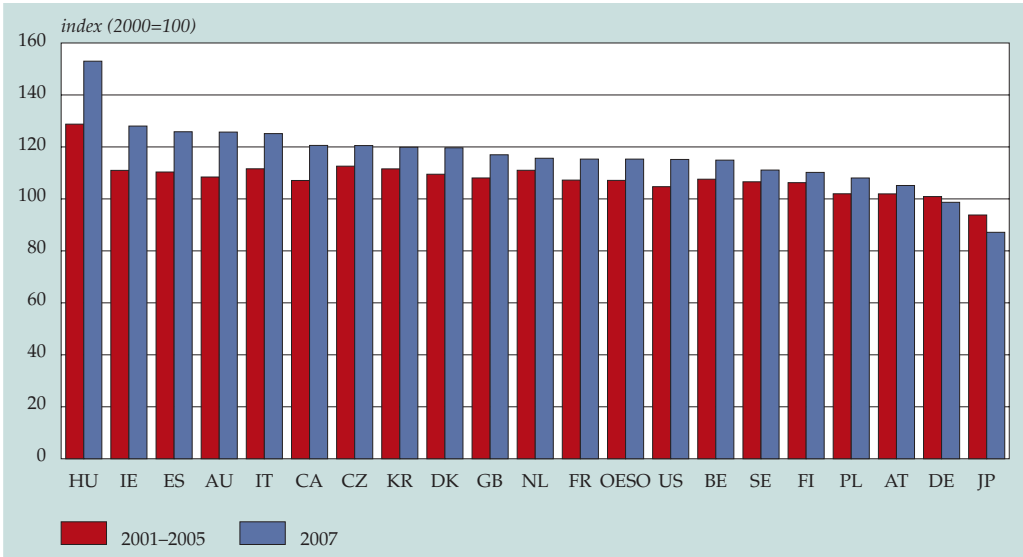
¹⁾ CZ en IE: 2002-2005 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ Breuk in tijdreeks. 2001: SE; 2003: AT, DK, FI, FR, GB, HU, IE, NL, SE; 2004: BE, IT, PL; 2005: ES.

³⁾ Breuk in tijdreeks: GB.

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

3.8 Arbeidskosten per eenheid product

Bron: OECD, Economic Outlook No. 84.

Staat 3.3**Wiskundeprestaties van 15-jarigen**

	2003	2006
<i>index (OESO-gemiddelde = 500) ¹⁾</i>		
Finland	544	548
Zuid-Korea	542	547
Nederland	538	531
Canada	532	527
Japan	534	523
België	529	520
Australië	524	520
Denemarken	514	513
Tsjechië	516	510
Oostenrijk	506	505
Duitsland	503	504
Zweden	509	502
Ierland	503	501
OESO	500	500
Frankrijk	511	496
Verenigd Koninkrijk	508	495
Polen	490	495
Hongarije	490	491
Spanje	485	480
Verenigde Staten	483	474
Italië	466	462

¹⁾ Gemiddelde prestaties van 15-jarige leerlingen op een gemiddelde schaal voor OESO-landen (basis = 500).

Bron: OESO, PISA 2006.

Staat 3.4**Prestaties natuurwetenschappen van 15-jarigen**

	2003	2006
<i>index (OESO-gemiddelde = 500) ¹⁾</i>		
Finland	548	563
Canada	519	534
Japan	548	531
Australië	525	527
Nederland	524	525
Zuid-Korea	538	522
Duitsland	502	516
Verenigd Koninkrijk	518	515
Tsjechië	523	513
Oostenrijk	491	511
België	509	510
Ierland	505	508
Hongarije	503	504
Zweden	506	503
OESO	500	500
Polen	498	498
Denemarken	475	496
Frankrijk	511	495
Verenigde Staten	491	489
Spanje	487	488
Italië	486	475

¹⁾ Gemiddelde prestaties van 15-jarige leerlingen op een gemiddelde schaal voor OESO-landen (basis = 500).

Bron: OESO, PISA 2006.

Staat 3.5**Leesprestaties van 15-jarigen**

	2003	2006
<i>index (OESO-gemiddelde = 500) ¹⁾</i>		
Zuid-Korea	534	556
Finland	543	547
Canada	530	527
Ierland	515	517
Australië	525	513
Polen	497	508
Zweden	514	507
Nederland	513	507
België	507	501
Japan	498	498
Verenigd Koninkrijk	507	495
Verenigde Staten	495	.
Duitsland	492	495
Denemarken	492	494
OESO	494	492
Oostenrijk	490	490
Frankrijk	496	488
Tsjechië	488	483
Hongarije	482	482
Italië	476	469
Spanje	481	461

¹⁾ Gemiddelde prestaties van 15-jarige leerlingen op een gemiddelde schaal voor OESO-landen (basis = 500).

Bron: OESO, PISA 2006.

Staat 3.6

Arbeidsparticipatie 25- tot 65-jarigen naar opleidingsniveau

	2001–2005			2006		
	Lager onderwijs	Middelbaar onderwijs ¹⁾	Hoger onderwijs ²⁾	Lager onderwijs	Middelbaar onderwijs ¹⁾	Hoger onderwijs ²⁾
<i>% van de bevolking in betreffende opleidingsgroep</i>						
Verenigd Koninkrijk	65,7	81,4	87,9	66,3	80,7	88,1
Denemarken	61,7	80,2	86,1	62,8	81,3	87,4
Zweden	67,5	81,4	86,4	66,9	81,9	87,3
Ierland	57,5	76,4	86,5	58,7	77,3	86,5
Nederland	59,6	78,9	85,9	60,6	79,1	86,4
Oostenrijk ³⁾	53,8	74,7	84,9	55,7	75,8	85,9
Tsjechië	44,3	75,6	86,7	43,9	75,6	85,1
Finland	57,8	74,6	84,7	58,4	75,6	85,0
OESO	57,9	75,1	84,2	58,4	75,9	84,4
Australië	60,9	78,6	83,5	63,5	80,4	84,4
Duitsland	50,6	70,1	83,1	53,8	72,5	84,3
België	48,9	73,5	84,0	49,0	73,2	83,6
Polen	52,3	65,7	82,9	53,6	65,6	83,5
Spanje	56,7	72,7	81,5	59,8	75,9	83,4
Frankrijk	58,4	76,2	83,2	58,1	75,6	83,0
Verenigde Staten	57,4	73,8	82,8	58,0	73,3	82,7
Canada	55,9	76,1	82,0	56,9	76,0	82,6
Hongarije	37,1	71,3	82,6	38,2	70,4	81,8
Italië	50,8	72,8	81,5	52,5	74,4	80,6
Japan	13,5	72,5	79,4	.	73,1	79,8
Zuid-Korea	67,0	69,9	76,3	66,2	70,3	77,2

¹⁾ Een diploma behaald vergelijkbaar met HAVO, VWO of MBO.

²⁾ Een diploma behaald vergelijkbaar met HBO of universiteit.

³⁾ Verandering in de methodologie van 2003 op 2004.

Bron: OECD, Education at a Glance 2008.

Staat 3.7

Werkloosheidspercentage 25- tot 65-jarigen naar opleidingsniveau

	2001-2005			2006		
	Lager onderwijs	Middelbaar onderwijs ¹⁾	Hoger onderwijs ²⁾	Lager onderwijs	Middelbaar onderwijs ¹⁾	Hoger onderwijs ²⁾
<i>% van de bevolking in betreffende opleidingsgroep</i>						
Hongarije	10,9	4,9	1,7	14,8	6,1	2,2
Tsjechië	20,7	6,1	2,0	22,3	5,5	2,2
Ierland	5,9	2,9	2,1	5,7	3,2	2,2
Verenigd Koninkrijk	5,5	3,4	2,2	5,7	4,0	2,2
Nederland	4,4	2,9	2,3	4,8	3,5	2,3
Australië	6,9	4,1	2,9	5,6	3,8	2,3
Oostenrijk	7,5	3,5	2,2	7,9	3,7	2,5
Verenigde Staten	9,5	5,3	2,9	8,3	4,6	2,5
Zuid-Korea	2,6	3,4	3,1	2,6	3,5	2,9
Japan	.	5,2	3,5	.	4,6	3,0
Denemarken	6,8	4,1	4,0	5,5	2,7	3,2
OESO	9,6	5,8	3,8	9,6	5,4	3,5
België	10,7	6,4	3,5	12,3	6,7	3,7
Finland	11,4	8,3	4,4	10,1	7,0	3,7
Canada	10,5	6,3	4,9	9,3	5,6	4,1
Zweden	6,6	5,2	3,7	7,3	5,1	4,2
Duitsland	17,5	9,9	5,0	19,9	9,9	4,8
Italië	8,6	5,9	5,4	6,9	4,6	4,8
Polen	21,7	13,9	6,1	16,5	10,6	5,0
Frankrijk	11,2	6,7	5,3	11,0	6,6	5,1
Spanje	10,6	8,8	7,1	9,0	6,9	5,5

¹⁾ Een diploma behaald vergelijkbaar met HAVO, VWO of MBO.

²⁾ Een diploma behaald vergelijkbaar met HBO of universiteit.

Bron: OECD, Education at a glance 2008.

Staat 3.8

Arbeidsparticipatie onder autochtone bevolking en immigranten naar opleidingsniveau, 2006

	Autochtone bevolking			Immigranten		
	Lager	Middelbaar	Hoger	Lager	Middelbaar	Hoger
<i>% van totale bevolking</i>						
Ierland	48,9	73,7	86,8	49,9	72,7	80,2
Tsjechië	22,9	72,0	84,0	33,1	67,5	79,8
Denemarken	61,5	81,0	87,8	49,3	63,2	78,9
Verenigde Staten	35,2	71,7	83,7	62,3	71,6	78,8
Canada	50,6	75,5	82,7	51,6	68,9	77,4
Hongarije	27,5	65,2	81,3	36,9	59,8	77,3
OESO	44,9	70,3	84,4	49,4	64,5	76,1
Spanje	55,3	65,9	81,9	63,8	73,6	75,3
Nederland	60,7	80,5	87,2	44,6	64,2	75,2
Oostenrijk	47,7	75,6	88,0	51,4	68,2	74,8
Zweden	54,7	81,1	88,3	47,0	66,5	74,3
Italië	45,1	67,6	78,6	59,0	70,2	73,9
Finland	47,4	73,6	85,6	42,4	65,8	72,9
België	41,1	66,6	83,7	35,2	53,3	72,9
Duitsland	43,0	72,4	87,8	47,0	64,3	71,3
Frankrijk	46,5	69,8	79,3	49,1	60,6	68,8
Polen	23,3	58,4	81,9	16,3	32,9	59,9

Bron: OECD Factbook 2009.

Annex 4: Innovatie

Staat 4.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; innovatie (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
R&D-uitgaven van bedrijven	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verbeterd
R&D-uitgaven van de industrie	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
R&D-uitgaven in de dienstensector	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland	verbeterd	gelijk		
Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie *	verbeterd	gelijk		
Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector *	verbeterd	verbeterd		
Werkzame personen in medium- en hightechindustrie	verslechterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Werkzame personen in hightechdienstensector	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt *				
– in de industrie	verslechterd	verslechterd		
– in de dienstensector	verslechterd	verbeterd		
– met universiteiten, industrie	verbeterd	verslechterd		
– met universiteiten, dienstensector	verslechterd	verslechterd		
– met publieke researchinstellingen, industrie	verbeterd	verslechterd		
– met publieke researchinstellingen, dienstensector	verslechterd	verslechterd		
Aangevraagde octrooien bij het EPO	verslechterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Aangevraagde triadische octrooien	verslechterd	verslechterd	verslechterd	gelijk
Aandeel aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO	verslechterd	gelijk	verbeterd	verbeterd
Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten *				
– in de industrie	verbeterd	gelijk		
– in de dienstensector	verbeterd	verbeterd		
Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd ²⁾				

N.B. De met een * aangeduide gegevens zijn afkomstig uit innovatie-enquêtes die in 2004 en 2006 zijn gehouden. Daarom is als 'basisperiode' gekozen voor het jaar 2004 en is er geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar, omdat dat overeen zou komen met de basisperiode.

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

²⁾ Geen goede vergelijking mogelijk, omdat van te weinig landen gegevens beschikbaar zijn.

Staat 4.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; innovatie (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
R&D-uitgaven van bedrijven ¹⁾	2001–2005	2007	20	20
R&D-uitgaven van de industrie ²⁾	2001–2005	2006	15	15
R&D-uitgaven in de dienstensector ²⁾	2001–2005	2006	15	15
R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland ³⁾	2001–2005	2006	19	
Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie *	2004	2006	15	
Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector *	2004	2006	14	
Werkzame personen in medium- en hightechindustrie ⁴⁾	2001–2005	2007	15	15
Werkzame personen in hightechdienstensector ⁴⁾	2001–2005	2007	15	15
Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt *				
– in de industrie	2004	2006	15	
– in de dienstensector	2004	2006	14	
– met universiteiten, industrie	2004	2006	13	
– met universiteiten, dienstensector	2004	2006	11	
– met publieke researchinstellingen, industrie	2004	2006	12	
– met publieke researchinstellingen, dienstensector	2004	2006	11	
Aangevraagde octrooien bij het EPO	2001–2003	2004	20	20
Aangevraagde triadische octrooien	2001–2005	2006	20	20
Aandeel aangevraagde hightechoctrooien bij het EPO	2001–2003	2004	20	20
Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten *				
– in de industrie	2004	2006	14	
– in de dienstensector	2004	2006	13	
Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd *	2004	2006	7	

N.B. De met een * aangeduide gegevens zijn afkomstig uit innovatie-enquêtes die in 2004 en 2006 zijn gehouden. Daarom is als 'basisperiode' gekozen voor het jaar 2004 en is er geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar, omdat dat overeen zou komen met de basisperiode.

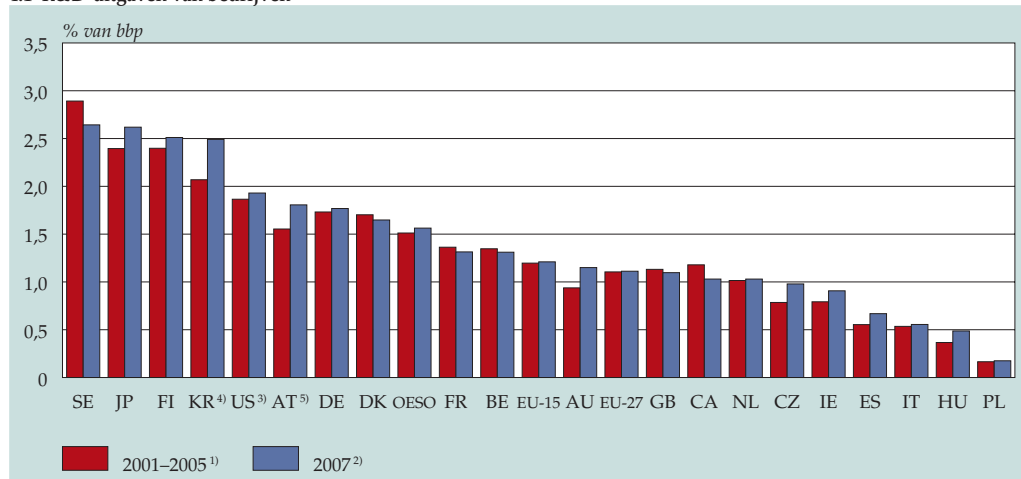
¹⁾ JP, KR, GB, AU, ES en PL: 2006 i.p.v. 2007. AT: 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001–2005.

²⁾ AT: 2002 en 2004; IT: 2001, 2002, 2004 en 2005; SE: 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2001–2005. IE en SE: 2005 i.p.v. 2006.

³⁾ DK en SE: 2001, 2003 en 2005; NL: 2001, 2002, 2003 en 2005; AT: 2002 en 2004 i.p.v. 2001–2005. DK, NL en SE: 2005 i.p.v. 2006.

⁴⁾ PL: 2004–2005 i.p.v. 2001–2005.

4.1 R&D-uitgaven van bedrijven

¹⁾ FR (2004), ES (2002) en SE (2005) hebben gedurende deze periode wijzigingen doorgevoerd in de meetmethode, waardoor cijfers mogelijk niet volledig vergelijkbaar zijn.

²⁾ Voorlopige cijfers. JP, KR, OESO, GB, AU, ES en PL: 2006 i.p.v. 2007.

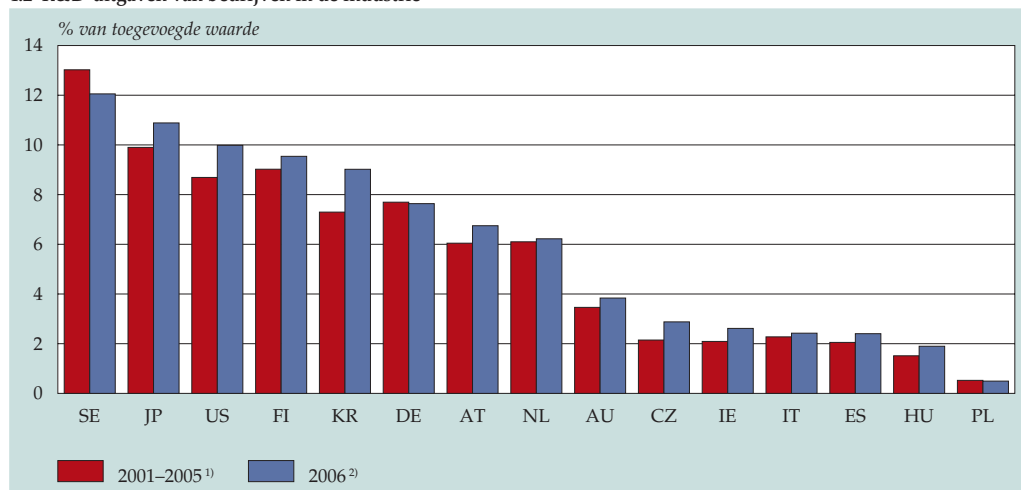
³⁾ US: exclusief het grootste deel van de kapitaaluitgaven.

⁴⁾ KR: exclusief R&D in de sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en klassieke talen.

⁵⁾ AT: 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001–2005.

Bron: OESO; CBS.

4.2 R&D-uitgaven van bedrijven in de industrie

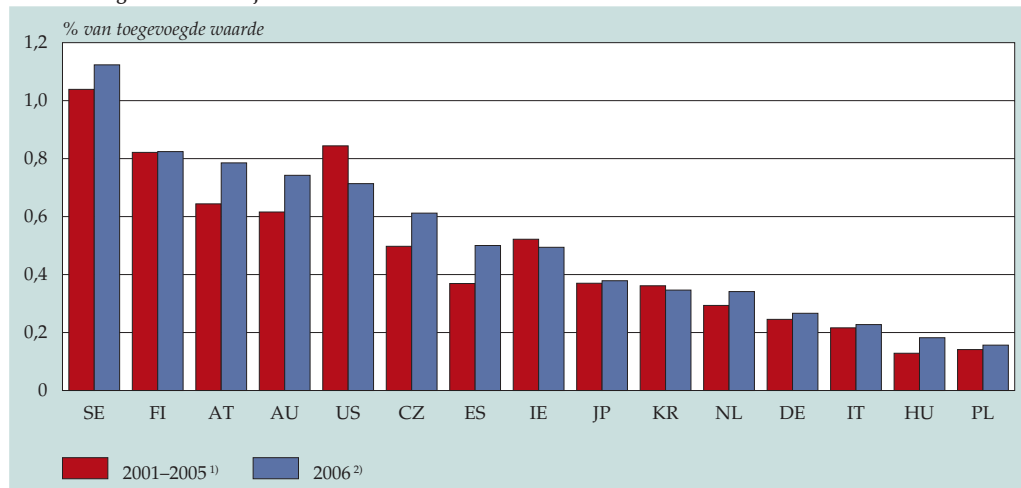

¹⁾ AT: 2002 en 2004; IT: 2001, 2002, 2004 en 2005; SE: 2001, 2003 en 2005.

²⁾ IE en SE: 2005 i.p.v. 2006.

Bron: OESO.

4.3 R&D-uitgaven van bedrijven in de dienstensector

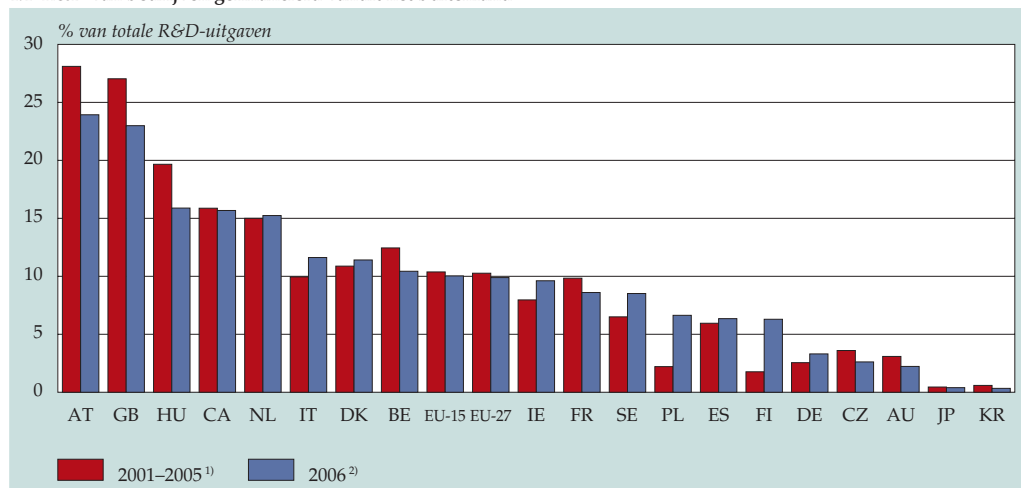

¹⁾ AT: 2002 en 2004; IT: 2001, 2002, 2004 en 2005; SE: 2001, 2003 en 2005.

²⁾ IE en SE: 2005 i.p.v. 2006.

Bron: OESO.

4.4 R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland

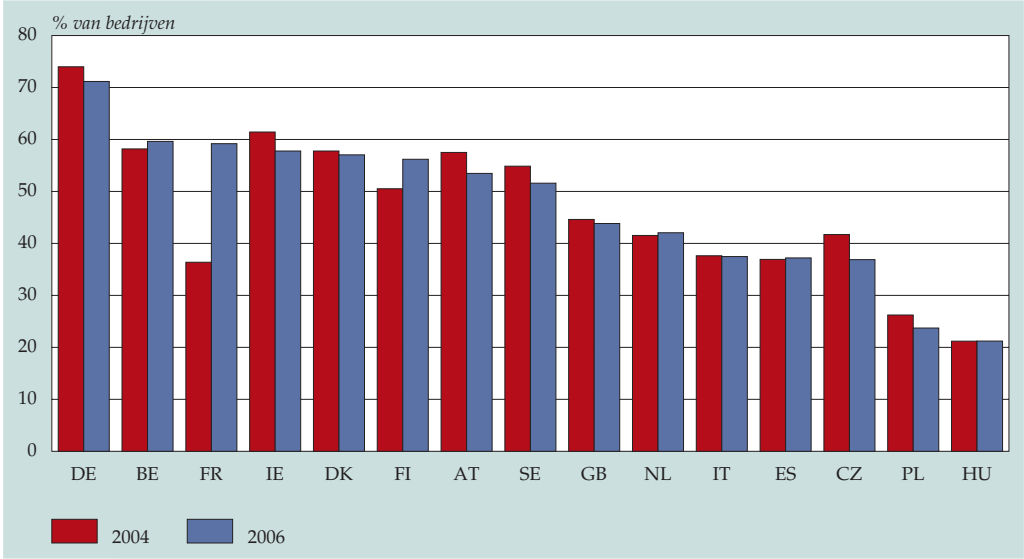

¹⁾ DK en SE: 2001, 2003 en 2005; NL: 2001, 2002, 2003 en 2005; AT: 2002 en 2004.

²⁾ DK, NL en SE: 2005 i.p.v. 2006. BE, CA, FR en IE: voorlopig cijfer.

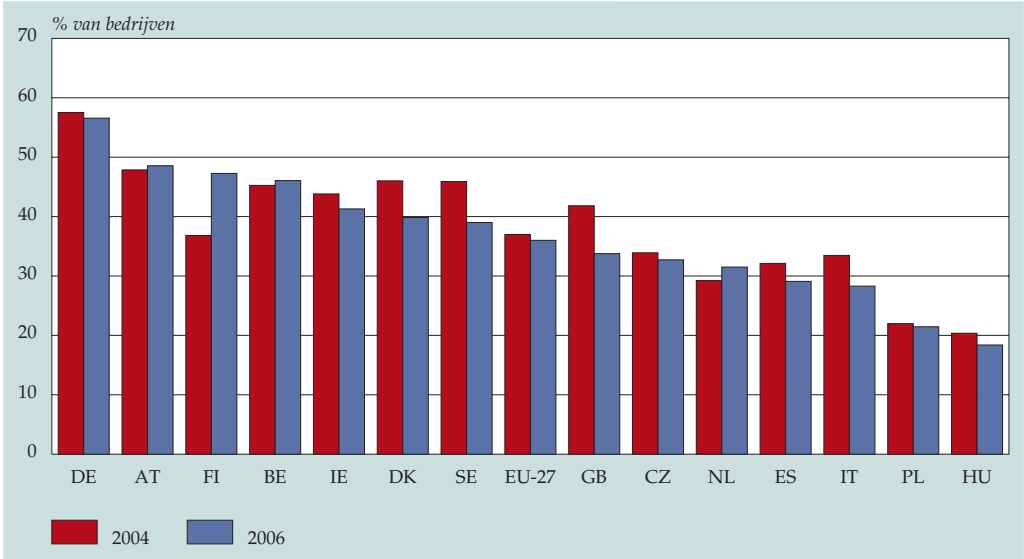
Bron: OESO, Main Science and Technology Indicators, 2008-2; CBS.

4.5 Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie

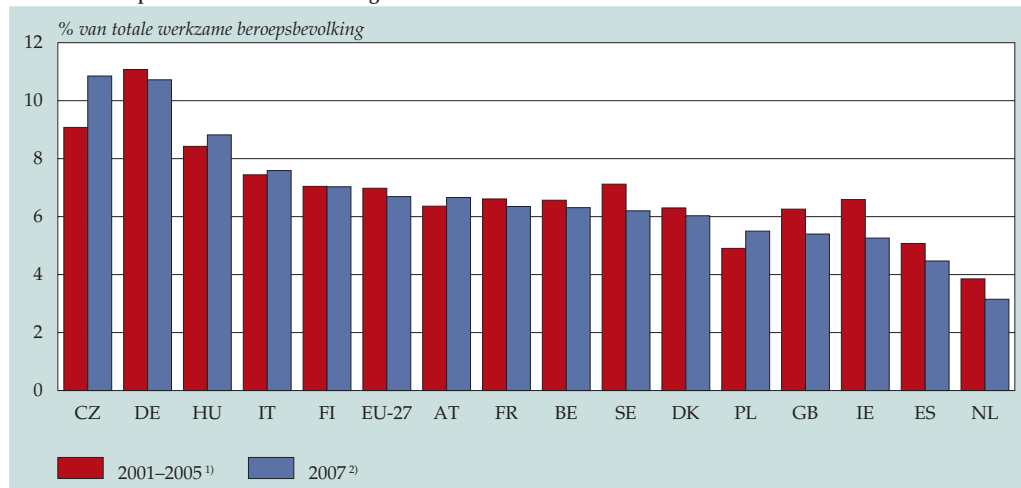
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.6 Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector

Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.7 Werkzame personen in medium- en hightechindustrie

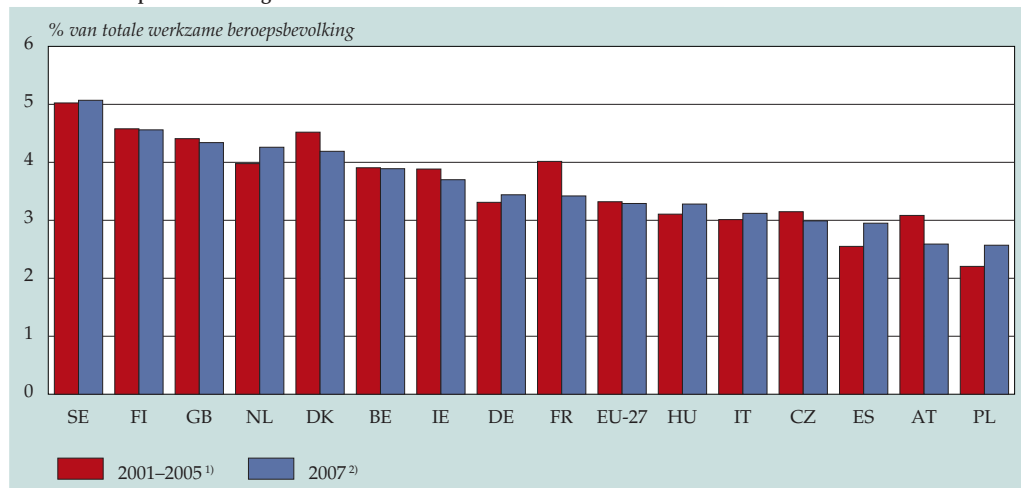

¹⁾ PL: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ In 2006 hebben de meeste landen een wijziging doorgevoerd in de meetmethode.

Bron: Eurostat.

4.8 Werkzame personen in hightechdienstensector

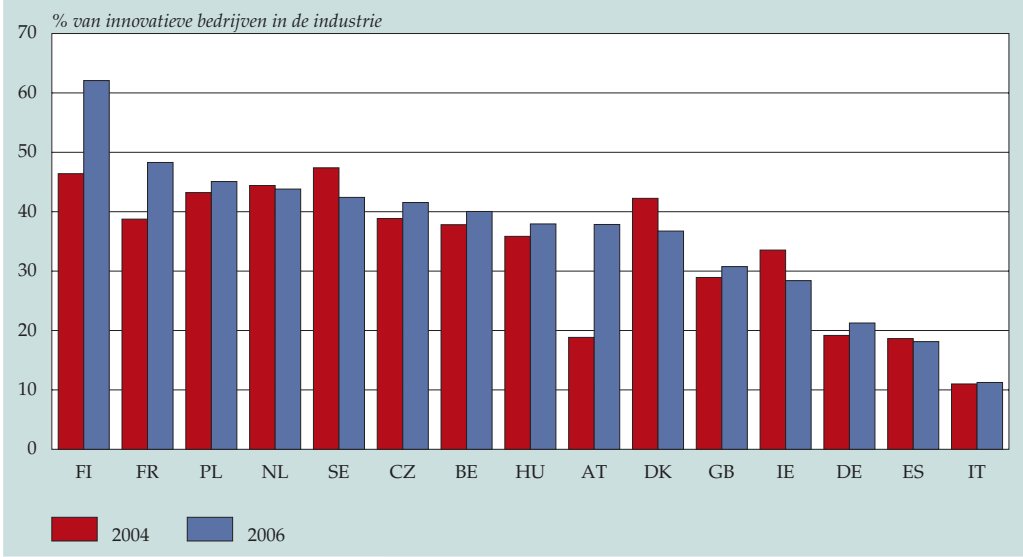

¹⁾ PL: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ In 2006 hebben de meeste landen een wijziging doorgevoerd in de meetmethode.

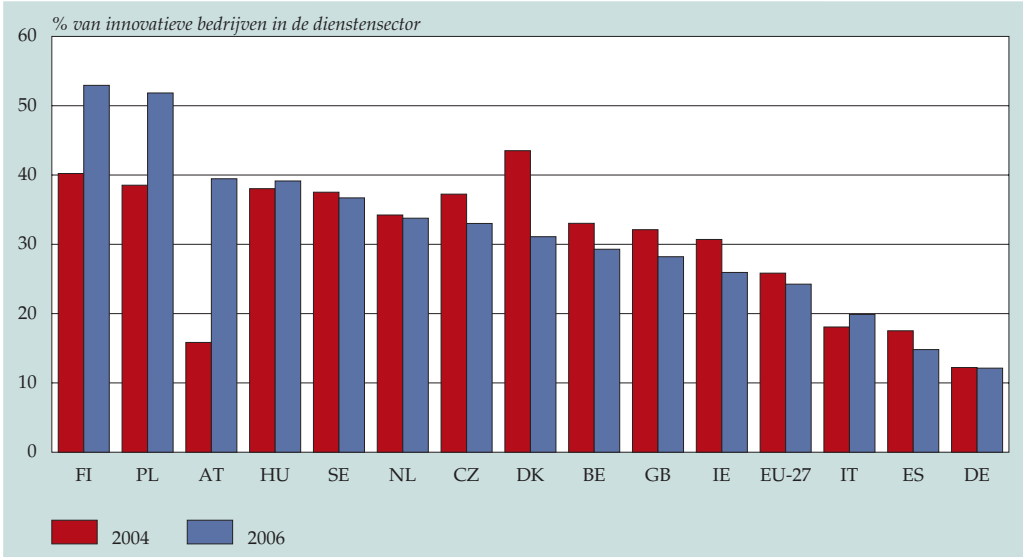
Bron: Eurostat.

4.9 Technologisch innovatieve bedrijven in de industrie die hebben samengewerkt

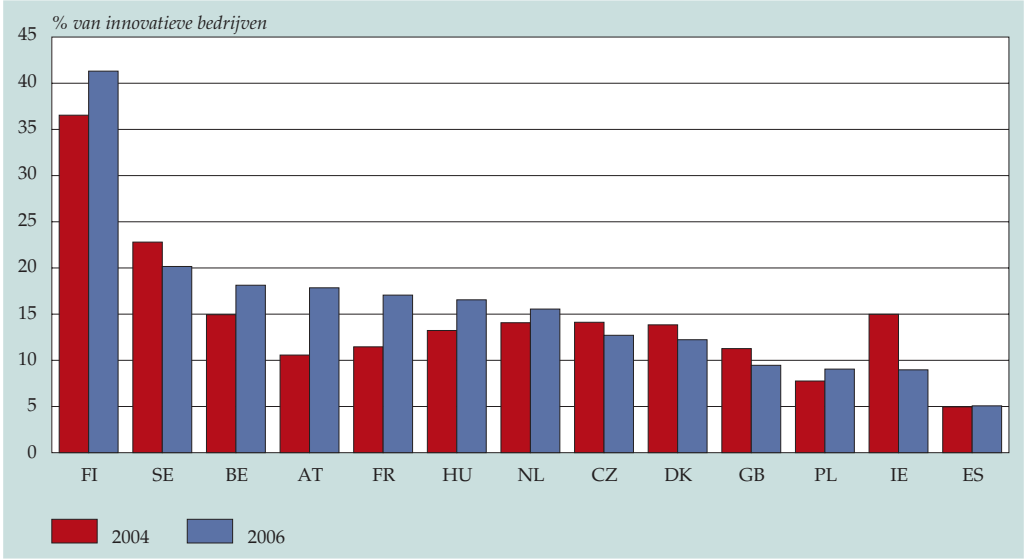
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.10 Technologisch innovatieve bedrijven in de dienstensector die hebben samengewerkt

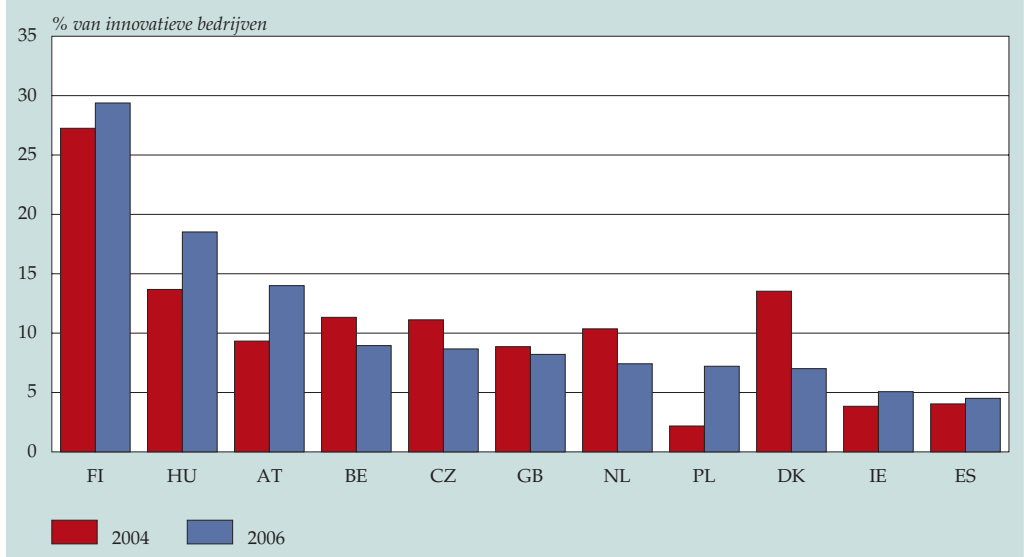
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.11 Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met universiteiten, in de industrie

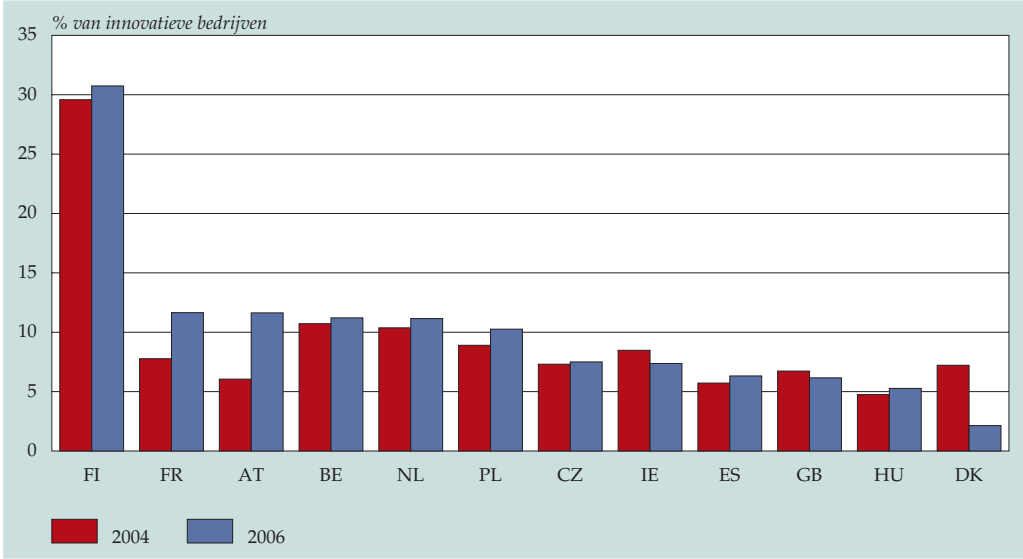
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.12 Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met universiteiten, in de dienstensector

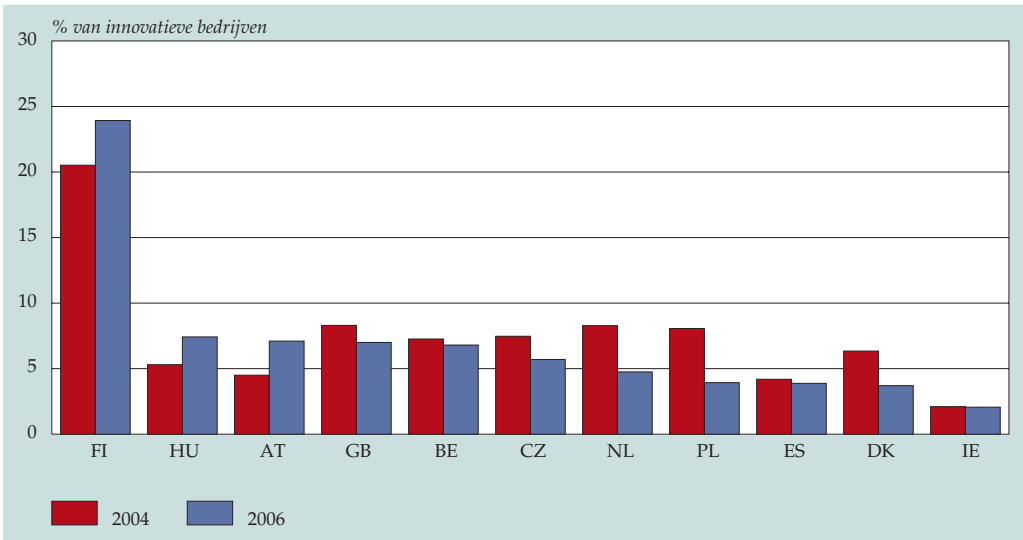
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.13 Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met publieke researchinstellingen, in de industrie

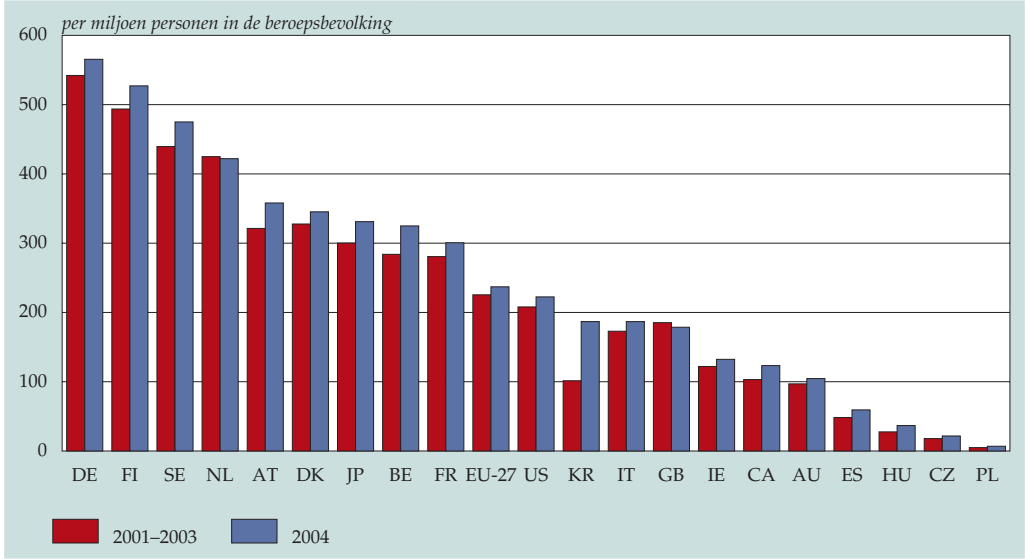
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.14 Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt met publieke researchinstellingen, in de dienstensector

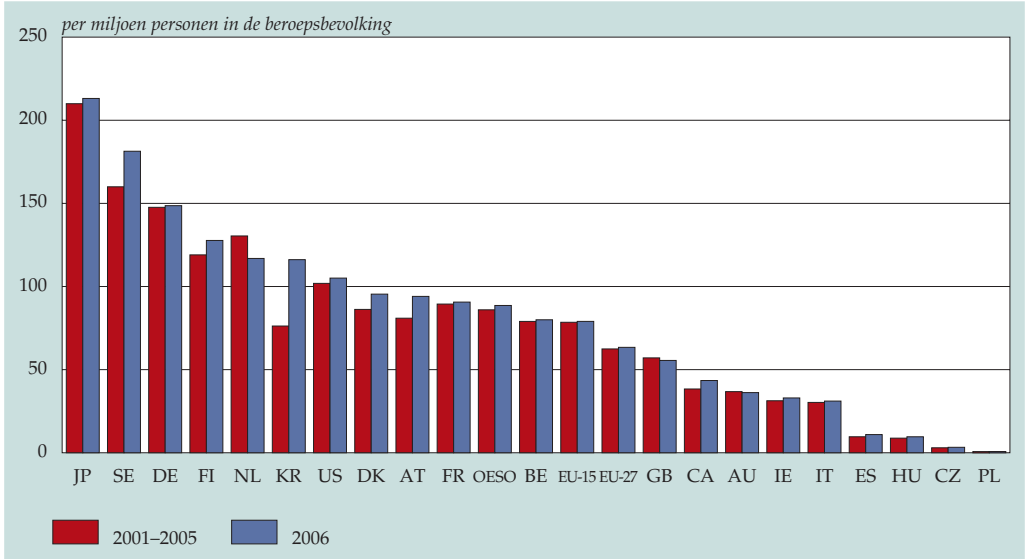
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.15 Aangevraagde octrooien bij het EPO

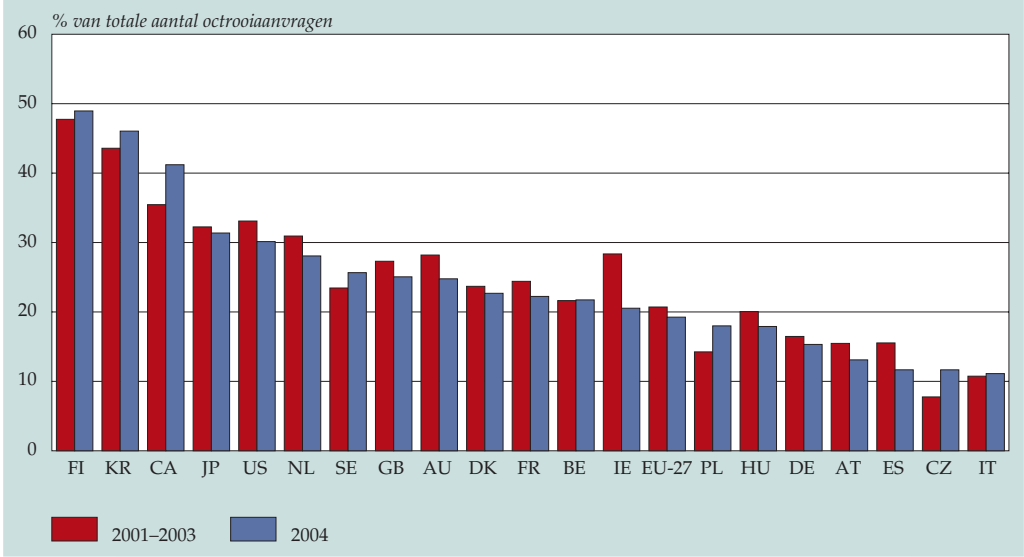
Bron: Eurostat.

4.16 Aangevraagde triadische octrooien

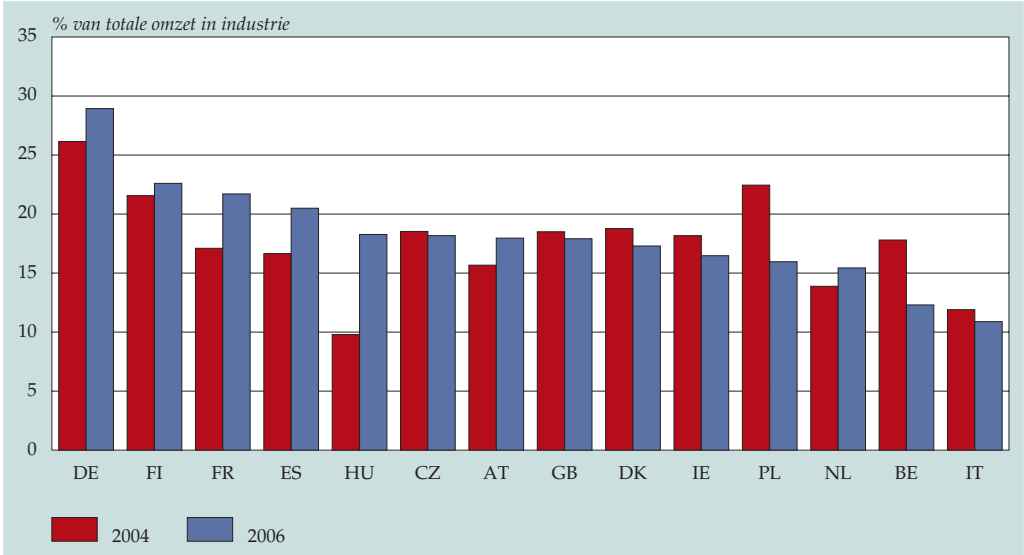
Bron: OESO, Main Science and Technology Indicators, 2008-2.

4.17 Aandeel aangevraagde hightechnoïtroïen bij het EPO

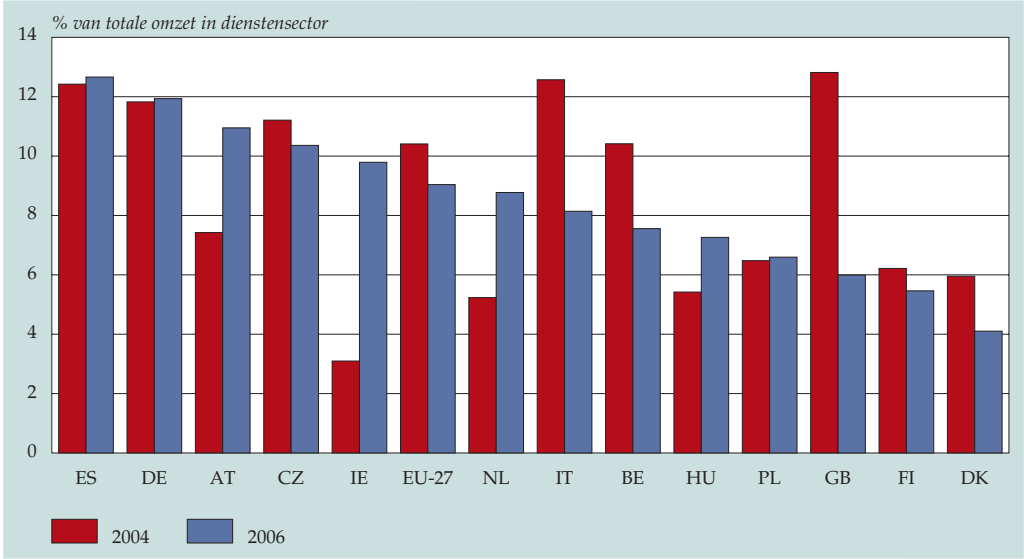
Bron: Eurostat.

4.18 Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de industrie

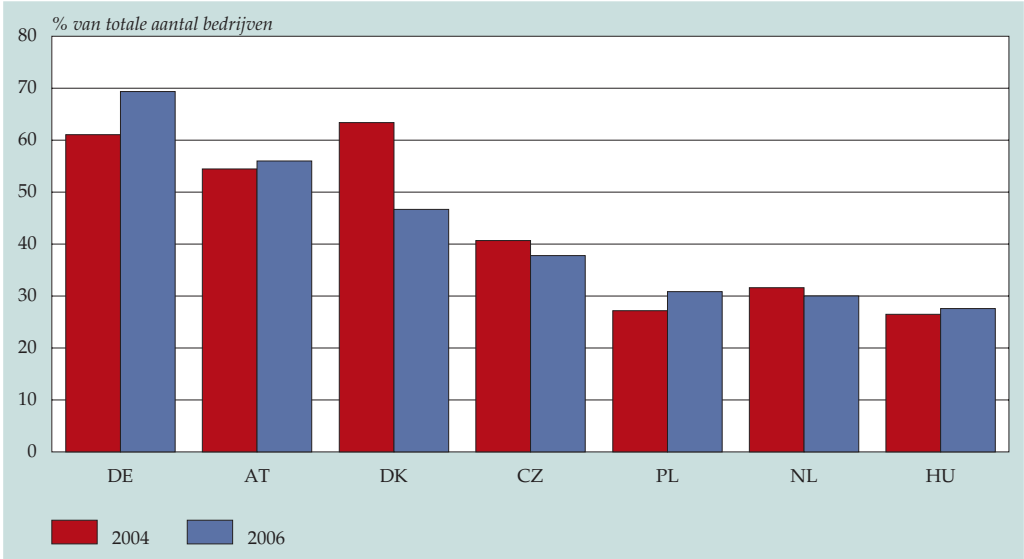
Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.19 Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten in de dienstensector

Bron: Eurostat (CIS-4 en CIS-5).

4.20 Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd: in marketing en/of organisatie

Bron: Eurostat.

Annex 5: Kapitaal

Staat 5.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; kapitaal (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Investeringsquote bedrijvensector	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
ICT-investeringen ²⁾	verbeterd	verbeterd		
ICT-investeringen in software ²⁾	verbeterd	verslechterd		
Geïnvesteed durfkapitaal	verslechterd	verslechterd	verbeterd	verbeterd
Geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Directe buitenlandse investeringen:				
stromen, inkomend	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
stromen, uitgaand	verslechterd	verslechterd	verslechterd	verslechterd
voorraad, saldo (inkomend -/- uitgaand) ³⁾				

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

²⁾ Geen score vermeld, omdat voor NL geen voorgaand jaar beschikbaar is.

³⁾ Geen score vermeld, omdat het voor deze indicator niet duidelijk is wat 'verbeterd' dan wel 'verslechterd' is.

Staat 5.2

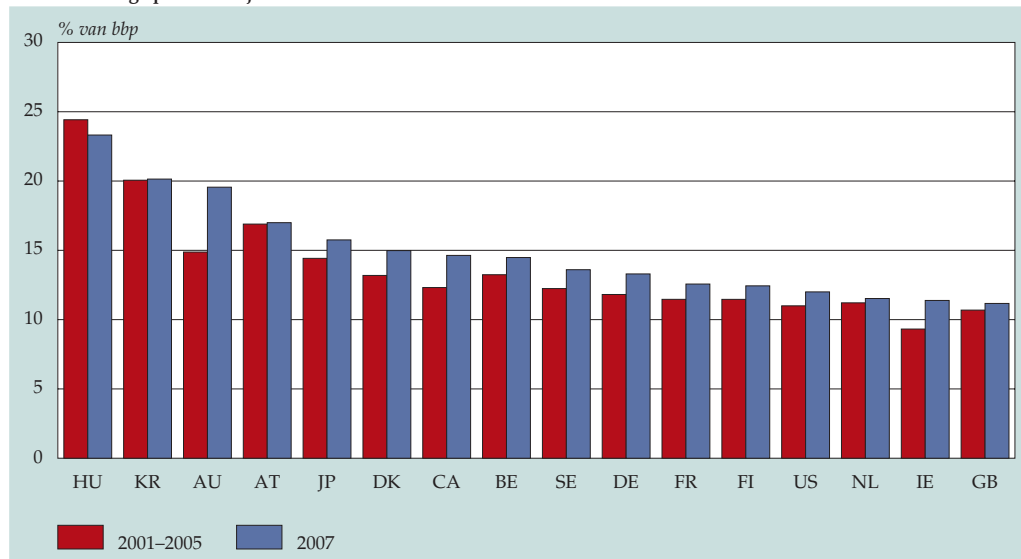
Ontwikkeling ondernemingsklimaat; kapitaal (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Investeringsquote bedrijvensector	2001–2005	2007	16	16
ICT-investeringen ¹⁾	2001–2005	2006	17	17
ICT-investeringen in software ²⁾	2001–2005	2007	17	17
Geïnvesteed durfkapitaal	2001–2005	2007	16	16
Geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase	2001–2005	2007	16	16
Directe buitenlandse investeringen:				
stromen, inkomend	2001–2005	2007	20	20
stromen, uitgaand	2001–2006	2008	20	20
voorraad, saldo (inkomend -/- uitgaand)	2001	2006	19	19

¹⁾ AU, AT, DK, FI, KR, NL en GB: 2005 i.p.v. 2006. BE: 2004 i.p.v. 2006.

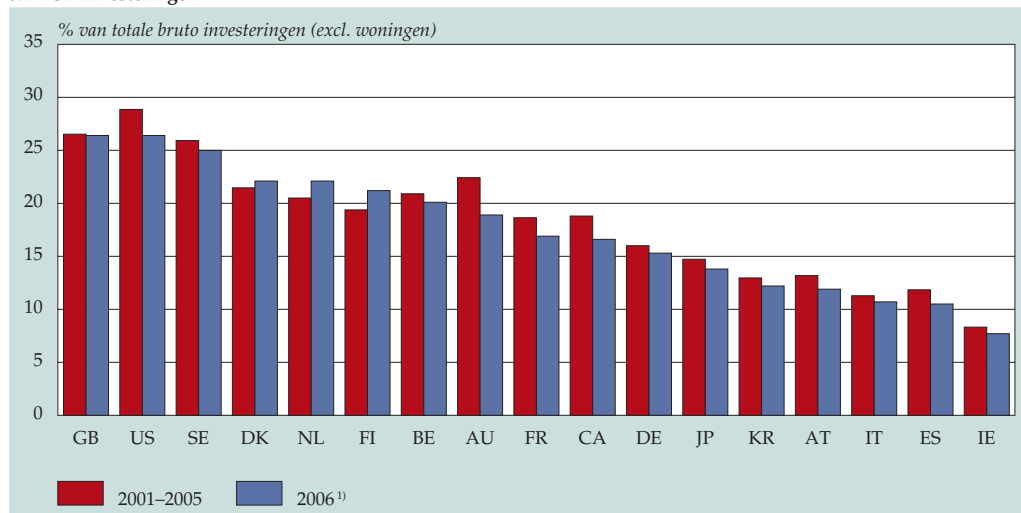
²⁾ AU, AT, DK, FI, KR, NL en GB: 2005 i.p.v. 2007. BE: 2004 i.p.v. 2007.

5.1 Investeringsquote bedrijvensector

Bron: OECD, Economic Outlook No. 84.

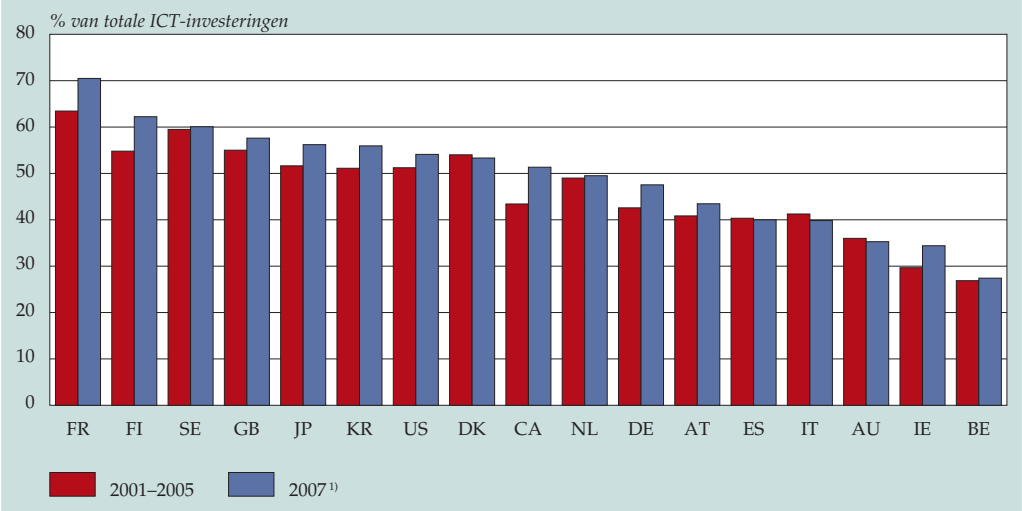
5.2 ICT-investeringen

¹⁾ AU, AT, DK, FI, KR, NL en GB: 2005 i.p.v. 2006. BE: 2004 i.p.v. 2006.

Bron: OECD Factbook 2009.

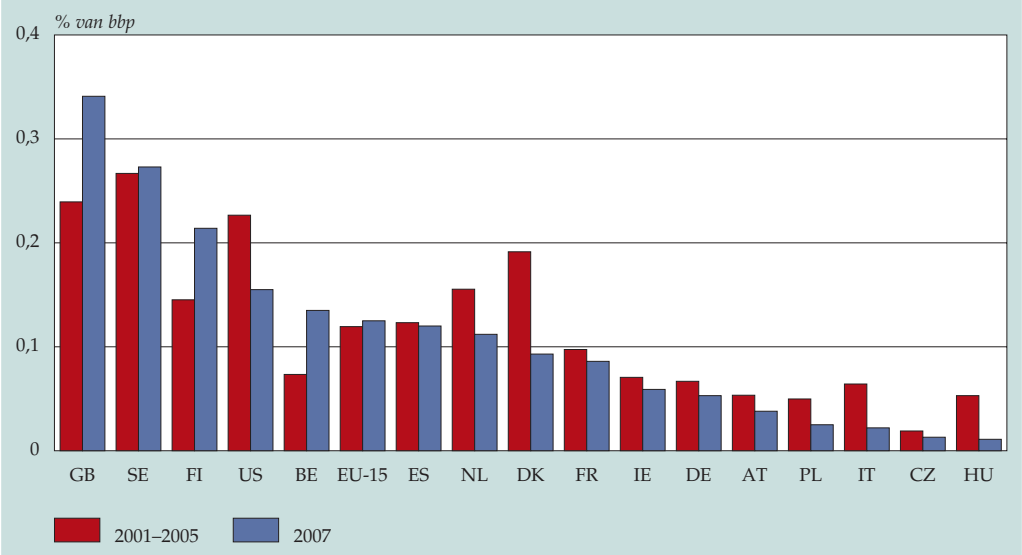
5.3 ICT-investeringen in software

¹⁾ AU, AT, DK, FI, KR, NL en GB: 2005 i.p.v. 2007. BE: 2004 i.p.v. 2007.

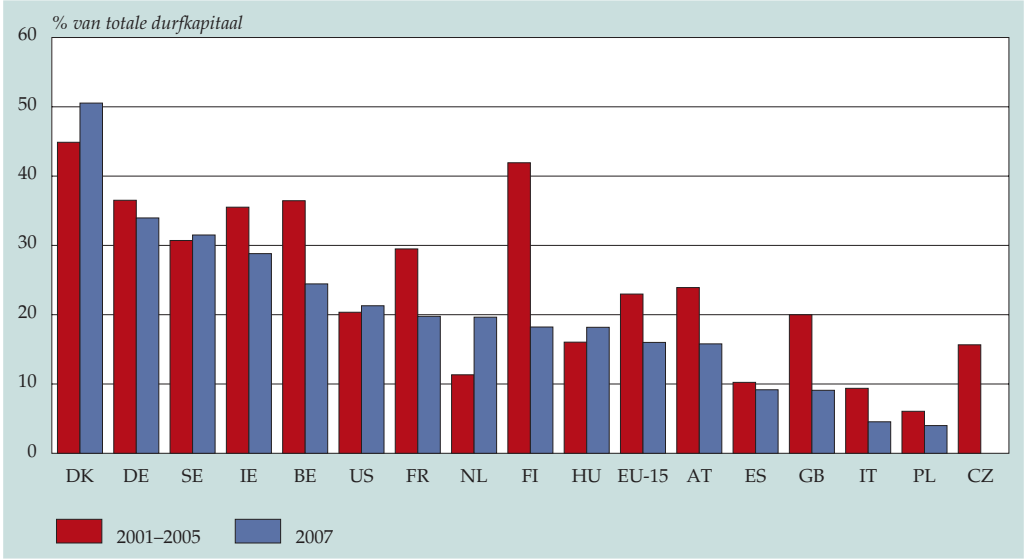
Bron: OECD Factbook 2009.

5.4 Geïnvesteed durfkapitaal

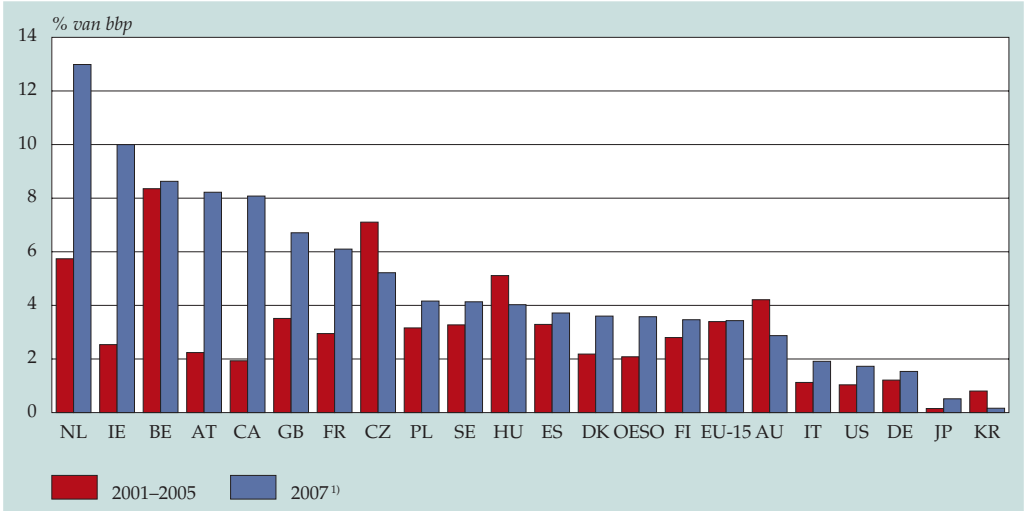
Bron: Eurostat, Structural Indicators.

5.5 Geïnvesteed durfkapitaal, vroege fase

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

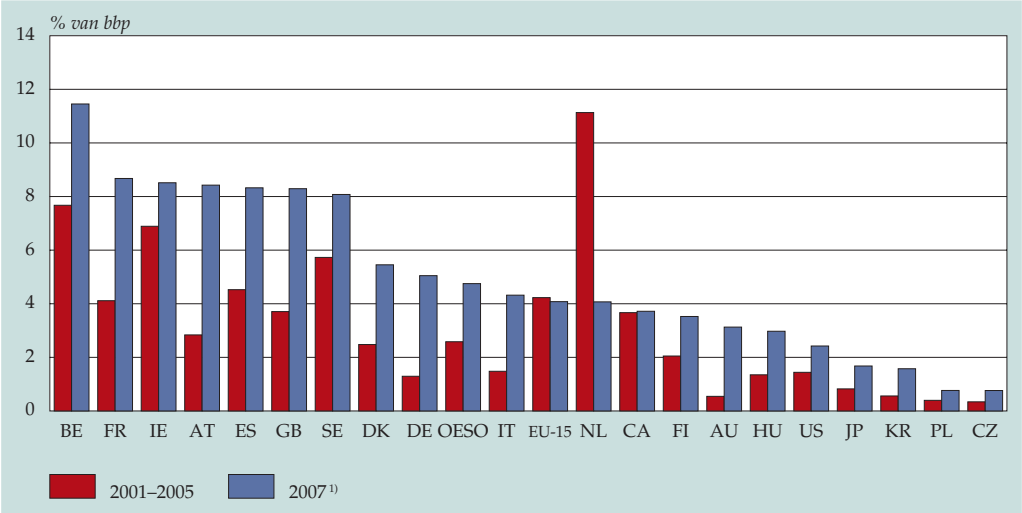
5.6 Directe buitenlandse investeringen, inkomend, stromen

¹⁾ EU-15: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: OECD Factbook 2009, Worldbank.

5.7 Directe buitenlandse investeringen, uitgaand, stromen

¹⁾ EU-15: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: OECD Factbook 2009, Worldbank.

Staat 5.3

Directe buitenlandse investeringen, voorraad

	2001				2006			
	Inkomend	Uitgaand	Saldo ²⁾		Inkomend	Uitgaand	Saldo ²⁾	
	<i>mld US-dollar ¹⁾</i>			<i>% van bbp ³⁾</i>	<i>mld US-dollar ¹⁾</i>			<i>% van bbp ³⁾</i>
Australië	112	110	-2	-0,6	250	227	-22	-3,1
Canada	214	251	37	5,2	377	455	78	6,1
Denemarken	75	78	3	1,8	135	149	14	5,0
Duitsland	417	551	134	7,1	750	1 025	275	9,4
Finland	24	52	28	22,5	68	95	27	12,7
Frankrijk	295	509	214	15,9	771	1 055	283	12,5
Hongarije	27	2	-26	-48,4	82	12	-69	-61,4
Ierland	134	41	-93	-89,1	157	123	-33	-15,2
Italië	113	182	69	6,2	295	379	84	4,5
Japan	50	300	250	6,1	108	450	342	7,8
Nederland	283	332	49	12,3	502	719	217	32,3
Oostenrijk	34	29	-6	-3,0	84	83	-1	-0,2
Polen	655	18	-638	-334,9	1 053	115	-938	-274,5
Spanje	177	192	14	2,4	443	517	74	6,0
Tsjechië	27	1	-26	-42,0	80	5	-75	-52,6
Verenigd Koninkrijk	507	870	363	25,1	1 132	1 442	310	12,9
Verenigde Staten	1 518	1 693	175	1,7	2 152	2 936	784	6,0
Zuid-Korea	53	20	-33	-6,9	119	49	-70	-7,9
Zweden	92	123	31	13,9	226	262	36	9,1
OESO	5 195	5 724	529	2,2	9 731	10 877	1 146	3,3

¹⁾ Bedragen zijn omgerekend naar US-dollar met behulp van de gemiddelde wisselkoers.

²⁾ Uitgaand minus inkomend.

³⁾ Voor bbp uitgegaan van bbp Wereldbank (current US-dollar).

Bron: OESO, Wereldbank.

Annex 6: Ondernemerschap

Staat 6.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; ondernemerschap (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Ondernemersquote	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk	verbeterd	verbeterd	gelijk	gelijk
Zelfstandige ondernemers, mannelijk	verbeterd	verbeterd	gelijk	gelijk
TEA-index	verbeterd	verbeterd	verslechterd	verslechterd
Bedrijfsgrootte bij oprichting	verbeterd	gelijk	gelijk	gelijk
Oprichtingen van bedrijven	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Opheffingen van bedrijven	gelijk	verslechterd	verslechterd	verslechterd
Overlevingskansen van bedrijven ²⁾				
Bedrijfsdemografische dynamiek	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Snel groeiende ondernemingen	verslechterd	gelijk	verslechterd	verslechterd
Houding ten opzichte van ondernemerschap*	verbeterd	gelijk		

N.B. Voor de met een * aangeduide gegevens is geen voorgaand jaar beschikbaar. Er is dan ook geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar.

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

²⁾ Geen goede vergelijking mogelijk, omdat van te weinig landen gegevens beschikbaar zijn.

Staat 6.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; ondernemerschap (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Ondernemersquote	2002–2005	2007	19	19
Zelfstandige ondernemers, vrouwelijk ¹⁾	2001–2005	2007	20	20
Zelfstandige ondernemers, mannelijk ²⁾	2001–2005	2007	20	20
TEA-index ^{3) 4)}	2001–2005	2007	17	17
Bedrijfsgrootte bij oprichting ⁵⁾	2004	2007	15	15
Oprichtingen van bedrijven ^{6) 7)}	2001–2005	2007	16	16
Opheffingen van bedrijven ^{8) 9)}	2001–2005	2007	16	16
Overlevingskansen van bedrijven ¹⁰⁾	2001–2004	2005	8	8
Bedrijfsdemografische dynamiek ^{11) 12)}	2001–2005	2007	16	16
Snel groeiende ondernemingen ¹³⁾	2001–2003	2006	15	15
Houding ten opzichte van ondernemerschap*	2001–2004	2007	13	

N.B. Voor de met een * aangeduide gegevens is geen voorgaand jaar beschikbaar. Er is dan ook geen vergelijking met het voorgaande jaar beschikbaar.

¹⁾ BE: 2006 i.p.v. 2007.

²⁾ US en BE: 2006 i.p.v. 2007.

³⁾ HU: 2001, 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001–2005; PL: 2001, 2002 en 2004 i.p.v. 2001–2005.

⁴⁾ AU, CA, DE, CZ: 2006 i.p.v. 2007.

⁵⁾ BE, JP, AT, CZ, ES, HU en SE: 2006 i.p.v. 2007.

⁶⁾ JP: 2001–2004 i.p.v. 2001–2005.

⁷⁾ BE, HU, JP, AT, ES, CZ, SE: 2006 i.p.v. 2007.

⁸⁾ JP: 2001 en 2004 i.p.v. 2001–2005.

⁹⁾ BE, JP: 2006 i.p.v. 2007; HU, AT, ES, CZ en SE: 2005 i.p.v. 2007.

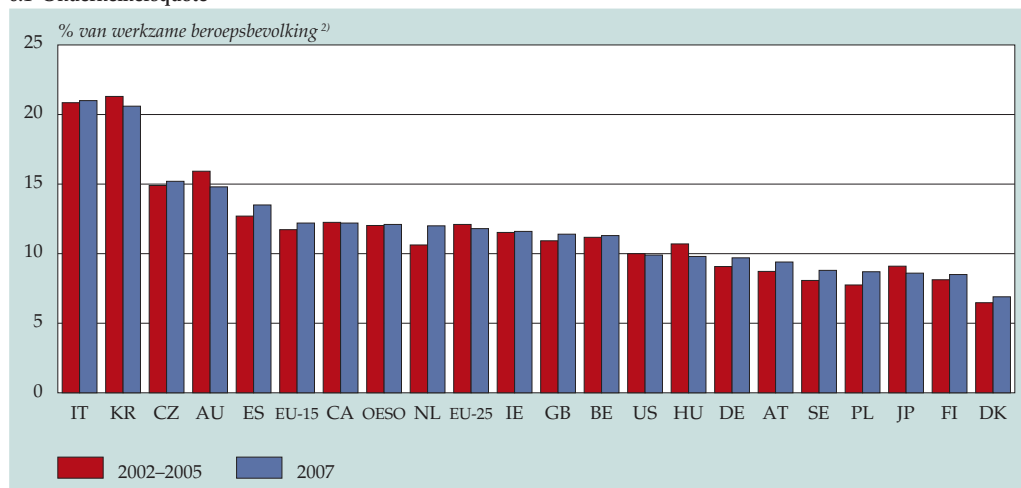
¹⁰⁾ HU: 2002, 2003 en 2004 i.p.v. 2001–2004; CZ: 2003 en 2004 i.p.v. 2001–2004.

¹¹⁾ JP: 2001 en 2004 i.p.v. 2001–2005.

¹²⁾ BE en JP: 2006 i.p.v. 2007; HU, AT, ES, CZ en SE: 2005 i.p.v. 2007.

¹³⁾ HU: 2001–2002 i.p.v. 2001–2003.

6.1 Ondernemersquote ¹⁾

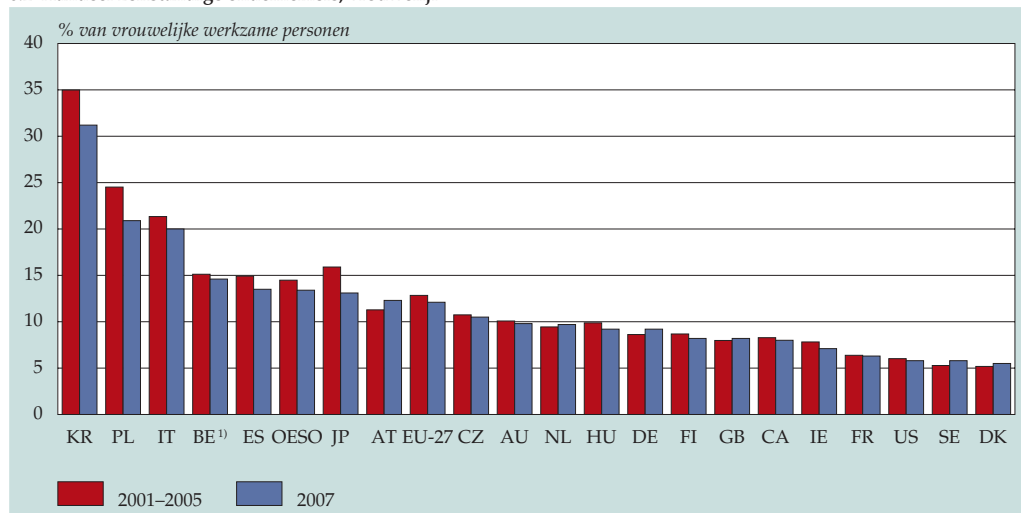

¹⁾ Exclusief landbouwsector.

²⁾ Inclusief werkzoekenden.

Bron: EIM.

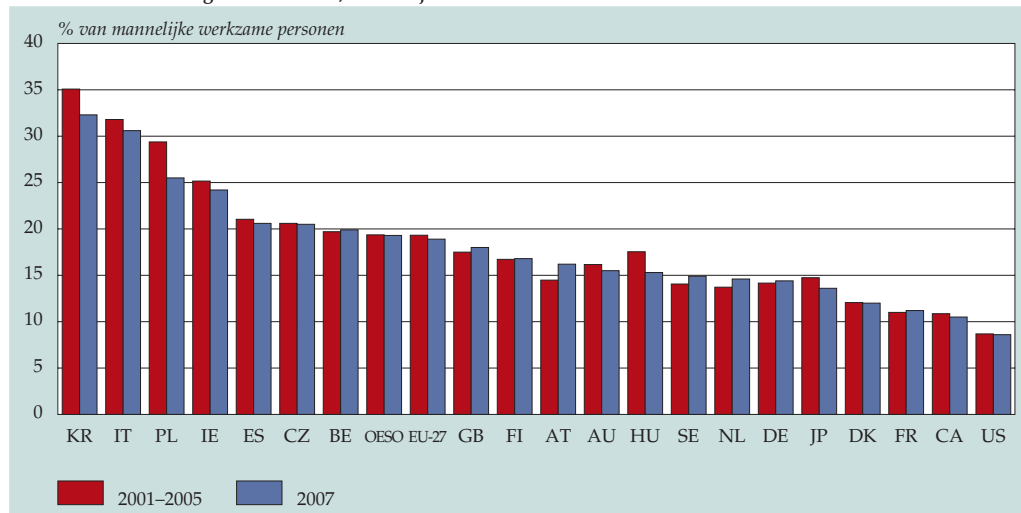
6.2 Aandeel zelfstandige ondernemers, vrouwelijk

¹⁾ BE: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: OECD Factbook 2009.

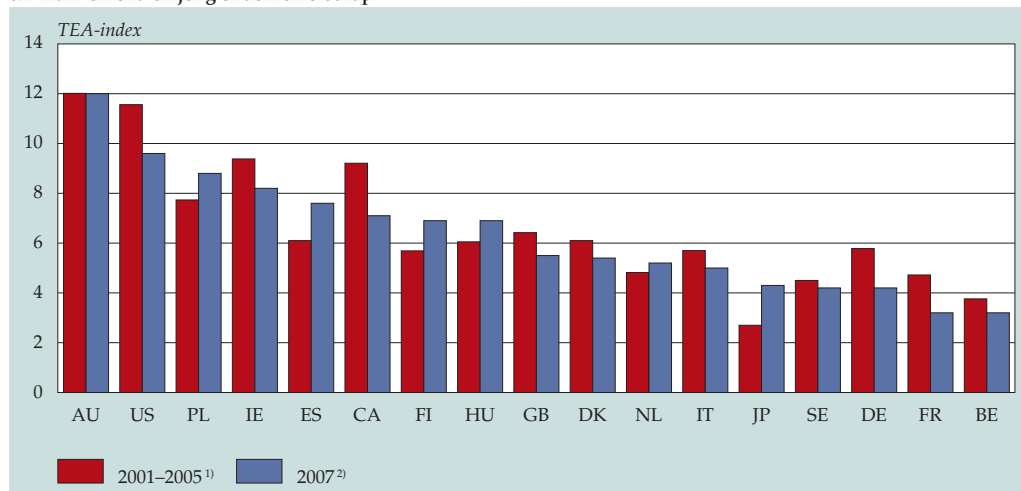
6.3 Aandeel zelfstandige ondernemers, mannelijk

¹⁾ US, BE en OESO: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: OECD Factbook 2009.

6.4 Aankomend en jong ondernemerschap

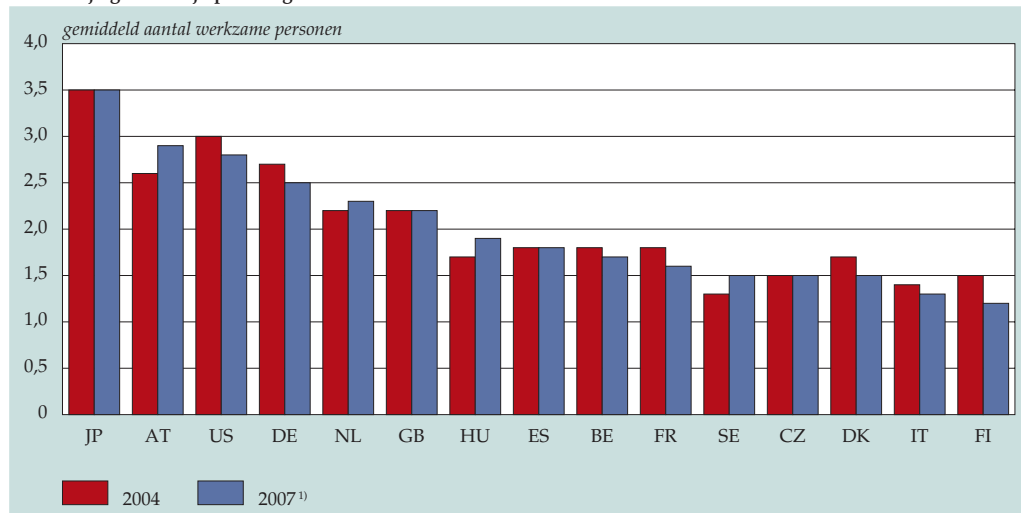

¹⁾ HU: 2001, 2002, 2004 en 2005 i.p.v. 2001-2005; PL: 2001, 2002 en 2004 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ AU, CA, DE, CZ: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: EIM/GEM.

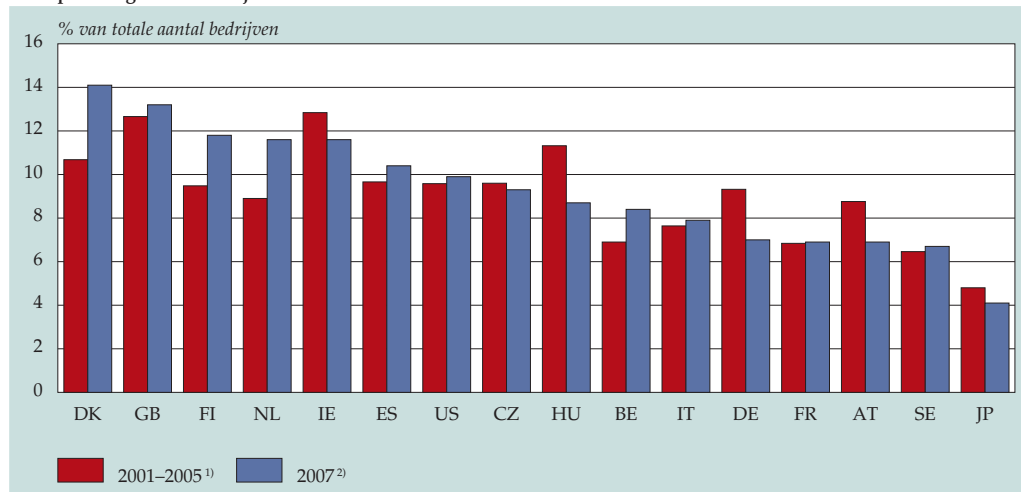
6.5 Bedrijfsgrootte bij oprichting

¹⁾ BE, JP, AT, CZ, ES, HU en SE: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: EIM.

6.6 Oprichtingen van bedrijven

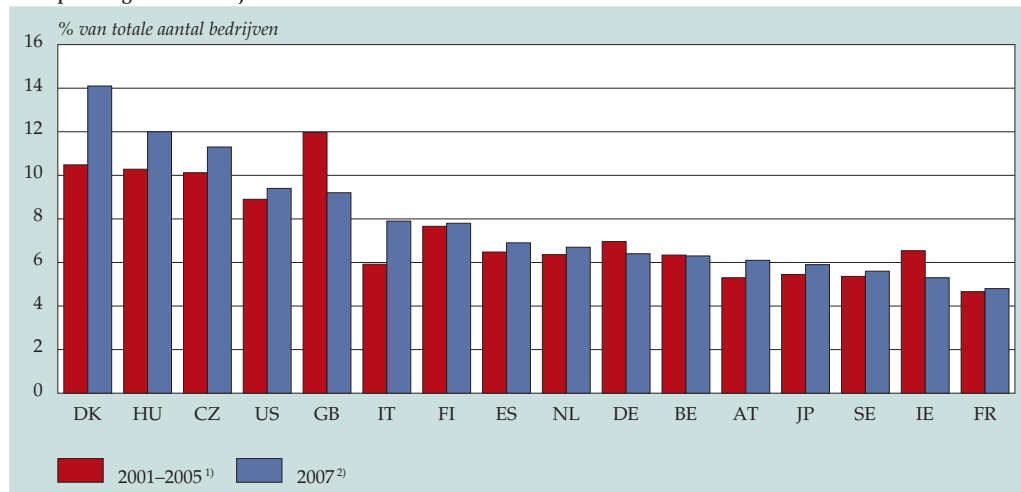

¹⁾ JP: 2001-2004 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ BE, HU, JP, AT, ES, CZ, SE: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: EIM.

6.7 Opheffingen van bedrijven

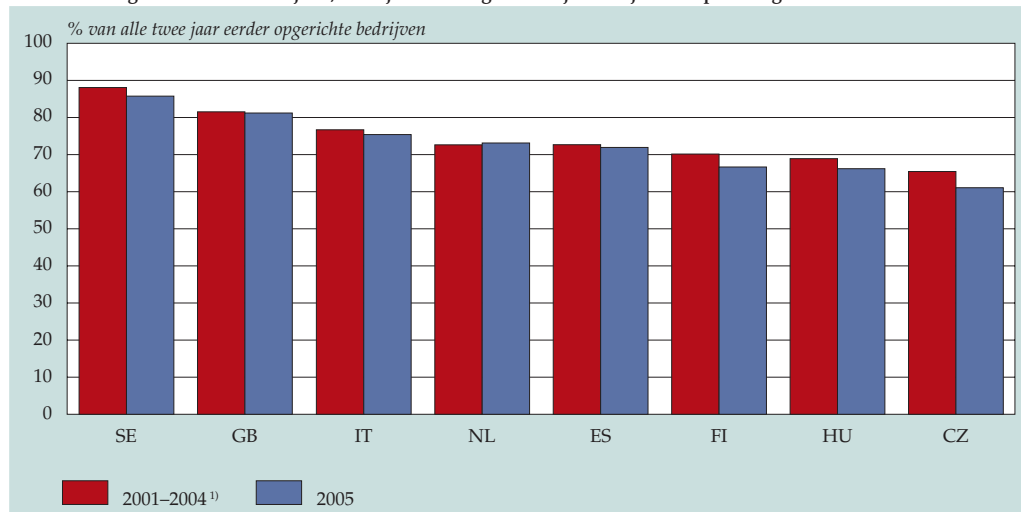

¹⁾ JP: 2001 en 2004 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ BE, JP: 2006 i.p.v. 2007; HU, AT, ES, CZ en SE: 2005 i.p.v. 2007.

Bron: EIM.

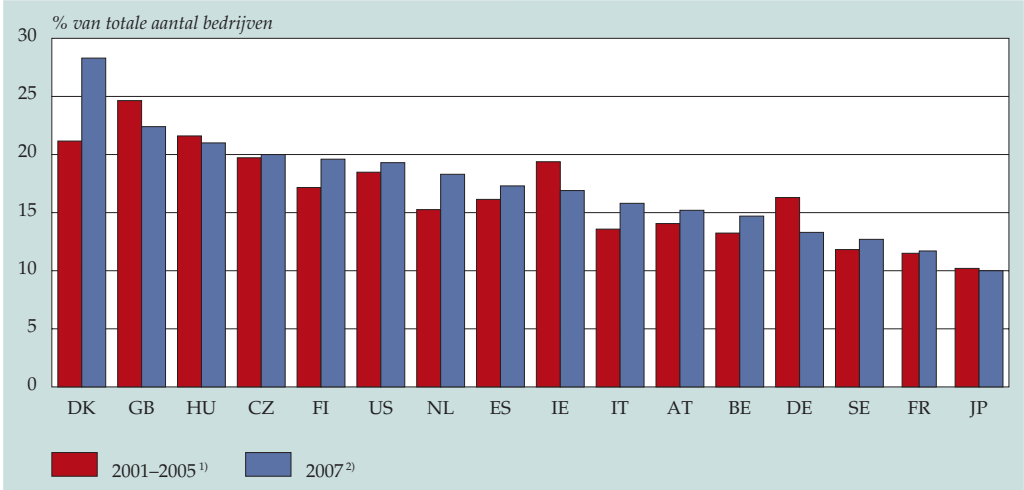
6.8 Overlevingskansen van bedrijven; bedrijven die nog actief zijn twee jaar na oprichting

¹⁾ HU: 2002, 2003 en 2004 i.p.v. 2001-2004; CZ: 2003 en 2004 i.p.v. 2001-2004.

Bron: Eurostat.

6.9 Bedrijfsdemografische dynamiek (som oprichtingen en opheffingen)

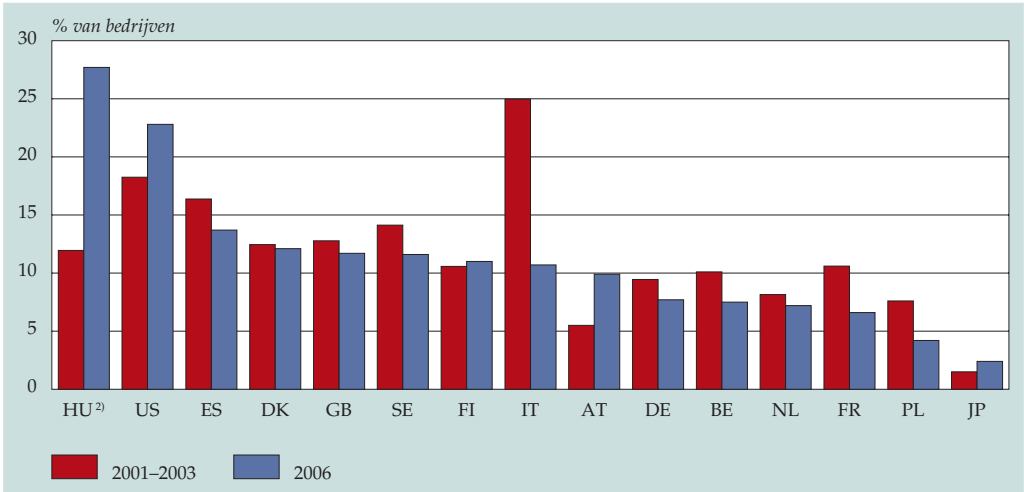

¹⁾ JP: 2001 en 2004 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ BE en JP: 2006 i.p.v. 2007; HU, AT, ES, CZ en SE: 2005 i.p.v. 2007.

Bron: EIM.

6.10 Aandeel snel groeiende ondernemingen¹⁾

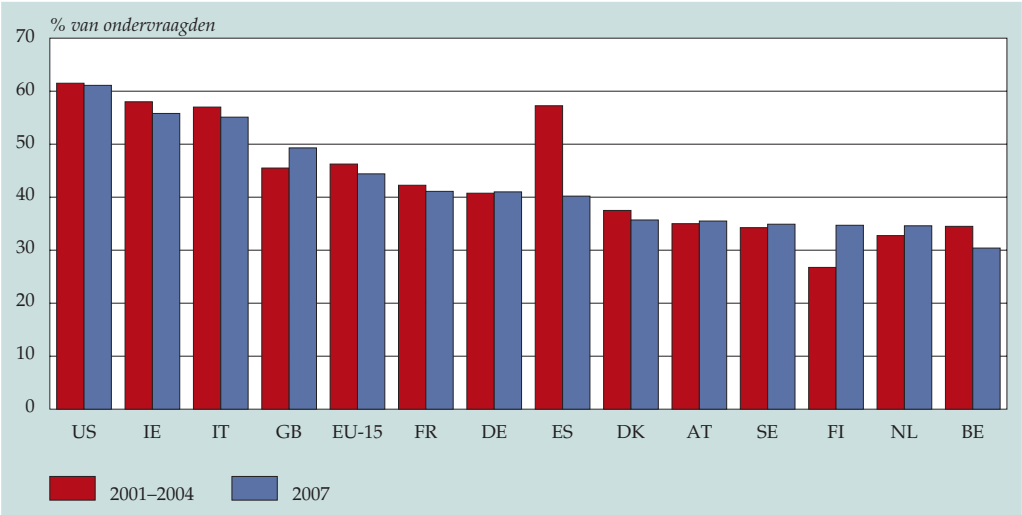

¹⁾ Bedrijven met 50 tot 1 000 werknemers. Groei op basis van werkgelegenheid in de afgelopen 3 jaren.

²⁾ HU: 2001-2002 i.p.v. 2001-2003.

Bron: EIM.

6.11 Houding ten opzichte van ondernemerschap: deel van ondervraagden dat ondernemerschap verkiest boven werknemer zijn

Bron: Europese Commissie; Flash Eurobarometer 160 'Entrepreneurship' (2004) en Flash Eurobarometer 192 'Entrepreneurship survey' (2007).

Annex 7: Marktwerving

Staat 7.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; marktwerving (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Mark-up	gelijk	verbeterd	gelijk	gelijk
Mark-up industrie	verslechterd	verslechterd	verslechterd	gelijk
Mark-up dienstverlening	gelijk	gelijk	gelijk	gelijk
Openbare aanbesteding (als % van bbp)	verbeterd	gelijk	verbeterd	verbeterd
Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop)	verbeterd	verslechterd	verbeterd	gelijk
Belemmeringen voor ondernemerschap	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Belemmeringen voor handel en investeringen	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
Totale staatssteun	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Ontslagkosten	gelijk	verbeterd	gelijk	gelijk
Ontslagbescherming	gelijk	gelijk	gelijk	gelijk

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

Staat 7.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; marktwerving (metadata)

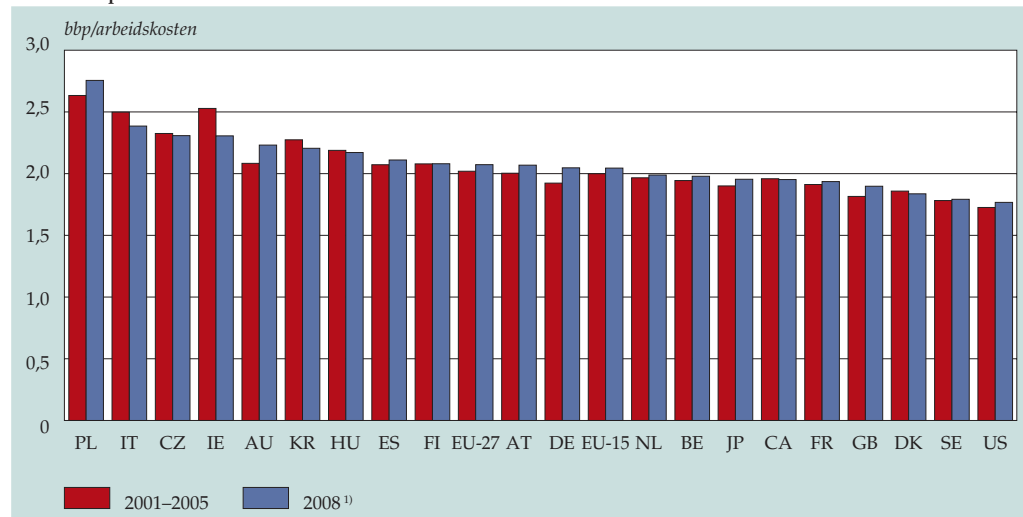
	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Mark-up	2001–2005	2008	20	20
Mark-up industrie ¹⁾	2001–2005	2007	19	19
Mark-up dienstverlening ²⁾	2001–2005	2007	19	19
Openbare aanbesteding (als % van bbp) ³⁾	2001–2005	2006	15	15
Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop) ³⁾	2001–2005	2006	15	15
Belemmeringen voor ondernemerschap	2003	2008	19	19
Belemmeringen voor handel en investeringen	2003	2008	19	19
Totale staatssteun	2001–2005	2006	15	15
Ontslagkosten	2003	2008	20	20
Ontslagbescherming	2003	2008	20	20

¹⁾ FR, PL en JP: 2006 i.p.v. 2007; AU: 2005 i.p.v. 2007.

²⁾ PL, JP en AU: 2006 i.p.v. 2007.

³⁾ HU, PL en CZ: 2004–2005 i.p.v. 2001–2005.

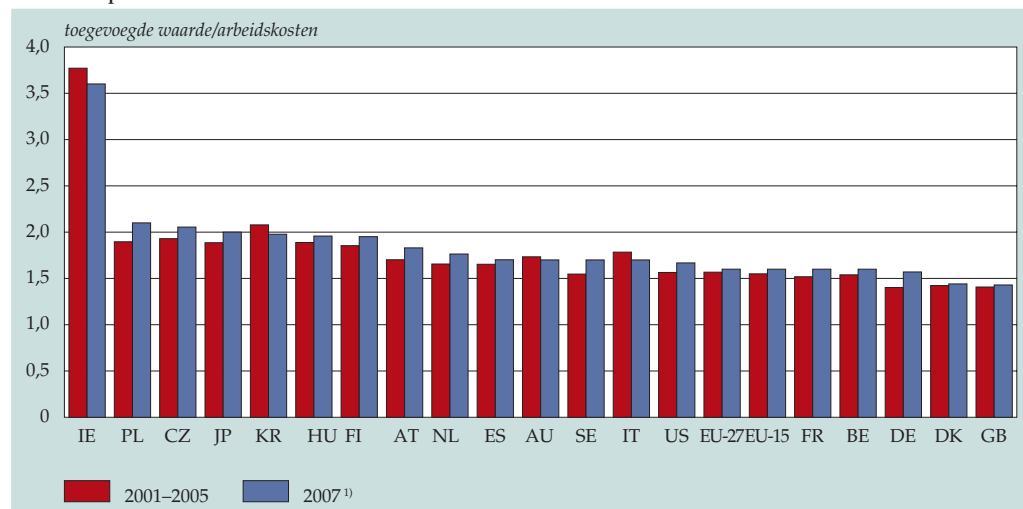
7.1 Mark-up

¹⁾ Voorlopige cijfers

Bron: Europese Commissie, AMECO database.

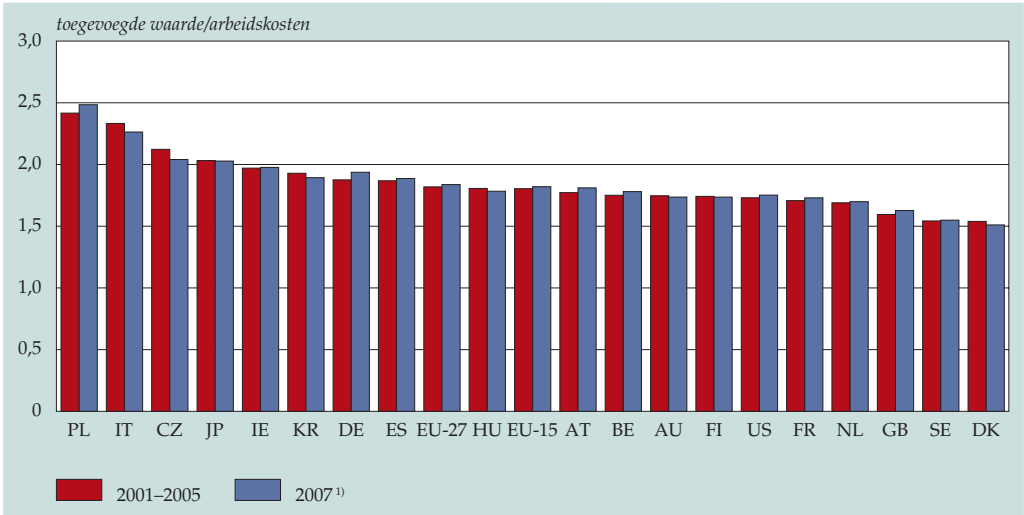
7.2 Mark-up industrie

¹⁾ EU-27, EU-15, FR, PL en JP: 2006 i.p.v. 2007; AU: 2005 i.p.v. 2007.

Bron: Europese Commissie, AMECO database.

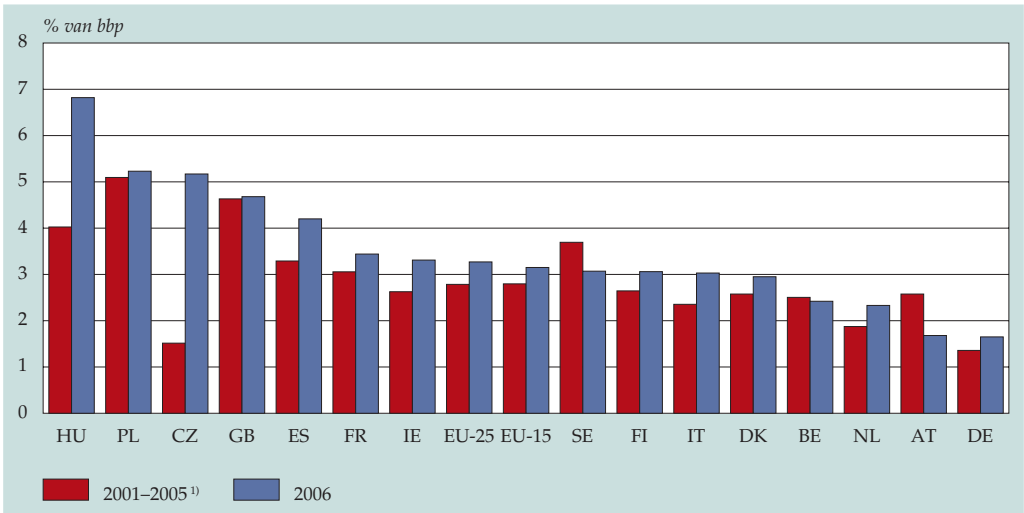
7.3 Mark-up dienstverlening

¹⁾ EU-27, EU-15, PL, JP en AU: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: Europese Commissie, AMECO database.

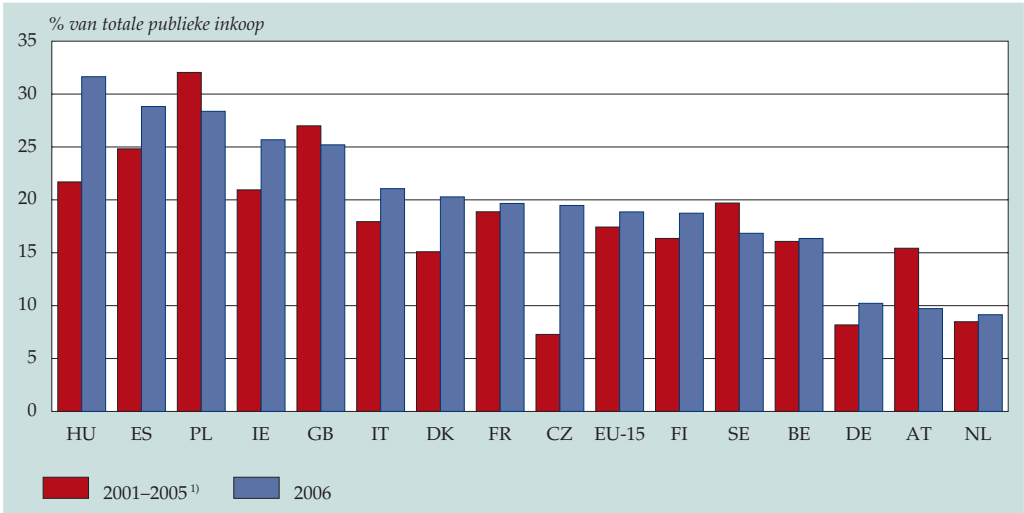
7.4 Openbare aanbesteding (als % van bbp)

¹⁾ EU-25, HU, PL en CZ: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

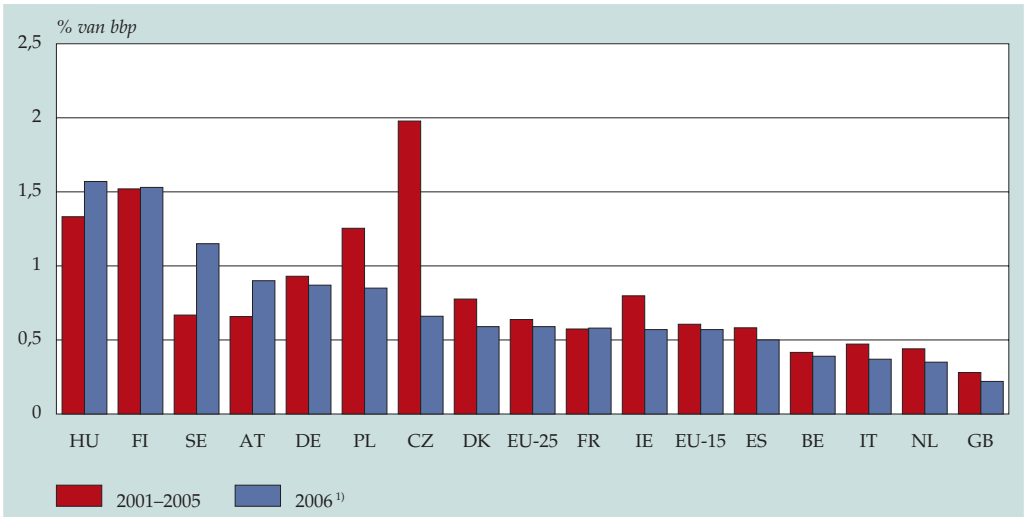
7.5 Openbare aanbesteding (als % van totale publieke inkoop)

¹⁾ HU, PL en CZ: 2004-2005 i.p.v. 2001-2005.

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

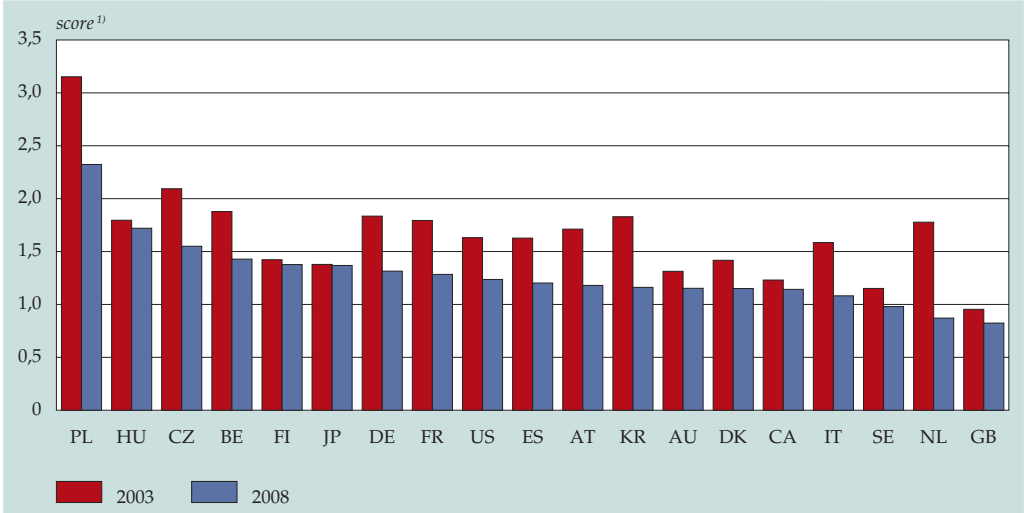
7.6 Totale staatssteun

¹⁾ EU-25 en EU-15: 2005 i.p.v. 2006.

Bron: Eurostat.

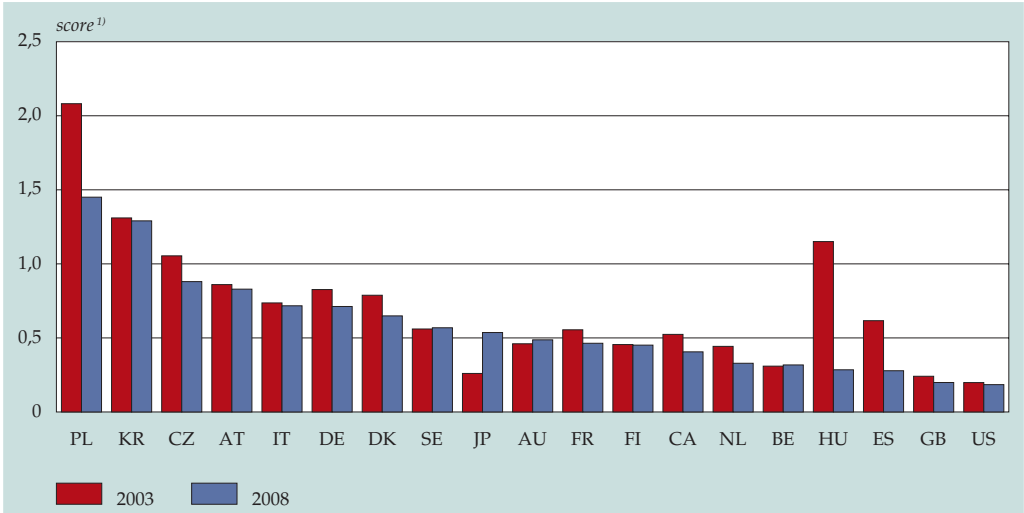
7.7 Belemmeringen voor ondernemerschap

¹⁾ Schaal van 0–6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen. Een score van 6 duidt op grote belemmeringen.

Bron: OECD, Indicators of Product Market Regulation.

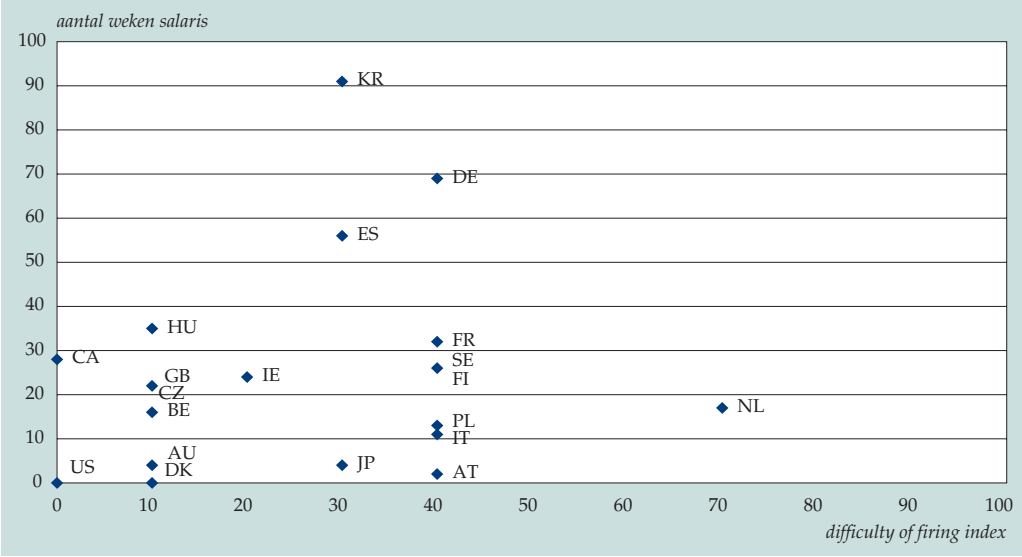
7.8 Belemmeringen voor handel en investeringen

¹⁾ Schaal van 0–6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen. Een score van 6 duidt op grote belemmeringen.

Bron: OECD, Indicators of Product Market Regulation.

7.9 Ontslagbescherming versus ontslagkosten 2008

Bron: Worldbank, Doing business 2009.

Annex 8: Macro-economische condities

Staat 8.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; macro-economische condities (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Inflatie	verbeterd	verbeterd	verslechterd	gelijk
Langetermijnrente	gelijk	verslechterd	gelijk	gelijk
Saldo overheidsfinanciën	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Staatsschuld	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
Werkloosheid	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Openheid economie	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Exportkosten container	verslechterd	verbeterd	verslechterd	verbeterd
Importkosten container	verslechterd	verbeterd	verslechterd	verbeterd
Exporttijd container	gelijk	gelijk	gelijk	gelijk
Importtijd container	gelijk	gelijk	gelijk	gelijk

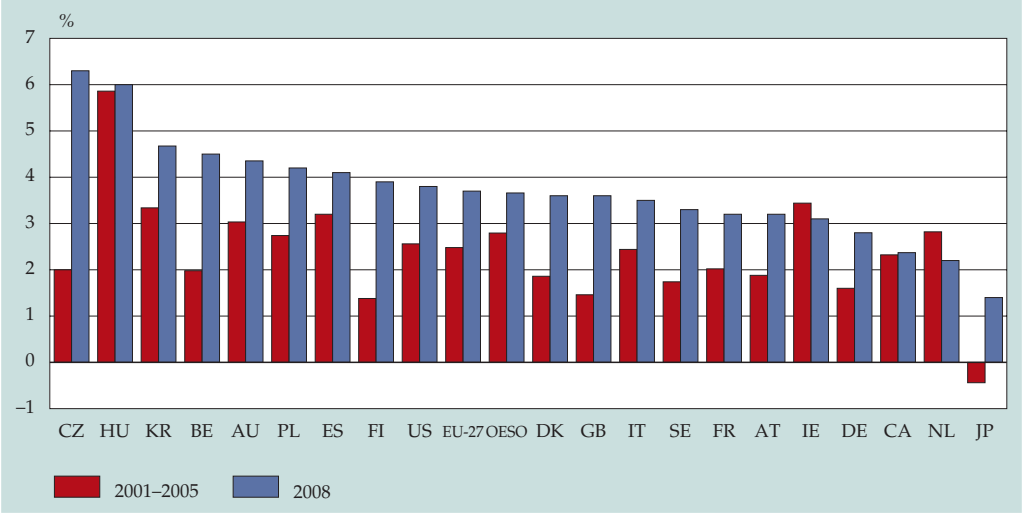
¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

Staat 8.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; macro-economische condities (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Inflatie	2001–2005	2008	20	20
Langetermijnrente	2001–2005	2008	20	20
Saldo overheidsfinanciën	2001–2005	2007	20	20
Staatsschuld	2001–2005	2007	20	20
Werkloosheid	2001–2005	2008	20	20
Openheid economie	2001–2005	2008	20	20
Exportkosten container	2006	2009	20	20
Importkosten container	2006	2009	20	20
Exporttijd container	2006	2009	20	20
Importtijd container	2006	2009	20	20

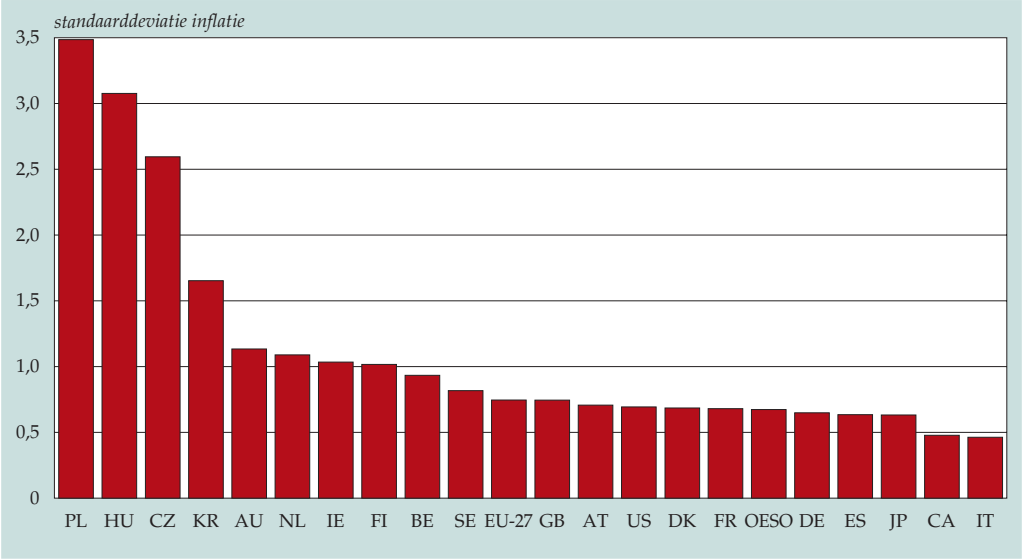
8.1 Inflatie ¹⁾

¹⁾ Gebaseerd op de Harmonised Indices of Consumer Prices (HICP), behalve voor AU, CA, KR, OESO, US, JP.

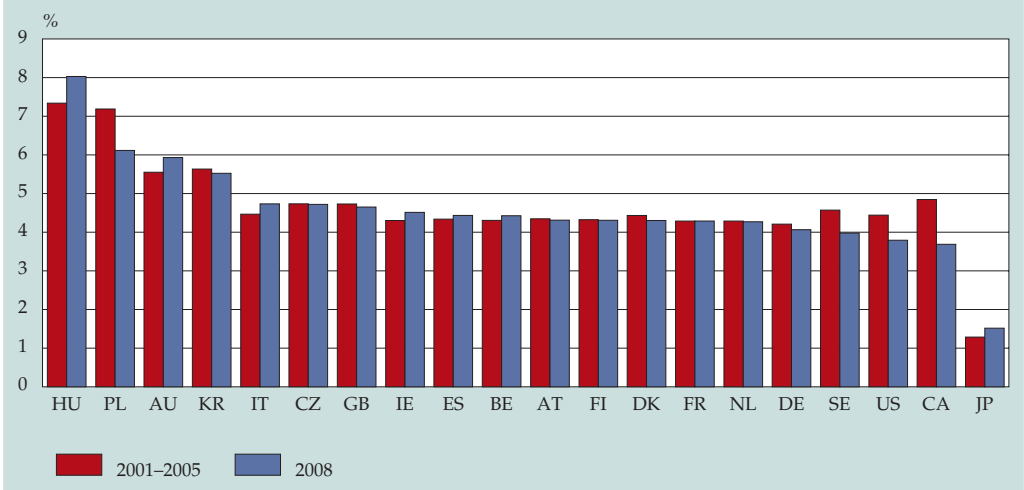
Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD Main Economic Indicators.

8.2 Volatiliteit van de inflatie, 1998-2008

Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD Main Economic Indicators.

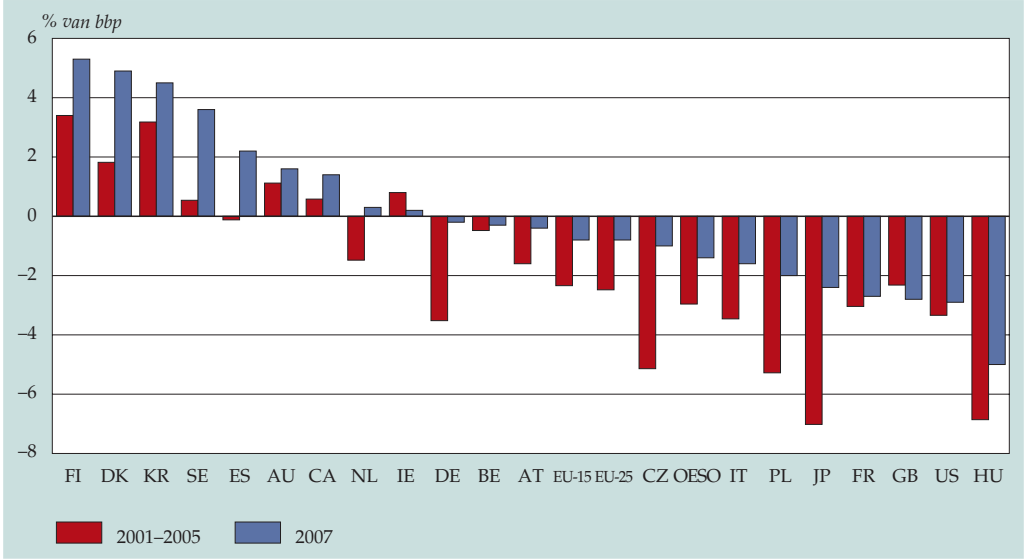
8.3 Rendement op 10-jaarsstaatsobligatie ¹⁾

¹⁾ HU: rendement op 90-dagenstaatsobligatie; BE: rendement op staatsobligatie van meer dan 5 jaar; KR: rendement op 5-jaarsstaatsobligatie.

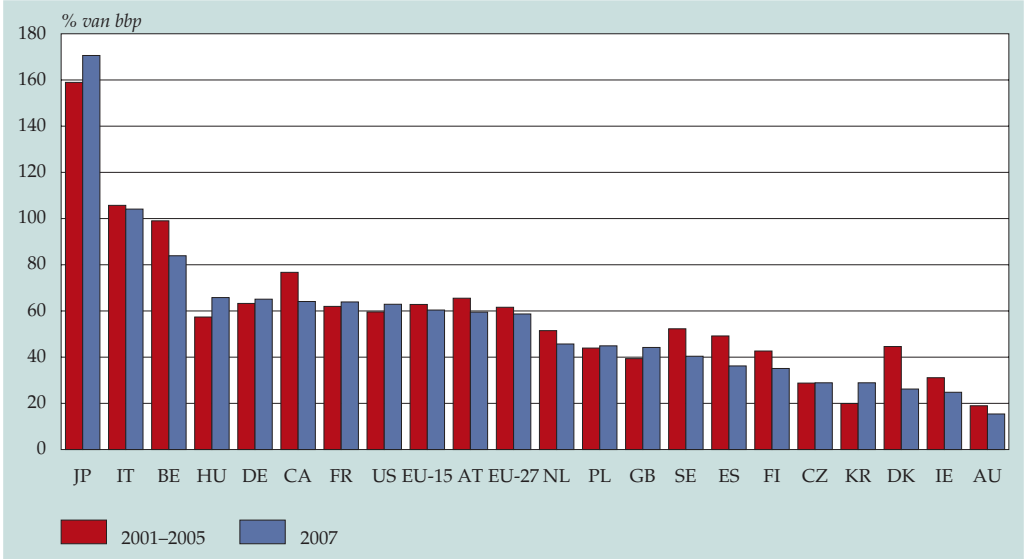
Bron: OECD Economic Outlook No 84 - December 2008.

8.4 Saldo overheidsfinanciën

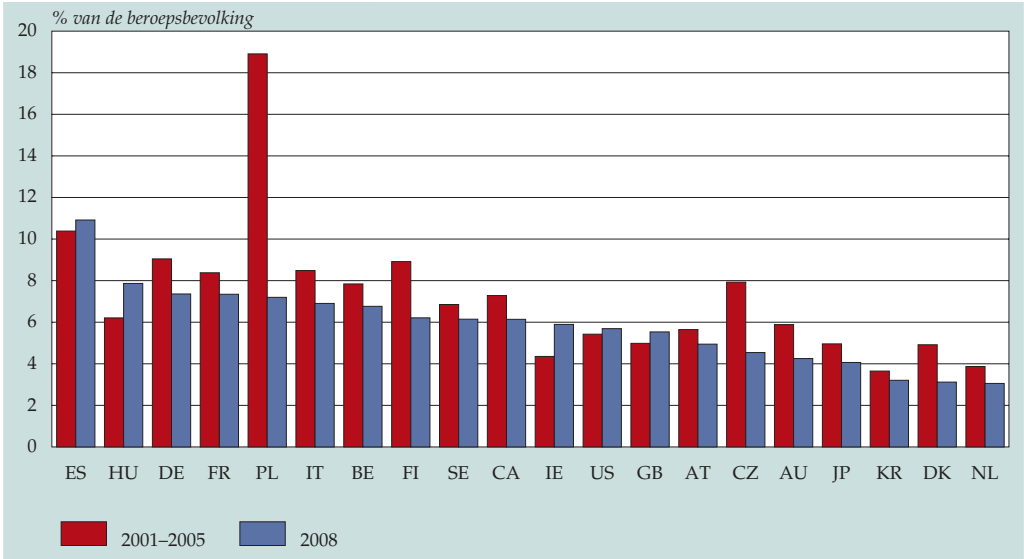
Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD Factbook 2009.

8.5 Staatsschuld

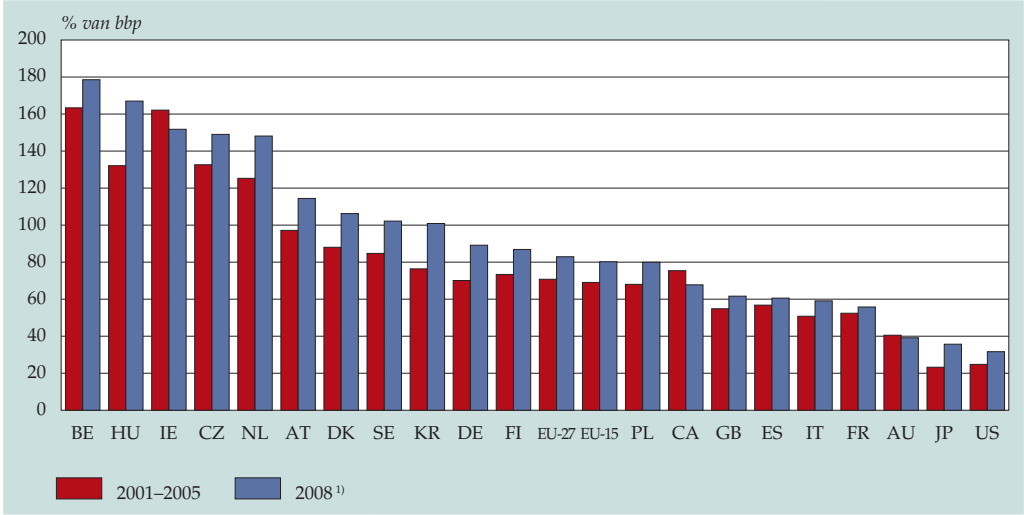
Bron: Eurostat, Structural Indicators; OECD Factbook 2009.

8.6 Werkloosheid

Bron: OECD Economic Outlook No 84 - December 2008.

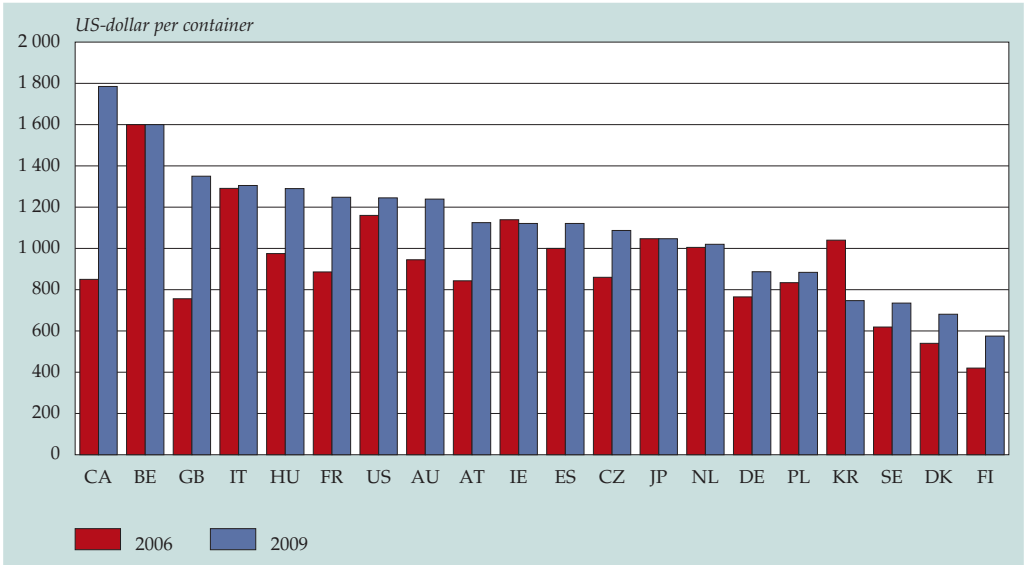
8.7 Openheid economie: goederen- en dienstenhandel met het buitenland

¹⁾ Voorlopige cijfers.

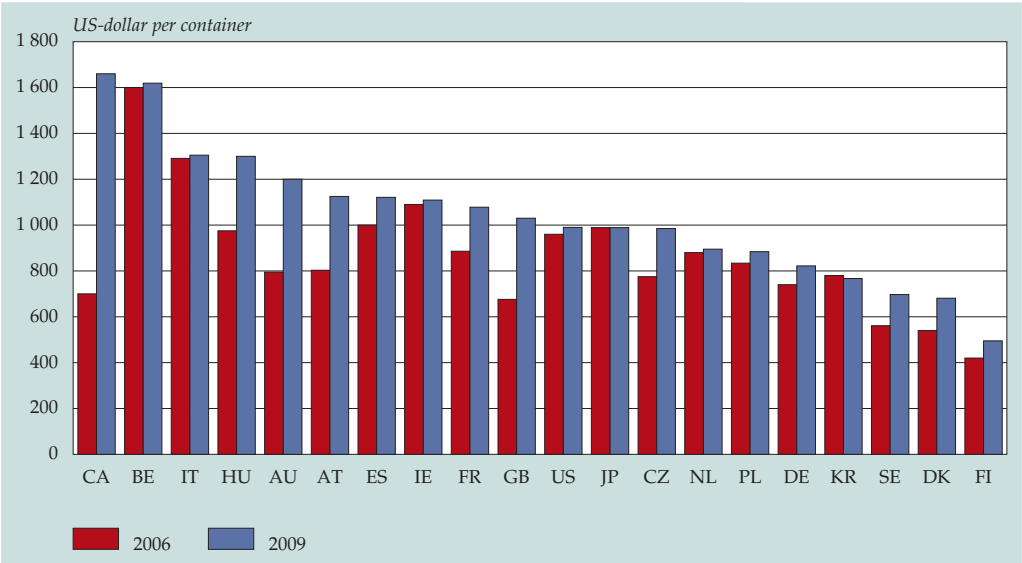
Bron: Europese Commissie, AMECO-database.

8.8 Kosten voor import van een container

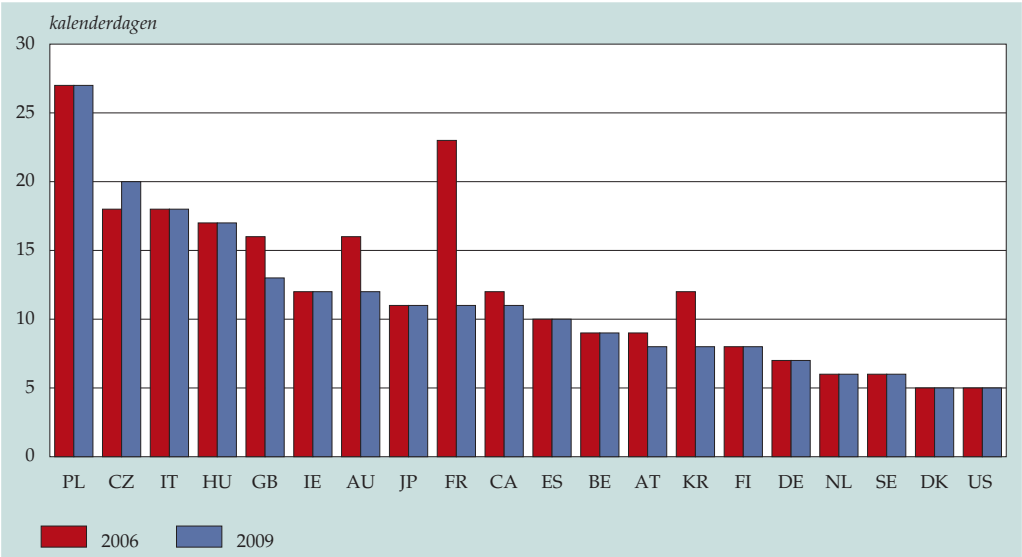
Bron: Wereldbank.

8.9 Kosten voor export van een container

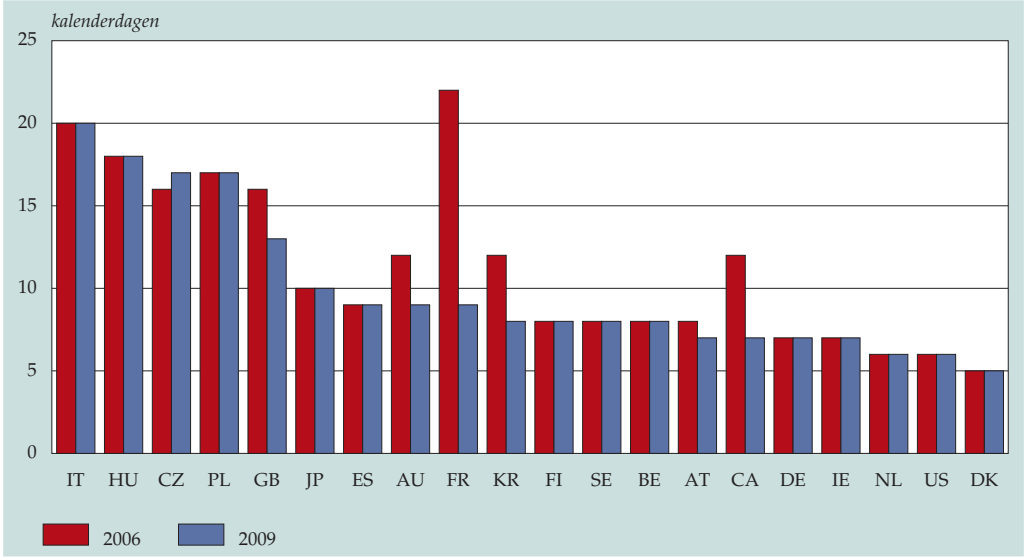
Bron: Wereldbank.

8.10 Aantal dagen benodigd voor import van een container

Bron: Wereldbank.

8.11 Aantal dagen benodigd voor export van een container

Bron: Wereldbank.

Annex 9: Functioneren van de overheid

Staat 9.1

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; functioneren van de overheid (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Vennootschapsbelasting	verbeterd	verbeterd	gelijk	gelijk
Staatscontrole ²⁾	verbeterd	gelijk		
Sectorale en ad hoc staatssteun	gelijk	verbeterd	gelijk	verbeterd
Benodigde dagen opstarten onderneming	verbeterd	verslechterd	gelijk	verslechterd
Procedures opstarten onderneming	verbeterd	gelijk	gelijk	verslechterd
Overheidsdiensten internet	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Effectiviteit van de overheid	verslechterd	verslechterd	verslechterd	gelijk

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

²⁾ Voorgaande jaar is ook basisperiode i.c. 2003. Voor het voorgaande jaar is daarom geen score vermeld.

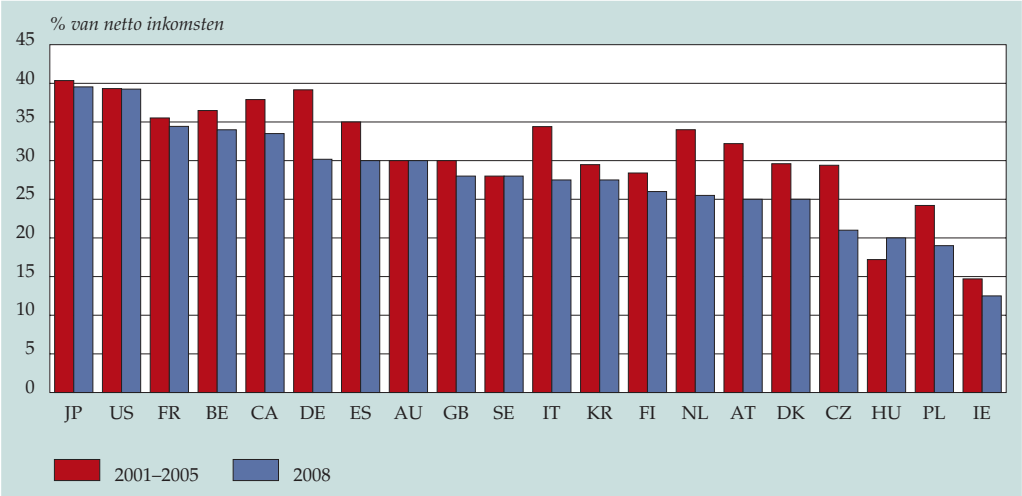
Staat 9.2

Ontwikkeling ondernemingsklimaat; functioneren van de overheid (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Vennootschapsbelasting	2001–2005	2008	20	20
Staatscontrole	2003	2008	19	19
Sectorale en ad hoc staatssteun	2001–2005	2006	15	15
Benodigde dagen opstarten onderneming	2003	2008	20	20
Procedures opstarten onderneming	2003	2008	20	20
Overheidsdiensten internet ¹⁾	2003	2007	15	15
Effectiviteit van de overheid	2002–2005	2007	20	20

¹⁾ CZ, HU, PL: 2004 i.p.v. 2003.

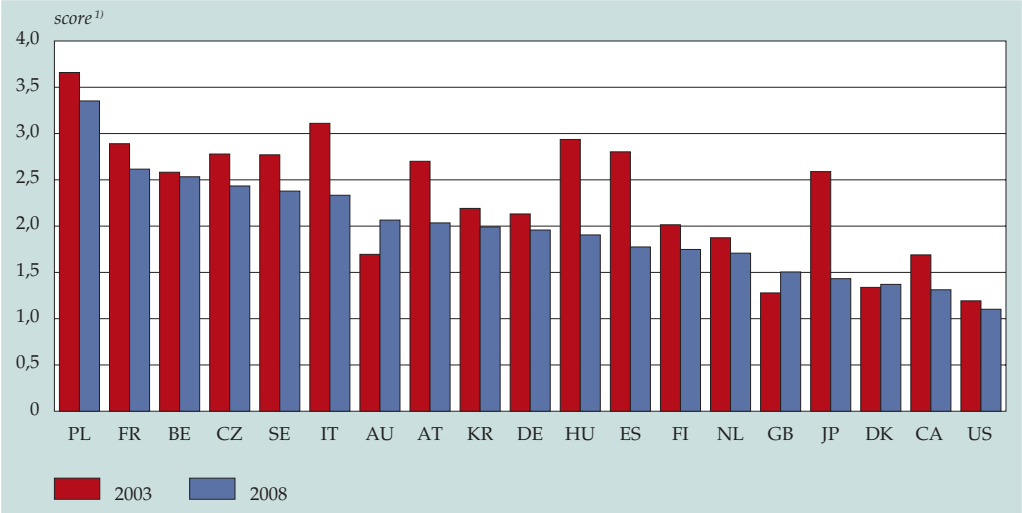
9.1 Vennootschapsbelasting ¹⁾

¹⁾ Opmerkingen bij deze figuur worden gegeven in de metadata zoals opgenomen in de verantwoording achterin deze publicatie.

Bron: OECD, Tax Database.

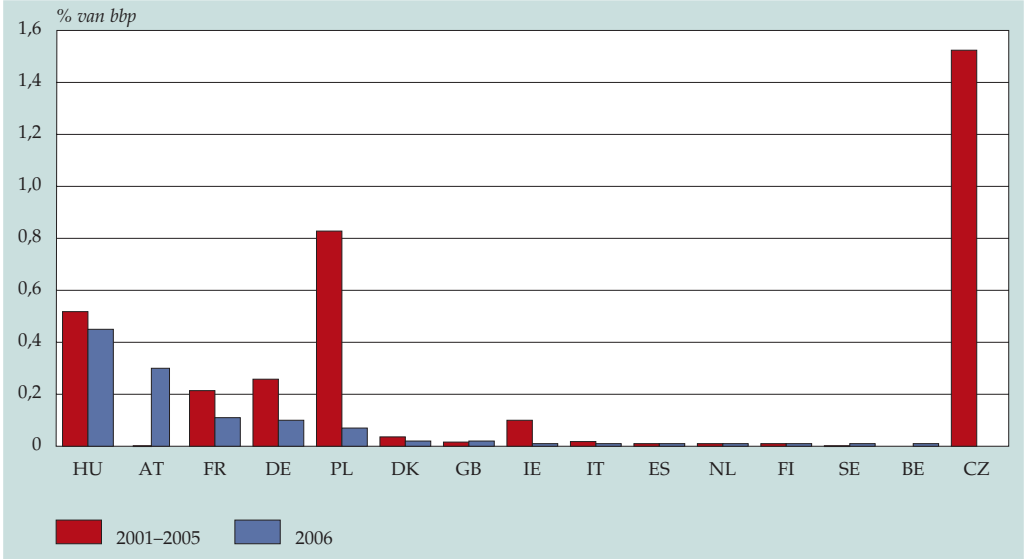
9.2 Staatscontrole in de vorm van staatsbetrokkenheid en -eigendom

¹⁾ Schaal van 0-6. Score 0 duidt op weinig tot geen staatscontrole. Score 6 duidt op veel staatscontrole.

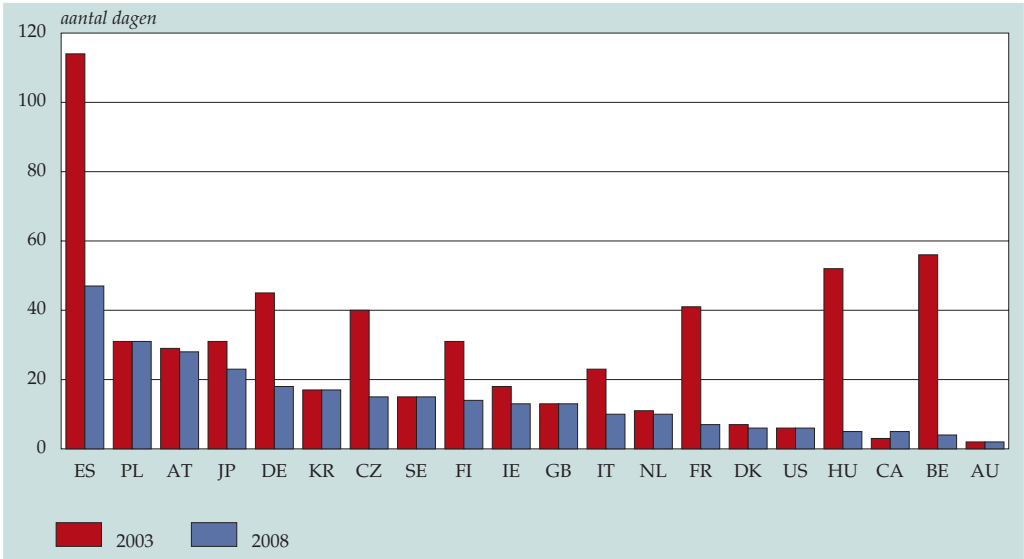
Bron: OECD, Indicators of Product Market Regulation.

9.3 Sectorale en ad hoc staatssteun

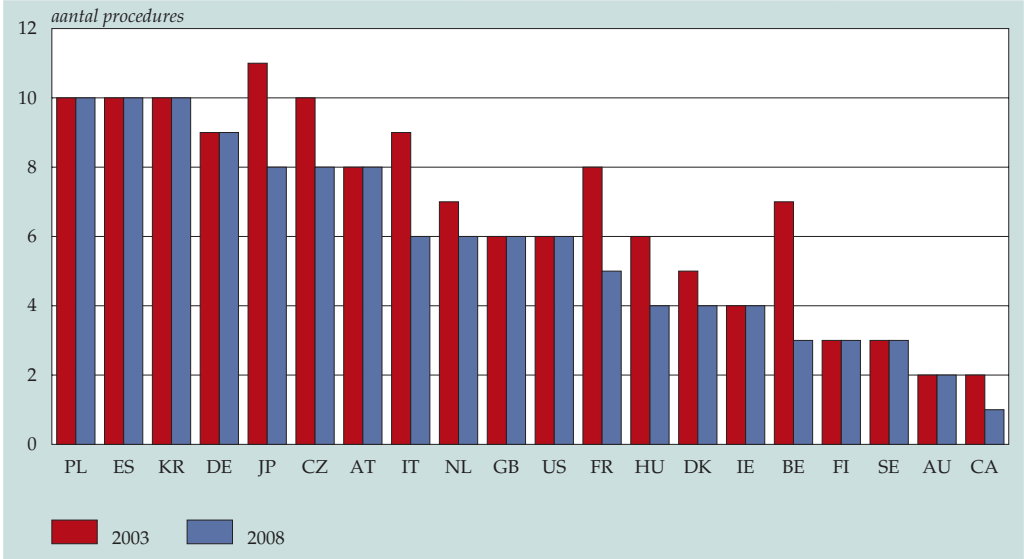
Bron: Eurostat, Structural Indicators.

9.4 Aantal benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming

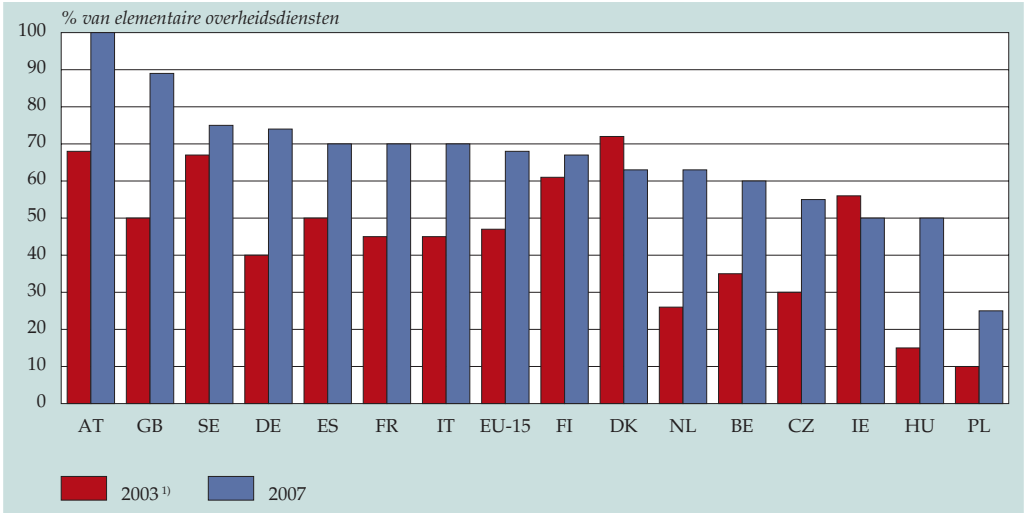
Bron: Institute of Management Development (IMD) (2003); Wereldbank (2008).

9.5 Aantal procedures bij het opstarten van een nieuwe onderneming

Bron: World Bank, Doing business 2009.

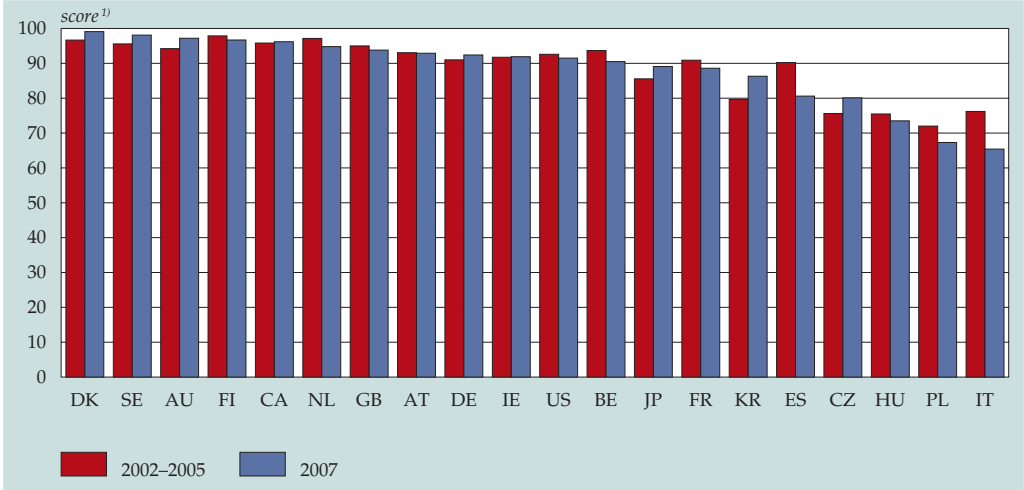
9.6 Aanbod van elementaire overheidsdiensten op internet

¹⁾ CZ, HU en PL: 2004 i.p.v. 2003.

Bron: Capgemini, Eurostat.

9.7 Effectiviteit van de overheid

¹⁾ Schaal van 0-100. Score 0 duidt op een geringe effectiviteit van de overheid. Score 100 duidt op een grote effectiviteit van de overheid.

Bron: Wereldbank.

Annex 10: Infrastructuur

Staat 10.1
Ontwikkeling ondernemingsklimaat; infrastructuur (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Efficiëntie distributie-infrastructuur	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Gebruikskosten kantoorruimte	verbeterd	verslechterd	verbeterd	verslechterd
ICT-bestedingen	verslechterd	verslechterd	verslechterd	gelijk
Breedbandaansluitingen	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Publieke uitgaven aan R&D ²⁾				
Uitgaven per leerling, basisonderwijs	verbeterd	gelijk	verbeterd	verslechterd
Uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Uitgaven per leerling, hoger onderwijs	verbeterd	verbeterd	verbeterd	gelijk
Uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus	verbeterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

²⁾ Geen score vermeld omdat voor NL geen recente cijfers beschikbaar zijn.

Staat 10.2
Ontwikkeling ondernemingsklimaat; infrastructuur (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Efficiëntie distributie-infrastructuur	2001–2005	2008	20	20
Gebruikskosten kantoorruimte	2001	2008	20	20
ICT-bestedingen	2002–2005	2006	17	17
Breedbandaansluitingen	2001–2005	2008	20	20
Publieke uitgaven aan R&D ¹⁾	2001–2005	2006	19	19
Uitgaven per leerling, basisonderwijs	2001	2005	19	19
Uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo ²⁾	2001	2005	20	20
Uitgaven per leerling, hoger onderwijs ³⁾	2001	2005	20	20
Uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus ⁴⁾	2001	2005	20	20

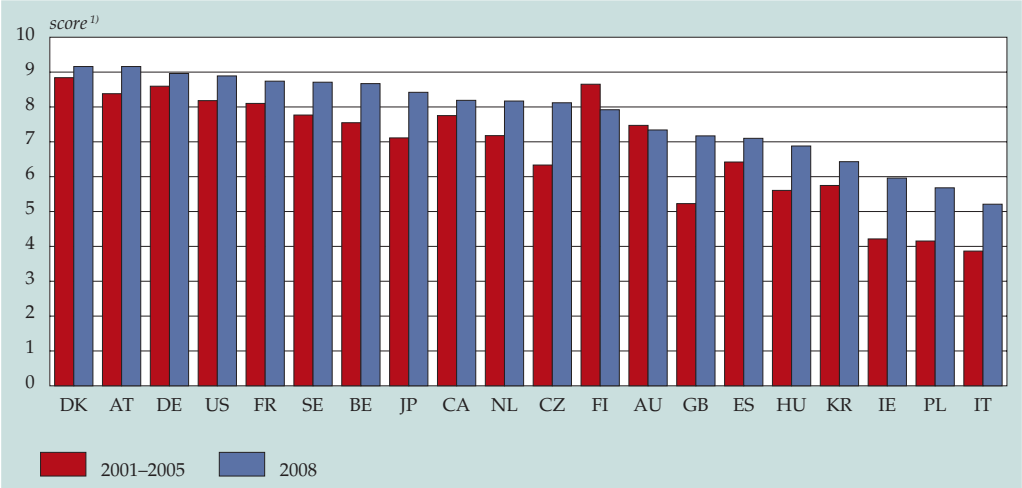
¹⁾ DK en SE: 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2001–2005; NL: 2001–2003. AU: 2002. IT: 2005; AT, CA, CZ, FI, HU en US: 2007 i.p.v. 2006; BE, DK en SE: 2005 i.p.v. 2006.

²⁾ PL: 1999 i.p.v. 2001, CA: 2000 i.p.v. 2001.

³⁾ CA: 2003 i.p.v. 2005.

⁴⁾ CA: 2000 i.p.v. 2001 en 2003 i.p.v. 2005.

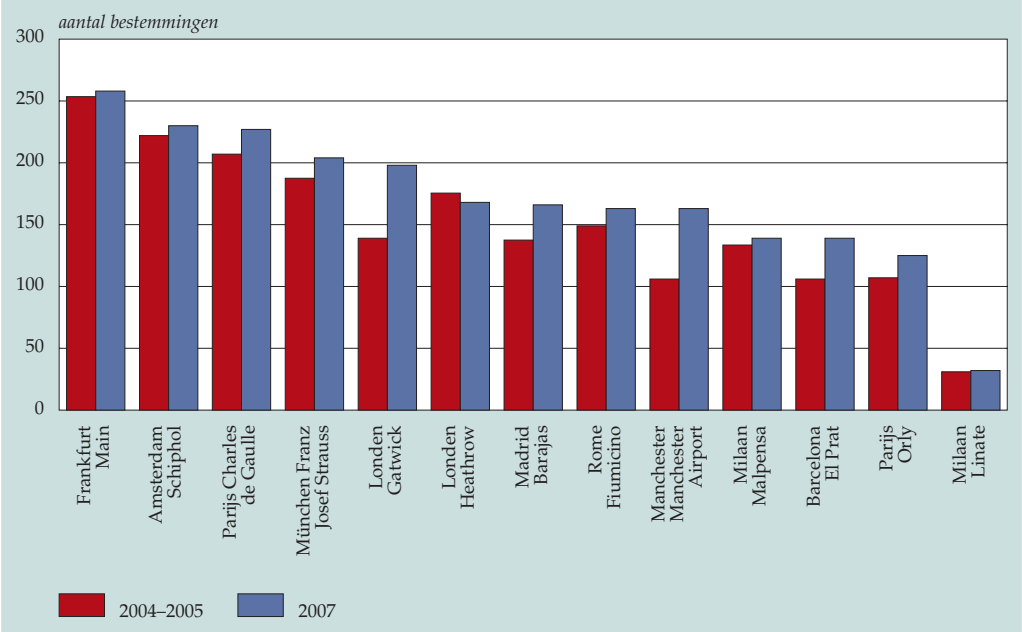
10.1 Efficiëntie van de distributie-infrastructuur

¹⁾ Schaal van 1 tot en met 10. Een score van 1 duidt op een inefficiënte infrastructuur. Een score van 10 op een zeer efficiënte infrastructuur. Het betreft hier de percepties van managers van grotere, internationaal opererende ondernemingen.

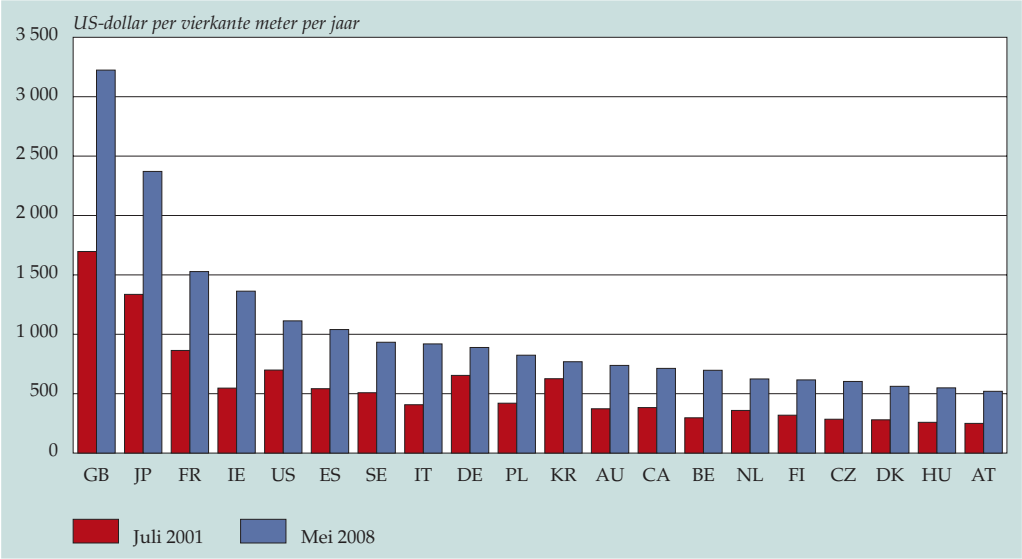
Bron: Institute of Management Development, World Competitiveness Yearbook.

10.2 Bestemmingen vanuit de grote Europese luchthavens

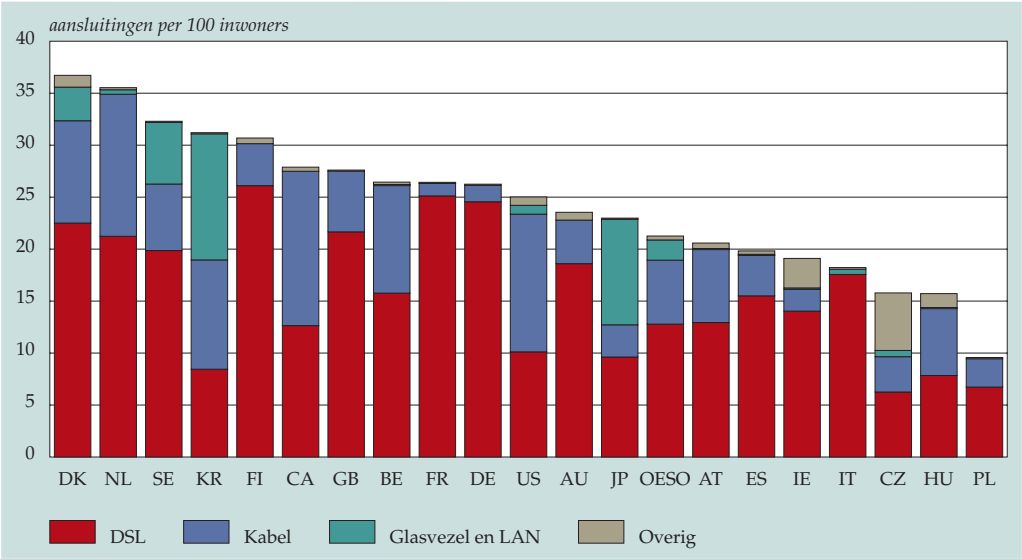
Bron: SEO, Luchthavenmonitor november 2008 (bewerking van OAG).

10.3 Gebruikskosten van kantoorruimte

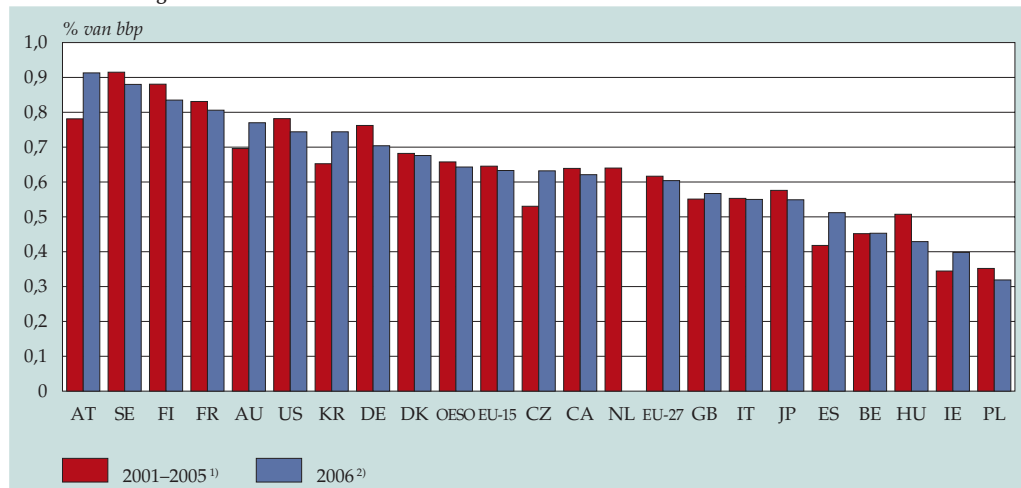
Bron: CB Richard Ellis, Global market rents.

10.4 Aantal breedbandaansluitingen per 100 inwoners, juni 2008

Bron: OECD Broadband Statistics 2008.

10.5 Publieke uitgaven aan R&D

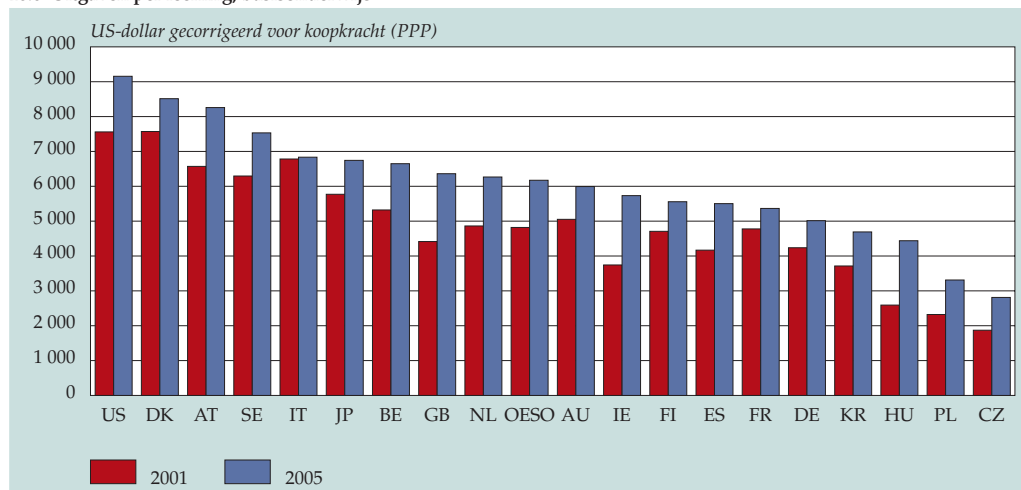

¹⁾ DK en SE: 2001, 2003 en 2005 i.p.v. 2001-2005; NL: 2001-2003. AU: 2002. IT: 2005.

²⁾ AT, CA, CZ, FI, HU en US: 2007 i.p.v. 2006; BE, DK en SE: 2005 i.p.v. 2006.

Bron: OECD, Main Science and Technology Indicators.

10.6 Uitgaven per leerling, basisonderwijs¹⁾

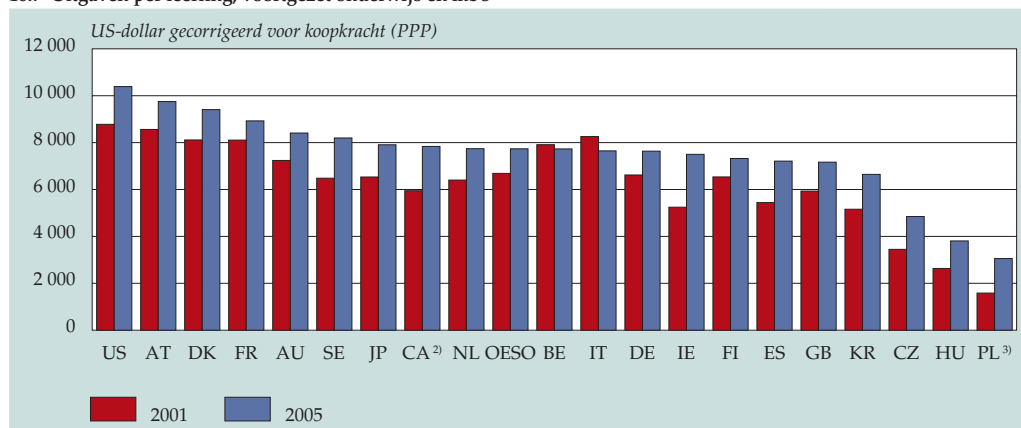

¹⁾ HU, IT en PL: cijfers hebben alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen.

Het cijfer over 2001 voor de US heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke en onafhankelijke private onderwijsinstellingen.

Bron: OECD, Education at a Glance.

10.7 Uitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo¹⁾

¹⁾ HU, IT en PL: cijfers hebben alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen.

Het cijfer over het jaar 2001 voor de US heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke en onafhankelijke private onderwijsinstellingen.

²⁾ CA: 2000 i.p.v. 2001.

³⁾ PL: 1999 i.p.v. 2001.

Bron: OECD, Education at a Glance.

Staat 10.3
ICT-bestedingen

	2002–2005			2006		
	Telecommu- nicatie	Informatie- technologie (IT)	ICT (totaal)	Telecommu- nicatie	Informatie- technologie (IT)	ICT (totaal)
	<i>% van bbp</i>					
Tsjechië	4,0	2,8	6,8	4,4	3,2	7,6
Japan	4,2	3,5	7,7	4,2	3,4	7,6
Polen	4,7	2,0	6,7	5,0	2,6	7,6
Hongarije	5,1	1,7	7,4	5,0	2,5	7,5
Zweden	4,0	4,3	8,2	3,5	3,8	7,3
Verenigd Koninkrijk	3,5	4,0	7,5	3,0	3,5	6,5
Nederland	3,4	3,7	7,1	3,0	3,3	6,3
Finland	3,2	3,5	6,7	2,8	3,2	6,0
Denemarken	3,1	3,4	6,5	2,8	3,2	6,0
België	3,4	2,9	6,4	3,1	2,8	5,9
Oostenrijk	3,3	2,9	6,2	3,0	2,8	5,8
Duitsland	3,0	3,0	6,0	2,8	2,9	5,7
EU-27 ¹⁾	3,2	2,8	6,0	3,0	2,7	5,7
EU-15	3,2	3,0	6,1	2,9	2,7	5,6
Verenigde Staten	2,7	3,9	6,6	2,1	3,3	5,4
Frankrijk	2,6	3,2	5,8	2,3	3,1	5,4
Italië	3,2	1,9	5,1	3,1	1,7	4,8
Spanje	3,6	1,6	5,2	3,2	1,4	4,6
Ierland	3,0	1,9	4,9	2,3	1,5	3,8

¹⁾ 2002 en 2003: EU-25 i.p.v. EU-27.

Bron: Eurostat, Structural Indicators.

Staat 10.4

Uitgaven per leerling, hoger onderwijs ¹⁾

	2001			2005		
	Publiek gefinancierd	Privaat gefinancierd	Totaal	Publiek gefinancierd	Privaat gefinancierd	Totaal
<i>1 000 US-dollar gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)</i>						
US	7,6	14,7	22,2	8,5	15,9	24,4
CA ²⁾	8,7	6,2	14,9	11,3	8,7	20,0
SE	13,3	1,9	15,2	14,1	1,9	15,9
DK	14,0	0,3	14,3	14,5	0,5	15,0
AT	10,7	0,6	11,3	13,7	1,0	14,8
AU	6,5	6,2	12,7	7,0	7,6	14,6
NL	10,1	2,8	13,0	10,8	3,1	13,9
GB	7,6	3,1	10,8	9,0	4,5	13,5
DE	9,6	0,9	10,5	10,6	1,8	12,4
JP	4,8	6,3	11,2	4,2	8,2	12,3
FI	10,6	0,4	11,0	11,8	0,5	12,3
BE	9,7	1,8	11,6	10,8	1,1	12,0
OESO	9,6	2,7	12,3	8,4	3,1	11,5
FR	7,6	1,3	8,8	9,2	1,8	11,0
IE	8,5	1,5	10,0	8,8	1,7	10,5
ES	5,6	1,8	7,5	7,9	2,2	10,1
IT	6,5	1,9	8,3	5,6	2,4	8,0
KR	1,1	5,6	6,6	1,8	5,8	7,6
CZ	4,7	0,8	5,6	5,4	1,2	6,6
HU	5,5	1,6	7,1	4,9	1,3	6,2
PL	2,5	1,1	3,6	4,1	1,5	5,6

¹⁾ HU, IT en PL: cijfers hebben alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen.

Het cijfer over 2001 voor de US heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke en onafhankelijke private onderwijsinstellingen.

²⁾ CA: 2003 i.p.v. 2005. Het cijfer over 2003 heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen.

Bron: OECD, Education at a Glance.

Staat 10.5

Uitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus ¹⁾

	2001			2005		
	Publiek gefinancierd	Privaat gefinancierd	Totaal	Publiek gefinancierd	Privaat gefinancierd	Totaal
<i>1 000 US-dollar gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)</i>						
Verenigde Staten	7,5	3,3	10,9	8,6	4,2	12,8
Oostenrijk	8,0	0,5	8,5	9,5	0,9	10,4
Denemarken	8,7	0,4	9,1	9,3	0,8	10,1
Zweden	7,4	0,2	7,6	8,9	0,3	9,2
Canada ²⁾	6,2	0,6	7,8	6,7	2,0	8,6
OESO	6,0	0,8	6,8	7,3	1,2	8,6
Japan	5,3	1,8	7,0	5,8	2,6	8,4
Australië	5,3	1,7	7,0	6,1	2,2	8,3
Nederland	6,1	0,6	6,7	7,4	0,7	8,1
Frankrijk	6,6	0,6	7,1	7,4	0,7	8,1
België	7,0	0,5	7,5	7,6	0,5	8,0
Duitsland	5,4	1,2	6,7	6,5	1,4	7,9
Verenigd Koninkrijk	5,1	0,9	6,0	6,2	1,5	7,7
Finland	6,6	0,1	6,8	7,5	0,2	7,7
Italië	7,1	0,7	7,8	6,8	0,7	7,5
Spanje	4,7	0,7	5,4	6,3	0,8	7,1
Ierland	4,9	0,4	5,3	6,7	0,5	7,1
Zuid-Korea	2,9	2,2	5,0	3,7	2,6	6,2
Tsjechië	2,9	0,3	3,2	4,0	0,6	4,5
Hongarije	2,9	0,4	3,3	4,0	0,4	4,4
Polen	.	.	2,6	3,3	0,3	3,6

¹⁾ HU, IT en PL: cijfers hebben alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen.

Het cijfer over 2001 voor de US heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke en onafhankelijke private onderwijsinstellingen.

²⁾ CA: 2000 i.p.v. 2001 en 2003 i.p.v. 2005. Cijfer 2003 heeft alleen betrekking op uitgaven aan publieke onderwijsinstellingen

Bron: OECD, Education at a Glance.

Annex 11: Maatschappij

Staat 11.1
Ontwikkeling ondernemingsklimaat; maatschappij (samenvatting)

	Ontwikkeling ten opzichte van basisperiode		Ontwikkeling ten opzichte van voorgaande jaar	
	Indicator	Benchmark ¹⁾	Indicator	Benchmark ¹⁾
Parttime werkgelegenheid	verslechterd	gelijk	verslechterd	gelijk
Baanmobiliteit	verslechterd	verslechterd	verbeterd	verbeterd
Minimumloon	verslechterd	verbeterd	verslechterd	gelijk
Sociale uitkeringen	verslechterd	gelijk	verslechterd	gelijk
Werkloosheidsuitkeringen	verbeterd	gelijk	verbeterd	gelijk
Vergrijzing	verslechterd	verbeterd	verbeterd	verbeterd
Ontgroening	verslechterd	verbeterd	verslechterd	gelijk

¹⁾ Positie van Nederland (NL) binnen de groep van benchmarklanden.

Staat 11.2
Ontwikkeling ondernemingsklimaat; maatschappij (metadata)

	Basisperiode	Recentste jaar	Aantal landen benchmark basisperiode	Aantal landen benchmark recentste jaar
Parttime werkgelegenheid ²⁾	2001–2005	2007	20	20
Baanmobiliteit ⁴⁾	2001–2005	2007	16	16
Minimumloon	2001–2005	2008	10	10
Sociale uitkeringen	2001–2005	2006	15	15
Werkloosheidsuitkeringen	2001–2005	2006	15	15
Vergrijzing ¹⁾	2010	2050	20	20
Ontgroening ³⁾	2001–2005	2008	15	15

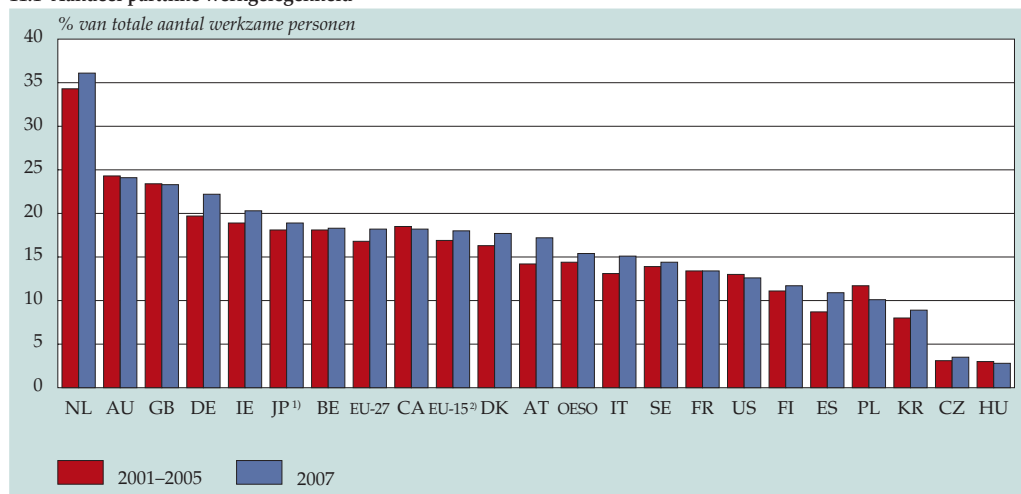
¹⁾ Voorgaande jaar is hier 2040.

²⁾ JP: 2002–2005 i.p.v. 2001–2005.

³⁾ GB: 2007 i.p.v. 2008.

⁴⁾ AT: 2003–2005 i.p.v. 2001–2005.

11.1 Aandeel parttime werkgelegenheid ¹⁾

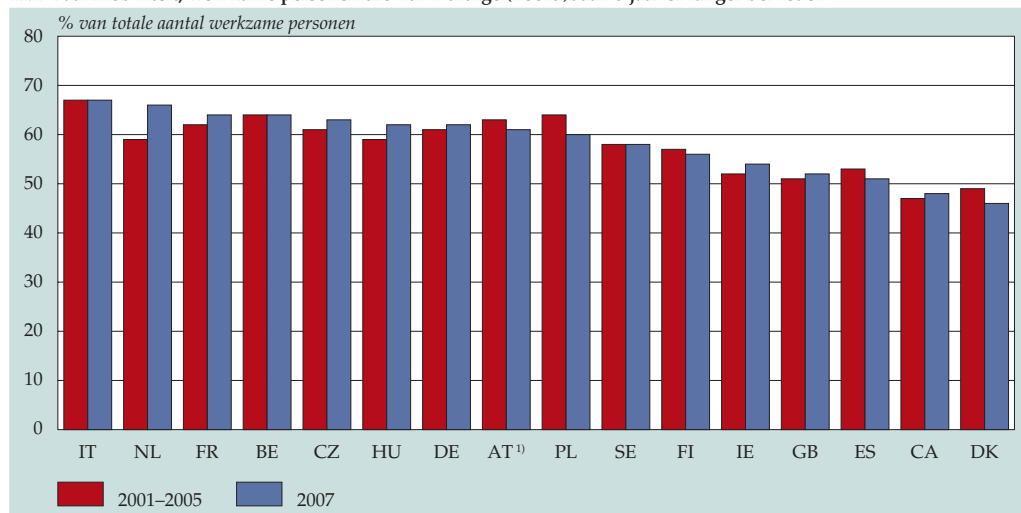

¹⁾ JP: 2002-2005 i.p.v. 2001-2005.

²⁾ EU-15: 2006 i.p.v. 2007.

Bron: OECD Factbook 2009.

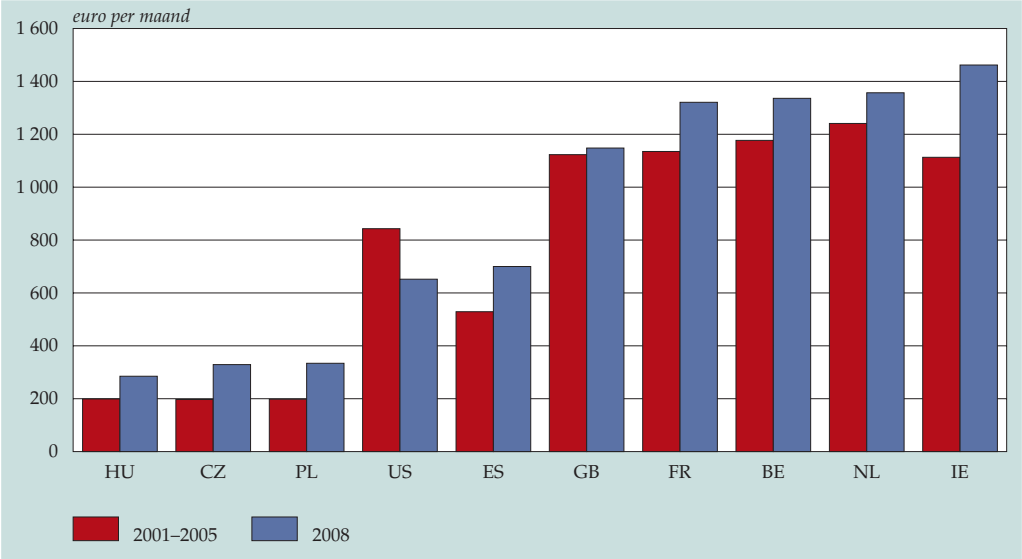
11.2 Baanmobiliteit; werkzame personen die hun huidige (hoofd)baan 5 jaar of langer bekleden

¹⁾ AT: 2003-2005 i.p.v. 2001-2005.

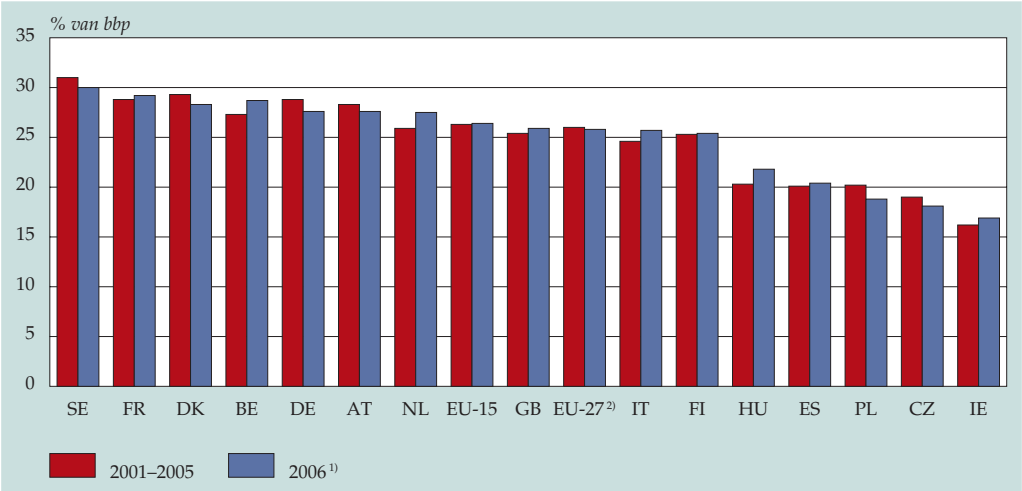
Bron: OECD Labour Force Statistics.

11.3 Minimumloon

Bron: Eurostat.

11.4 Sociale uitkeringen

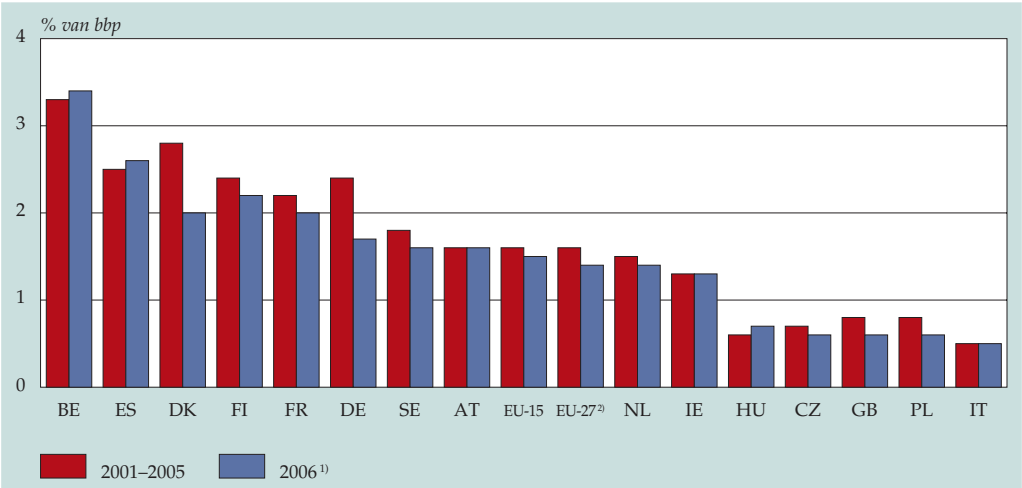

¹⁾ SE, FR, DK, DE, NL, EU-15, GB, EU-27, IT, FI, ES: voorlopig cijfer.

²⁾ Voor 2001-2005: EU-25 i.p.v. EU-27.

Bron: Eurostat (ESSPROS).

11.5 Werkloosheidsuitkeringen

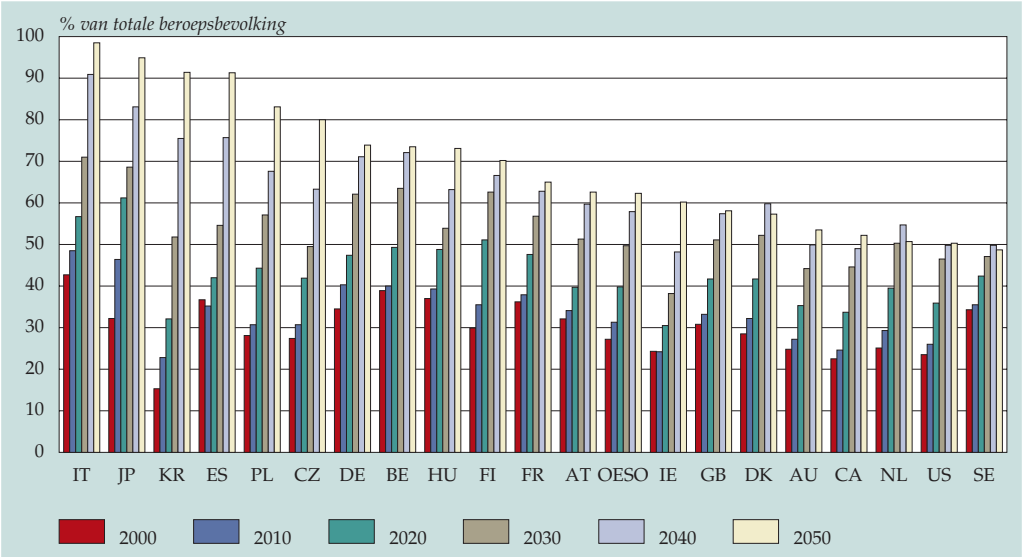

¹⁾ FR, DE, SE, EU-15, EU-27, NL, GB, IT: voorlopig cijfer.

²⁾ Voor 2001-2005: EU-25 i.p.v. EU-27.

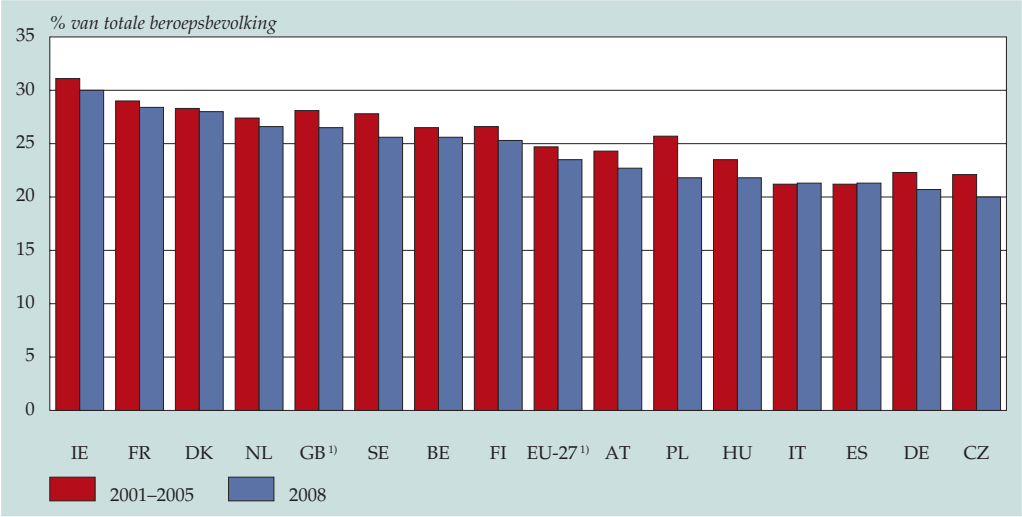
Bron: Eurostat (ESSPROS).

11.6 Vergrijzing; aantal personen van 65 jaar en ouder

Bron: OECD Factbook 2009.

11.7 Ontgroening: aantal 0-14-jarigen

¹⁾ GB en EU-27: 2007 i.p.v. 2008.

Bron: Eurostat, Populations and social conditions.

Verantwoording

In deze bijlage worden de verschillende indicatoren beschreven. Het betreft informatie over de herkomst van de indicatoren en zaken die van belang zijn voor een goede technische interpretatie van de data. Deze informatie is ook toegankelijk via de CBS-website (www.cbs.nl/ondernemingsklimaat).

De volgende gegevens worden per indicator verstrekt:

Naam

De naam van de indicator.

Gebruikt in

De staten, tabellen en figuren waarin de indicator is terug te vinden.

Definitie

Een omschrijving van de indicator.

Eenheid

De eenheid waarin de indicator wordt uitgedrukt.

Beschikbare periode

De jaartallen waarvoor gegevens beschikbaar zijn op de website.

Bron

De publicatie of instantie waaraan de cijfers ontleend zijn.

Link naar brongegevens

Indien de informatie via internet beschikbaar is wordt de link gegeven.

Ontbrekende landen

De landen van de groep referentielanden waarover geen informatie beschikbaar is voor de indicator.

Opmerkingen

Aanvullende informatie die van belang is voor een goed begrip van de indicator en/of de scores van individuele landen.

Hoofdstuk 2

Naam	Decompositie van de groei van het bbp
Gebruikt in	Figuur 2.2.2
Definitie	Bijdrage aan de groei van het bbp van arbeidsproductiviteitsgroei, groei van het aantal werkzame personen en groei van het aantal gewerkte uren per werkzame persoon.
Eenheid	gemiddelde jaarlijkse groei (%)
Beschikbare periode	1995–2008
Bron	Berekeningen op basis van gegevens van de OECD Economic Outlook no. 84 en The Conference Board & Groningen Growth and Development Centre.
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook en www.ggdc.net
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Annex 2

Naam	Bruto binnenlands product (bbp) per capita
Gebruikt in	Figuur 2.1
Definitie	Bruto binnenlands product (bbp) tegen lopende marktprijzen, per capita, in koopkracht-equivalenten ('Purchasing Power Standards'; 'PPS').
Eenheid	1 000 PPS
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	Europese Commissie, AMECO database
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Bbp per gewerkt uur
Gebruikt in	Figuur 2.2
Definitie	Bruto binnenlands product tegen marktprijzen, gecorrigeerd voor koopkracht ('Purchasing Power Standards'; 'PPS'), per gewerkt uur
Eenheid	PPS
Beschikbare periode	1994–2008
Bron	OECD Economic Outlook No. 84 en het Groningen Growth and Development Centre.
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook , www.conference-board.org/economics/database.cfm , www.ggdc.net
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Aantal uren per werkzame persoon per jaar
Gebruikt in	Figuur 2.3
Definitie	Gemiddeld aantal gewerkte uren per jaar, per werkzame persoon
Eenheid	Uren per jaar
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	The Conference Board & Groningen Growth and Development Centre. The Conference Board and Groningen Growth and Development Centre, Total Economy Database, January 2009
Link naar brongegevens	www.conference-board.org/economics/database.cfm , www.ggdc.net
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Bbp per werkzame persoon
Gebruikt in	Figuur 2.4
Definitie	Bruto binnenlands product, tegen marktprijzen, gecorrigeerd voor koopkracht ('PPS'), per werkzame persoon
Eenheid	Verhoudingsgetal tot het gemiddelde voor de EU-27 (EU-27 = 100)
Beschikbare periode	1997–2008
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad
Gebruikt in	Figuur 2.5
Definitie	Werkzame personen van 15 tot 65 jaar binnen de totale bevolking van 15 tot 65 jaar. Een persoon wordt geteld als werkzame persoon wanneer deze in de week voorafgaand aan de enquête tenminste één uur werkzaam was.
Eenheid	% van de bevolking 15–64 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook . Regionaal: http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71887NE&D&D1=67-79&D2=a&D3=198-209&D4=a&HD=090608-1545&HDR=T&STB=G1,G2,G3
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad van mannen
Gebruikt in	Figuur 2.6
Definitie	Werkzame mannen van 15 tot 65 jaar binnen de totale mannelijke bevolking van 15 tot 65 jaar.
Eenheid	% van de mannelijke bevolking 15–64 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad van vrouwen
Gebruikt in	Figuur 2.7
Definitie	Werkzame vrouwen van 15 tot 65 jaar binnen de totale vrouwelijke bevolking van 15 tot 65 jaar.
Eenheid	% van de vrouwelijke bevolking 15–64 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad van 15- tot 25-jarigen
Gebruikt in	Figuur 2.8
Definitie	Werkzame personen van 15 tot 25 jaar binnen de totale bevolking van 15 tot 25 jaar.
Eenheid	% van de bevolking 15–24 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad van 25- tot 55-jarigen
Gebruikt in	Figuur 2.9
Definitie	Werkzame personen van 25 tot 55 jaar binnen de totale bevolking van 25 tot 55 jaar.
Eenheid	% van de bevolking 25–54 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Participatiegraad van 55- tot 65-jarigen
Gebruikt in	Figuur 2.10
Definitie	Werkzame personen van 55 tot 65 jaar binnen de totale bevolking van 55 tot 65 jaar.
Eenheid	% van de bevolking 55–64 jaar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009, OECD Employment outlook.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Inkomenskwintilaandeelratio
Gebruikt in	Figuur 2.11
Definitie	De som van de inkomens van de 20% van de bevolking met de hoogste inkomens, gedeeld door de som van de inkomens van de 20% van de bevolking met de laagste inkomens.
Eenheid	Verhoudingsgetal
Beschikbare periode	1995–2007
Bron	Eurostat, New Cronos; Income and living conditions
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Voor de bepaling van het inkomen van een persoon wordt eerst het totale beschikbare inkomen van een huishouden bepaald. Vervolgens wordt dit inkomen gecorrigeerd voor de samenstelling van het huishouden ('equivalised'). Alle personen binnen het huishouden krijgen vervolgens hetzelfde 'equivalised' inkomen toegerekend.

Naam	Levensverwachting van mannen bij geboorte
Gebruikt in	Figuur 2.12
Definitie	Gemiddeld aantal resterende levensjaren van een man op een bepaalde leeftijd, gebaseerd op een gegeven verzameling van leeftijdgebonden sterftecijfers. De hier opgenomen cijfers hebben betrekking op levensverwachting bij geboorte.
Eenheid	Jaar
Beschikbare periode	1960–2006
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Levensverwachting van vrouwen bij geboorte
Gebruikt in	Figuur 2.13
Definitie	Gemiddeld aantal resterende levensjaren van een vrouw op een bepaalde leeftijd, gebaseerd op een gegeven verzameling van leeftijdgebonden sterftecijfers. De hier opgenomen cijfers hebben betrekking op levensverwachting bij geboorte.
Eenheid	Jaar
Beschikbare periode	1960–2006
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Energieverbruik per eenheid bbp
Gebruikt in	Figuur 2.14
Definitie	Bruto binnenlandse energieconsumptie gedeeld door het bbp in constante prijzen (basisjaar 1995)
Eenheid	Kilogrammen olie-equivalent per 1 000 euro bbp
Beschikbare periode	1991–2006
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR
Opmerkingen	

Naam	Groene stroom
Gebruikt in	Figuur 2.15
Definitie	Aandeel van consumptie van elektriciteit die is opgewekt door duurzame energiebronnen in de totale bruto elektriciteitsconsumptie. Onder duurzame niet-fossiele energie wordt verstaan: zonne-, wind- en geothermische energie, energie opgewekt door waterkracht-centrales en energie gewonnen uit biomassa en afval. De totale bruto nationale elektriciteitsconsumptie van een land is gedefinieerd als de totale elektriciteitsopwekking (uit alle bronnen) plus de import en minus de export van elektriciteit.
Eenheid	% van elektriciteitsverbruik
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	Eurostat Structural indicators (Environment)
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Hoeveelheid uitstoot van CO ₂ per capita
Gebruikt in	Figuur 2.16
Definitie	Uitstoot van CO ₂ (koolstofdioxide) volgens IPCC-voorschriften, per hoofd van de bevolking. Het betreft de emissies bij het verbranden van olie, kolen en gas voor energieverbruik. Emissies bij verbranding van hout en afval, en bij enkele industriële processen zoals de productie van cement, zijn hierin niet meegenomen. Zie <i>'The Revised 1996 IPCC Guidelines for National Greenhouse Gas Inventories'</i> .
Eenheid	1 000 kg per capita
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Annex 3

Naam	Hoogopgeleiden werkzaam in wetenschap en technologie (HRST-kern)
Gebruikt in	Figuur 3.1, 3.2 en 3.3
Definitie	Personen die een opleiding in het hoger onderwijs hebben voltooid op het gebied van wetenschap en technologie, en tevens werkzaam zijn op het gebied van wetenschap en technologie. De opleiding dient te vallen onder ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master of hbo), 5b (o.a. kort hbo) of 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding). Werkzaamheden dienen te vallen onder ISCO-1988 codes 2 (professionals) of 3 (technicians and associate professionals). Onder 'wetenschap en technologie' vallen, naast natuurwetenschappen en techniek, ook bijvoorbeeld medische wetenschap, landbouwonderzoek, sociale wetenschappen en onderwijs.
Eenheid	% van totale werkzame beroepsbevolking
Beschikbare periode	1994–2007
Bron	Eurostat, CBS
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97-classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E., 'Heeft Nederland wel zo weinig hoogopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem', CBS, 2005.

Naam	Leerprestaties van 15-jarige scholieren
Gebruikt in	Staat 3.3, 3.4 en 3.5
Definitie	Gemiddelde prestaties van 15-jarige scholieren op het terrein van wiskunde, natuurwetenschappen, en lezen.
Eenheid	Gemiddelde score. OESO-gemiddelde = 500
Beschikbare periode	2000, 2003 en 2006
Bron	OECD, PISA 2006: Science competencies for tomorrow's world
Link naar brongegevens	www.oecd.org/pisa
Ontbrekende landen	US (leesprestaties 2006 niet bekend).
Opmerkingen	De cijfers voor Nederland voor 2003 hebben een beperkte betrouwbaarheid vanwege een te kleine steekproefomvang. Het OESO-cijfer is een gewogen gemiddelde naar rato van het aantal 15-jarige scholieren per land.

Naam	Aandeel hoogopgeleiden 25 tot 65 jaar
Gebruikt in	Figuur 3.4
Definitie	Personen in de leeftijdsgroep van 25 tot 65 jaar, die een opleiding hebben voltooid in het hoger onderwijs. De opleiding dient te vallen onder ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master of hbo), 5b (o.a. kort hbo) of 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding).
Eenheid	% van de totale bevolking in de leeftijdsgroep van 25 tot 65 jaar
Beschikbare periode	1991–2006
Bron	OECD Factbook 2009, Economic, environmental and social statistics
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97-classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E., 'Heeft Nederland wel zo weinig hoogopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem', CBS, 2005.

Naam	Afgestudeerden in een bètarichting
Gebruikt in	Figuur 3.5
Definitie	Aantal succesvol afgestudeerden en gepromoveerden in wiskunde, natuurwetenschappen en informatica (science: ISC 4) en techniek (engineering: ISC 52) in het betreffende jaar, als aandeel van het totaal aantal afgestudeerden en gepromoveerden in tertiair onderwijs en geavanceerde researchopleidingen in dat jaar. Hoger onderwijs is hier gedefinieerd als ISCED-97 klassen 5a (in Nederland o.a. doctoraal/master en hbo), en 6 (aio, oio of andere promotie-opleiding).
Eenheid	% van totaal aantal afgestudeerden en gepromoveerden in het hoger onderwijs
Beschikbare periode	1998–2006
Bron	OECD STI; OECD Education database
Link naar brongegevens	www.oecd.org en www.oecd.org/sti/scoreboard
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Het betreft het jaar waarin studenten daadwerkelijk een diploma verwerven, met uitzondering van Denemarken, Finland, Frankrijk (tot 2002) en Italië, waar studenten zijn geregistreerd, die in het voorgaande jaar zijn afgestudeerd. Volgens de ISCED97- classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E., 'Heeft Nederland wel zo weinig hoopopleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem', CBS, 2005.

Naam	Arbeidsparticipatie van autochtone bevolking en immigranten naar opleidingsniveau
Gebruikt in	Figuur 3.6 en staat 3.8
Definitie	Werkzame personen van 15 tot 65 jaar binnen de totale bevolking van 15 tot 65 jaar, onderverdeeld naar autochtonen (in het land geboren) en immigranten (niet in het land geboren), en onderverdeeld naar opleidingsniveau. Opleidingen zijn ingedeeld in drie klassen: 1 'lager onderwijs' (ISCED-97 niveau 0–2). In Nederland zijn dit o.a. basisschool, vmbo en de onderbouw van havo en vwo; 2 'middelbaar onderwijs' (ISCED-97 niveau 3–4). In Nederland o.a. bovenbouw havo en vwo, mbo-2,3 en 4, leerlingwezen; 3 'hoger onderwijs' (ISCED-97 niveau 5–6). Hbo, wo en promotietrajecten. Een persoon wordt geteld als werkzame persoon wanneer deze in de week voorafgaand aan de enquête tenminste één uur werkzaam was.
Eenheid	% van de bevolking 15–64 jaar
Beschikbare periode	2006
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	AU, GB, JP, KR
Opmerkingen	

Naam	Arbeidsparticipatie naar opleidingsniveau
Gebruikt in	Staat 3.6
Definitie	Werkzame personen van 25–64 jaar, naar hoogst genoten opleiding. Onder werkzame personen vallen werknemers, zelfstandigen en onbetaald meewerkende familieleden, die ten minste 1 uur per week werken. Opleidingen zijn ingedeeld in drie klassen: 1 'lager onderwijs' (ISCED-97 niveau 0–2). In Nederland zijn dit o.a. basisschool, vmbo en de onderbouw van havo en vwo; 2 'middelbaar onderwijs' (ISCED-97 niveau 3–4). In Nederland o.a. bovenbouw havo en vwo, mbo-2,3 en 4, leerlingwezen; 3 'hoger onderwijs' (ISCED-97 niveau 5–6). Hbo, wo en promotietrajecten.
Eenheid	% van de bevolking 25–64 jaar
Beschikbare periode	1991–2006
Bron	OESO, Education at a Glance 2008
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97-classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend.

Naam	Werkloosheid naar opleidingsniveau
Gebruikt in	Staat 3.7
Definitie	Aantal geregistreeerde werklozen van 25–64 jaar, als percentage van de beroepsbevolking (25–64 jaar), naar hoogst voltooide opleiding. Opleidingen zijn ingedeeld in drie klassen: 1 'lager onderwijs' (ISCED-97 niveau 0–2). In Nederland zijn dit o.a. basisschool, vmbo en de onderbouw van havo en vwo; 2 'middelbaar onderwijs' (ISCED-97 niveau 3–4). In Nederland o.a. bovenbouw havo en vwo, mbo-2,3 en 4, leerlingwezen; 3 'hoger onderwijs' (ISCED-97 niveau 5–6). Hbo, wo en promotietrajecten. Werklozen zijn gedefinieerd als individuen zonder werk, die actief werk zoeken en momenteel beschikbaar zijn om te gaan werken.
Eenheid	% van beroepsbevolking 25–64 jaar
Beschikbare periode	1991–2006
Bron	OESO, Education at a glance
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Volgens de ISCED-97-classificatie tellen ook enkele andere vormen van onderwijs mee als 'hoger onderwijs'. Volgens de Nederlandse interpretatie zijn dit particuliere of bedrijfsopleidingen met een duur van tenminste 2 jaar voltijd na havo/mbo-4. Denk hierbij bijvoorbeeld aan ICT- en commerciële opleidingen. Verder zijn er verschillen tussen landen in welke opleidingen tot het hoger onderwijs worden gerekend. Zie bijvoorbeeld Bernelot Moens, W.E., 'Heeft Nederland wel zo weinig hoopopgeleiden? Associate degree vult gaten in onderwijssysteem', CBS, 2005.

Naam	Volwassenen die deelnemen aan onderwijs en trainingen
Gebruikt in	Figuur 3.7
Definitie	Personen van 25 tot en met 64 jaar, die aangaven dat ze in de 4 weken voorafgaand aan de enquête onderwijs hadden ontvangen of een training hadden gevolgd.
Eenheid	% van bevolking van 25–64 jaar
Beschikbare periode	1992–2007
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	De weergegeven informatie heeft betrekking op alle vormen van onderwijs en training, ongeacht of deze van belang zijn voor de huidige of een toekomstige baan van de respondent. Dit omvat formeel onderwijs, trainingen, bedrijfstrainingen, leerlingwezen, leren terwijl men werkt, seminars, leren op afstand, avondonderwijs, en dergelijke. Vanaf 2004 wordt zelfstudie niet meer meegeteld.

Naam	Arbeidskosten per eenheid product
Gebruikt in	Figuur 3.8
Definitie	Arbeidskosten gedeeld door het bbp. De arbeidskosten zijn in nominale prijzen uitgedrukt. Het bbp wordt gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen. Hierdoor is het mogelijk te bekijken hoe de arbeidskosten voor een standaard productie-eenheid zich door de jaren heen ontwikkelen.
Eenheid	Index (2000 = 100)
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Economic Outlook, No.84 - December 2008
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Er zijn tevens cijfers over de jaren 2008 t/m 2010 beschikbaar. Dit zijn voorlopige cijfers of voorspellingen.

Annex 4

Naam	R&D-uitgaven van bedrijven
Gebruikt in	Figuur 4.1, 4.2 en 4.3
Definitie	Uitgaven aan onderzoek & ontwikkeling (R&D) door de sector bedrijven
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators 2008-2. OECD STAN Research and Development Expenditure in Industry. STAN Database for Structural Analysis. CBS R&D-enquêtes en Nationale Rekeningen.
Link naar brongegevens	www.oecd.org . www.cbs.nl
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	R&D van bedrijven gefinancierd vanuit het buitenland
Gebruikt in	Figuur 4.4
Definitie	Uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling (R&D) door de sector bedrijven, betaald door buitenlandse financiers.
Eenheid	% van R&D-uitgaven van bedrijven
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators 2008-2.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	US
Opmerkingen	

Naam	Technologisch innovatieve bedrijven
Gebruikt in	Figuur 4.5 en 4.6
Definitie	Succesvolle innovatieve bedrijven met product- en/of procesvernieuwingen in de laatste drie jaar. Dit zijn bedrijven die voor de markt nieuwe of aanzienlijk verbeterde producten (goederen) of diensten introduceren, of bedrijven die nieuwe of aanzienlijk verbeterde processen implementeren. Innovaties zijn gebaseerd op de resultaten van nieuwe technologische ontwikkelingen, nieuwe combinaties van bestaande technologie of het benutten van overige kennis.
Eenheid	% van bedrijven
Beschikbare periode	1996, 2000, 2004, 2006. Voor Nederland ook 1998 en 2002
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys CIS-2, CIS-3, CIS-4 en CIS-5. CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3. Voor 1996 en 1998 geldt: alleen bedrijven met minstens 20 werknemers in industrie en alleen bedrijven met minstens 10 werknemers in dienstensector. Vanaf 2000 geldt: alleen bedrijven met minstens 10 werknemers voor zowel industrie als dienstensector. Het EU-15-gemiddelde voor de industrie in 1996 is exclusief Griekenland. Het EU-15-gemiddelde in de dienstensector in 1996 is exclusief Griekenland, Spanje en Italië.

Naam	Werkgelegenheid in hightech sectoren
Gebruikt in	Figuur 4.7 en 4.8
Definitie	Werkgelegenheid in de kennisintensieve hightech dienstensector, en werkgelegenheid in medium- en hightech industrie.
Eenheid	% van totale werkgelegenheid (alle personen van 15 jaar en ouder, die betaald werk verrichten gedurende ten minste een week).
Beschikbare periode	1994–2007
Bron	Eurostat Science and Technology Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR, JP, US
Opmerkingen	Hightech industrie omvat: farmaceutische en medische industrie, industrie voor kantoorapparatuur en computers, industrie voor radio, TV en overige communicatiemiddelen, industrie voor medische, precisie- en optische instrumenten, industrie voor lucht- en ruimtevaart. Medium-tech industrie omvat: chemische industrie (exclusief farmaceutische en medische industrie), machine- en apparatenindustrie, elektrische machine- en apparatenindustrie, industrie voor motorrijtuigen en overige transportmiddelen (exclusief bouw en reparatie van schepen en lucht- en ruimtevaart). De kennisintensieve high-tech dienstensector omvat: post en telecommunicatie (64, NACE Rev. 1.1), computer en gerelateerde activiteiten (72), en research and development (73).

Naam	Technologisch innovatieve bedrijven die hebben samengewerkt
Gebruikt in	Figuur 4.9 t/m 4.14
Definitie	Het percentage (technologisch) innovatieve bedrijven in industrie en diensten, dat heeft samengewerkt met andere bedrijven en instellingen op het terrein van innovatie. Hierbij worden tevens apart onderscheiden: 'samenwerking met de overheid of publieke researchinstellingen' en 'samenwerking met universiteiten of andere instituten voor hoger onderwijs'.
Eenheid	% van innovatieve bedrijven
Beschikbare periode	1996, 1998, 2000, 2002, 2004, 2006
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys CIS-2, CIS-3, CIS-4, CIS-5 en CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3. Voor 1996 en 1998 geldt: alleen bedrijven met minstens 20 werknemers in industrie en alleen bedrijven met minstens 10 werknemers in dienstensector. Vanaf 2000 geldt: alleen bedrijven met minstens 10 werknemers voor zowel industrie als dienstensector.

Naam	Aangevraagde octrooien bij de EPO
Gebruikt in	Figuur 4.15 en 4.17
Definitie	Octrooiaanvragen bij het Europees Patentbureau (EPO). Een aanvraag wordt geteld op het moment dat deze wordt ingediend op nationaal niveau (prioriteitsjaar). Onder de getelde octrooiaanvragen vallen aanvragen onder de 'European Patent Convention', alsmede aanvragen onder de 'Patent Co-operation Treaty' (PCT), waarbij het EPO is aangewezen als hoeder (Euro-PCT). Aanvragen die alleen zijn gedaan bij nationale patentbureaus worden niet meegeteld. Het aantal aanvragen wordt geteld volgens specifieke criteria, die kijken naar het innovatieve potentieel. Derhalve komen de hier weergegeven aantallen niet overeen met bijvoorbeeld de aantallen in het 'annual report' van de EPO. In gevallen waarbij een aanvraag werd gedaan door uitvinders uit verschillende landen, is bij elk van deze landen een fractie van een aanvraag geteld. Octrooien worden alleen toegewezen indien deze nieuw zijn, een innovatieve sprong voorwaarts betekenen en industrieel toepasbaar zijn. Niet als innovatie worden gezien onder meer nieuwe wiskundige methoden, softwareverbeteringen en plantenveredeling. Dit betekent dat innovaties in de dienstensector onder de 'European Patent Convention' niet tot octrooiaanvragen kunnen leiden. Naast het totale aantal octrooien wordt ook het aandeel aangevraagde hightech patenten als percentage van het totaal aantal aangevraagde patenten bij het Europees Patentbureau (EPO) gegeven. Hightech patenten zijn opgenomen volgens de criteria van het Trilateral Statistical Report waarin de volgende technologiegebieden als hightech worden aange-merkt: computers en overige geautomatiseerde kantooruitrusting, micro-organische en genetische techniek, luchtvaart, communicatietechnologie, halfgeleiders en lasers (IPC-classificatie).
Eenheid	Aantal aanvragen per miljoen personen in de beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2005
Bron	Eurostat. Aanvullende data over de omvang van de beroepsvolking uit OECD Main Science and Technology Indicators, 2008-2.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Het duurt tot wel enkele jaren voordat alle procedures voor een ingediend patent volledig zijn doorlopen. Daarnaast is het mogelijk om een in één Europees land ingediend octrooi een vastgestelde periode later alsnog bij het EPO in te dienen, met behoud van het prioriteitsjaar. Cijfers op basis van het prioriteitsjaar kunnen voor de laatste paar jaar derhalve nog flink stijgen.

Naam	Aangevraagde triadische octrooien
Gebruikt in	Figuur 4.16
Definitie	Aantal aangevraagde octrooien die tegelijkertijd worden ingediend bij het Europees (EPO) en het Japans (JPO) patentbureau en toegekend worden door het Amerikaans patentbureau (USPTO), naar jaar van eerste internationale aanvraag. Gemeten op 1 januari van elk jaar. Octrooien worden geteld bij het land van herkomst van de uitvinder (niet bij het land van herkomst van de aanvrager).
Eenheid	Aantal aanvragen per miljoen personen in de beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	OECD patent database, OECD Main Science and Technology indicators 2008-2.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Het aantal jaren dat verstrijkt tussen het indienen van de aanvraag voor het patent en de daadwerkelijke toekenning verschilt tussen de diverse instanties. Bij de EPO en JPO kan dit tot 4 jaar duren, bij de USPTO tot 6 tot 10 jaar. In de publicatie MSTI 2007-2 van de OESO wordt er vanuit gegaan dat de gegevens over triadische patenten tot en met het jaar 2000 min of meer compleet zijn. Vanaf 1998 zijn de waarden voor triadische patenten schattingen. De tijdreeks is bij het verschijnen van deze editie gereviseerd omdat de schattingsmethode is veranderd. De schattingen zijn nu afgeleid van het aantal biadische (EPO en JPO) patenten en van alleen het aantal patentaanvragen bij de EPO voor de laatste jaren.

Naam	Omzetaandeel technologisch nieuwe en verbeterde producten
Gebruikt in	Figuur 4.18 en 4.19
Definitie	Omzetaandeel van technologisch nieuwe of sterk verbeterde producten. De producten zijn nieuw voor het bedrijf, maar niet noodzakelijkerwijs ook nieuw in de markt. Alleen bedrijven met minstens 10 werknemers.
Eenheid	% van totale omzet
Beschikbare periode	2000, 2002, 2003, 2004, 2006
Bron	Eurostat Community Innovation Surveys CIS-3, CIS-light, CIS-4 en CIS-5. CBS.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	Gegevens zijn beschikbaar voor de industrie (NACE D) en voor de dienstensector, gedefinieerd als NACE-sectoren I en J en NACE-branches 51, 72, 74.2 en 74.3. Het EU-15-gemiddelde in 2000 is exclusief Ierland.

Naam	Bedrijven die vormen van niet-technologische innovatie hebben doorgevoerd
Gebruikt in	Figuur 4.20
Definitie	Het percentage bedrijven dat niet-technologische innovatie heeft doorgevoerd in de periodes 1998–2000, 2002–2004, respectievelijk 2004–2006, op de volgende terreinen: strategie, management, organisatie, marketing en esthetische aanpassingen van producten. ‘Strategie’ betreft de implementatie of wijziging van de (langetermijn)doelen van een bedrijf. ‘Management’ refereert aan het toepassen van geavanceerde, niet eerder door het bedrijf gebruikte managementtechnieken. ‘Organisatie’ heeft betrekking op het doorvoeren van ingrijpende veranderingen in de organisatiestructuur van het bedrijf. ‘Marketing’ betreft de toepassing of ontwikkeling van wezenlijk nieuwe marketingconcepten. ‘Esthetische productaanpassingen’ zijn niet-technische veranderingen in uiterlijk of voorkomen van producten, zoals wijziging van kleur of verpakking.
Eenheid	% van totale aantal bedrijven
Beschikbare periode	1998–2006
Bron	Eurostat Community Innovation Survey CIS-3, CIS-4 en CIS-5.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, IE, JP, KR, US
Opmerkingen	

Annex 5

Naam	Investeringsquote bedrijvensector
Gebruikt in	Figuur 5.1
Definitie	Bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa, door ondernemingen, gedeeld door het reële bbp.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Economic Outlook No. 84
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	CZ, IT, ES, PL
Opmerkingen	

Naam	ICT-investeringen
Gebruikt in	Figuur 5.2 en 5.3
Definitie	Nominale bruto investeringen in ICT, uitgesplitst naar investeringen in IT-apparatuur, communicatie-apparatuur en software. Investeringen zijn gedefinieerd volgens SNA 1993.
Eenheid	% van totale bruto investeringen (exclusief investeringen in woningen)
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009; OECD Productivity database; EU KLEMS.
Link naar brongegevens	www.oecd.org , www.sourceoecd.org/factbook , www.euklems.net
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Geïnvesteed durfkapitaal
Gebruikt in	Figuur 5.4 en 5.5
Definitie	Risicodragend vermogen ter beschikking gesteld aan niet-beursgenoteerde ondernemingen. De gegevens zijn onderverdeeld in twee groepen: de vroege fase ('aanloop' en 'opstart') en de vervolgfase ('uitbreiding' en 'vervanging'). Onder 'aanloop' ('seed') wordt verstaan: financiering van onderzoek, beoordeling en ontwikkeling van de businesscase voorafgaande aan de opstartfase. Bij 'opstart' gaat het om financiering van productontwikkeling en de eerste activiteiten op het gebied van marketing, productie en verkoop. 'Uitbreiding' betreft de financiering van uitbreiding van de productiecapaciteit en verdere ontwikkeling van producten en markten en/of additioneel werkkapitaal. 'Vervanging' duidt op de aankoop van bestaande aandelen in een onderneming. Hiertoe behoort ook de herfinanciering van schulden aan een bank.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR
Opmerkingen	

Naam	Directe buitenlandse investeringen: inkomend, stromen
Gebruikt in	Figuur 5.6
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts)persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen.
Eenheid	US-dollar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD International direct investment database; OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook ; www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Vergelijkbaarheid: Ondanks verbeteringen in het toepassen van internationale standaarden in recente jaren, bestaan er nog steeds methodologische verschillen tussen landen. In een gezamenlijke enquête van IMF en OESO is de mate onderzocht waarin de internationale standaarden worden toegepast in de OESO landen en ook een dertigtal niet-OESO landen. Verwijzingen naar resultaten van dit onderzoek zijn te vinden bij het OECD Factbook.

Naam	Directe buitenlandse investeringen: inkomend, voorraad
Gebruikt in	Staat 5.3
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts)persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen.
Eenheid	US-dollar
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	OECD International direct investment database
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	BE
Opmerkingen	Volgens internationale standaarden worden activa en geldelijke verplichtingen (assets and liabilities) gewaardeerd tegen de marktprijs. De cumulatieve buitenlandse investeringen kunnen dus ook door koersmutaties veranderen.

Naam	Directe buitenlandse investeringen: uitgaand, stromen
Gebruikt in	Figuur 5.7
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts)persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen.
Eenheid	US-dollar
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD International direct investment database; OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook ; www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Vergelijkbaarheid: Ondanks verbeteringen in het toepassen van internationale standaarden in recente jaren, bestaan er nog steeds methodologische verschillen tussen landen. In een gezamenlijke enquête van IMF en OESO is de mate onderzocht waarin de internationale standaarden worden toegepast in de OESO landen en ook een dertigtal niet-OESO landen. Verwijzingen naar resultaten van dit onderzoek zijn te vinden bij het OECD Factbook.

Naam	Directe buitenlandse investeringen: uitgaand, voorraad
Gebruikt in	Staat 5.3
Definitie	DBI worden gedefinieerd als een directe investering van een (rechts)persoon in een bedrijf van een andere economie met de bedoeling een blijvend belang te verwerven. Het 'blijvend belang' betekent dat er een langdurige band tussen de investeerder en de onderneming ontstaat en een aanzienlijke mate van invloed door de investeerder op de leiding van de onderneming. De directe investering heeft betrekking op zowel de eerste investering als alle daaropvolgende transacties tussen beide (rechts)personen. Absolute controle door de buitenlandse investeerder is niet vereist; een aandeel van minimaal 10% houdt in dat de investeerder de leiding van het bedrijf kan beïnvloeden, of direct aan de leiding kan deelnemen.
Eenheid	US-dollar
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	OECD International direct investment database
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Volgens internationale standaarden worden activa en geldelijke verplichtingen (assets and liabilities) gewaardeerd tegen de marktprijs. De cumulatieve buitenlandse investeringen kunnen dus ook door koersmutaties veranderen.

Annex 6

Naam	Ondernemersquote
Gebruikt in	Figuur 6.1
Definitie	De ondernemersquote is gedefinieerd als het aantal ondernemers als percentage van de werkzame en werkzoekende beroepsbevolking. Als definitie van ondernemerschap geldt: alle eigenaren van bedrijven die tevens het bedrijf leiden en waarbij ondernemerschap voor de betreffende personen de hoofdactiviteit is. Onder deze definitie vallen derhalve zowel zelfstandigen van niet-rechtspersonen, als directeur/grootaandeelhouders (dga's) van rechtspersonen. Ondernemers in de landbouw en visserij zijn buiten de analyse gebleven.
Eenheid	% van de werkzame en werkzoekende beroepsbevolking
Beschikbare periode	1972–2007
Bron	EIM, op basis van de Labour Force Statistics database (LFS) van de OESO en aanvullende gegevens van Eurostat
Link naar brongegevens	
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De OESO hanteert in de LFS geen uniforme definitie van een ondernemer, maar gaat uit van de definitie die het betreffende land hanteert, met als gevolg dat niet alle cijfers tussen landen onderling vergelijkbaar zijn. Daarnaast bevat de statistiek veel reeksbreuken. EIM heeft een methode ontwikkeld om gegevens uit diverse landen met elkaar te vergelijken op basis van een uniforme definitie. EIM heeft nagegaan welke definitie van ondernemer door de diverse landen in de diverse statistieken gebruikt is. Er zijn toen voor een recent jaar ophoog-, c.q. afsplitsfactoren per land vastgesteld (veelal 1992) om tot een uniforme definitie te komen. In sommige landen (w.o. Nederland en de VS) zijn bijschattingen verricht voor de dga's, terwijl voor enkele andere landen schattingen zijn gemaakt van de zogenaamde meewerkende gezinsleden die op de aantallen ondernemers in de statistiek in mindering zijn gebracht. De ophoog- en afsplitsfactoren zijn bij gebrek aan informatie per jaar voor een aantal landen in de tijd constant gehouden. Tevens zijn correcties aangebracht voor de reeksbreuken in het materiaal van de OESO door in het jaar van de reeksbreuk als groeicijfer de gemiddelde ontwikkeling van het voorafgaande jaar en het navolgende jaar te nemen.

Naam	Aandeel zelfstandige ondernemers, vrouwelijk
Gebruikt in	Figuur 6.2
Definitie	Deel van vrouwelijke werkzame personen dat ondernemer is. Onder 'zelfstandige ondernemers' vallen onder andere werkgevers, ZZP'ers, en onbetaald meewerkende gezinsleden (deze laatste groep komt vooral veel voor in de landbouw en detailhandel). Directeuren op de loonlijst van grote bedrijven worden niet als zelfstandige ondernemers gezien. Een werkzame persoon is hier gedefinieerd als iemand van 15 jaar of ouder, die minstens 1 uur per week betaald werk heeft verricht.
Eenheid	% van werkzame vrouwen
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Aandeel zelfstandige ondernemers, mannelijk
Gebruikt in	Figuur 6.3
Definitie	Deel van mannelijke werkzame personen dat zelfstandig ondernemer is. Onder 'zelfstandige ondernemers' vallen onder andere werkgevers, ZZP'ers, en onbetaald meewerkende gezinsleden (deze laatste groep komt vooral veel voor in kleinschalige landbouw en detailhandel). Directeuren op de loonlijst van grote bedrijven worden niet als zelfstandige ondernemers gezien. Een werkzame persoon is hier gedefinieerd als iemand van 15 jaar of ouder, die minstens 1 uur per week betaald werk heeft verricht.
Eenheid	% van werkzame mannen
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	TEA-index
Gebruikt in	Figuur 6.4
Definitie	Het aantal personen dat bezig is een bedrijf te starten of dat een bedrijf bezit/leidt dat minder dan 3,5 jaar bestaat, in verhouding tot de beroepsbevolking
Eenheid	Index
Beschikbare periode	2001–2007
Bron	Global Entrepreneurship Monitor (GEM)
Link naar brongegevens	www.EIM.net
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De TEA is een index voor de mate van nieuw ondernemerschap per land en wordt berekend als het percentage van mensen die dergelijke activiteiten ondernemen ten opzichte van de beroepsbevolking (bevolking tussen 18 en 64 jaar). De GEM is in 1999 van start gegaan op initiatief van 10 landen. Sinds 2001 neemt het EIM binnen het programma 'MKB en Ondernemerschap' deel aan de GEM. Jaarlijks zijn nu ruim dertig landen, waaronder 20 OESO-landen, betrokken bij dit onderzoek, zodat een goede internationale vergelijking mogelijk is van de mate van nieuw ondernemerschap en van het ondernemersklimaat.

Naam	Bedrijfsgrootte bij oprichting
Gebruikt in	Figuur 6.5
Definitie	Gemiddelde aantal personen werkzaam bij oprichting van een bedrijf.
Eenheid	personen
Beschikbare periode	2000–2007
Bron	EIM, Internationale Benchmark 2005; Eurostat.
Link naar brongegevens	www.EIM.net
Ontbrekende landen	AU, AT, CA, KR, PL
Opmerkingen	

Naam	Aantal oprichtingen van bedrijven
Gebruikt in	Figuur 6.6
Definitie	De hier gebruikte definities voor oprichtingen en opheffingen van bedrijven verschillen sterk van de definities die worden gebruikt bij elders door het CBS voor alleen Nederland gepubliceerde cijfers. Zo worden in de nationale CBS cijfers bijvoorbeeld alleen bedrijven geteld wanneer er tenminste 1 persoon 15 uur of meer per week werkzaam is. In deze internationale vergelijking wordt een bedrijf geteld wanneer er minstens 1 persoon 1 uur per week werkt. Onderstaand overzicht geeft de voornaamste verschillen weer. Internationale vergelijking (deze publicatie): Populatie: Gehele bedrijfsleven exclusief landbouw en visserij (NACE C-K; N-O). Gezondheidszorg maakt hier wel deel van uit; overheid en onderwijs niet. Eenheid: Juridische onderneming Definitie oprichting: Starters en nieuwe dochters, voorzover actief. Definitie opheffing: Algemene opheffingen van actieve bedrijven en faillissementen van actieve bedrijven. Fusies en overnames zijn niet meegerekend, behalve voor eenmanszaken. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon werkt tenminste 1 uur per week in de onderneming. Nationale CBS-cijfers (elders gepubliceerd): Populatie: Bedrijfsleven exclusief opvoeringen in de landbouw, visserij, financiële instellingen, openbaar bestuur en de gesubsidieerde sector. Eenheid: Bedrijf Definitie oprichting: Nieuwe economisch actieve bedrijven; voortzettingen van een of meer bestaande bedrijven (fusie, overname, verzelfstandiging, eigenaarswisseling, naamswijziging e.d.) worden niet als nieuw beschouwd. Definitie opheffing: Er is sprake van een opheffing als een bedrijf in jaar (t+1) niet meer tot de populatie actieve bedrijven behoort, terwijl dit in het vorige jaar (t) wel het geval was. Voor een opheffing geldt als aanvullende voorwaarde dat er geen andere bedrijven bij de gebeurtenis zijn betrokken. M.a.w. een structuurwijziging (fusie, overname, afsplitsing, uiteenvallen) leidt niet tot een opheffing. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon is 15 uur of meer per week werkzaam. N.B.: Het saldo van fusies en afsplitsingen ligt jaarlijks gemiddeld rond de 0,75–1% van het aantal bedrijven. Het aandeel oprichtingen en opheffingen waarbij de ondernemer minder dan 15 uur actief is in het bedrijf schommelt voor Nederland jaarlijks tussen de 15% en 20% (bron: EIM).
Eenheid	Beschikbaar als percentage van het totale aantal bedrijven en in absolute aantallen
Beschikbare periode	1995–2007
Bron	EIM, Internationale Benchmark Ondernemerschap
Link naar brongegevens	www.EIM.net
Ontbrekende landen	AU, CA, KR, PL
Opmerkingen	Als bronnen worden door het EIM doorgaans het Handelsregister en/of het BTW-register gehanteerd. Een drietal landen – Frankrijk, de VS en Japan – hanteert een statistiekregister. Voorzover landen een andere afbakening van toe- en uitredingen hanteren, heeft EIM deze volgens een vaste procedure geïnformeerd. Hiervoor is primair naar Nederlandse verhoudingscijfers gekeken. Internationaal zijn correcties nodig voor o.a. niet-actief, en het meetellen van verhuizingen en overdrachten. Zie de <i>‘Internationale Benchmark Ondernemerschap’</i> van het EIM voor een exacte beschrijving van de procedure per land.

Naam	Aantal opheffingen van bedrijven
Gebruikt in	Figuur 6.7
Definitie	De hier gebruikte definities voor oprichtingen en opheffingen van bedrijven verschillen sterk van de definities die worden gebruikt bij elders door het CBS voor alleen Nederland gepubliceerde cijfers. Zo worden in de nationale CBS cijfers bijvoorbeeld alleen bedrijven geteld wanneer er tenminste 1 persoon 15 uur of meer per week werkzaam is. In deze internationale vergelijking wordt een bedrijf geteld wanneer er minstens 1 persoon 1 uur per week werkt. Onderstaand overzicht geeft de voornaamste verschillen weer. Internationale vergelijking (deze publicatie): Populatie: Gehele bedrijfsleven exclusief landbouw en visserij (NACE C-K; N-O). Gezondheidszorg maakt hier wel deel van uit; overheid en onderwijs niet. Eenheid: Juridische onderneming Definitie oprichting: Starters en nieuwe dochters, voorzover actief. Definitie opheffing: Algemene opheffingen van actieve bedrijven en faillissementen van actieve bedrijven. Fusies en overnames zijn niet meegerekend, behalve voor eenmanszaken. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon werkt tenminste 1 uur per week in de onderneming. Nationale CBS-cijfers (elders gepubliceerd): Populatie: Bedrijfsleven exclusief opvoeringen in de landbouw, visserij, financiële instellingen, openbaar bestuur en de gesubsidieerde sector. Eenheid: Bedrijf Definitie oprichting: Nieuwe economisch actieve bedrijven; voortzettingen van een of meer bestaande bedrijven (fusie, overname, verzelfstandiging, eigenaarswisseling, naamswijziging e.d.) worden niet als nieuw beschouwd. Definitie opheffing: Er is sprake van een opheffing als een bedrijf in jaar (t+1) niet meer tot de populatie actieve bedrijven behoort, terwijl dit in het vorige jaar (t) wel het geval was. Voor een opheffing geldt als aanvullende voorwaarde dat er geen andere bedrijven bij de gebeurtenis zijn betrokken. M.a.w. een structuurwijziging (fusie, overname, afsplitsing, uiteenvallen) leidt niet tot een opheffing. Definitie actief bedrijf: Tenminste 1 persoon is 15 uur of meer per week werkzaam. N.B.: Het saldo van fusies en afsplitsingen ligt jaarlijks gemiddeld rond de 0,75–1% van het aantal bedrijven. Het aandeel oprichtingen en opheffingen waarbij de ondernemer minder dan 15 uur actief is in het bedrijf schommelt voor Nederland jaarlijks tussen de 15% en 20% (bron: EIM). Eenheid Beschikbaar als percentage van het totale aantal bedrijven en in absolute aantallen Beschikbare periode 1995–2007 Bron EIM Link naar brongegevens www.EIM.net Ontbrekende landen AU, CA, KR, PL Opmerkingen Als bronnen worden door het EIM doorgaans het Handelsregister en/of het BTW-register gehanteerd. Een drietal landen – Frankrijk, de VS en Japan – hanteert een statistiekregister. Voorzover landen een andere afbakening van toe- en uitredingen hanteren, heeft EIM deze volgens een vaste procedure geüniformeerd. Hiervoor is primair naar Nederlandse verhoudingscijfers gekeken. Internationaal zijn correcties nodig voor o.a. niet-actief, en het meetellen van verhuizingen en overdrachten. Zie de ‘<i>Internationale Benchmark Ondernemerschap</i>’ van het EIM voor een exacte beschrijving van de procedure per land.
Naam	Overlevingskansen van bedrijven: bedrijven die 2 jaar na oprichting nog actief zijn
Gebruikt in	Figuur 6.8
Definitie	Percentage van alle opgerichte ondernemingen in een bepaald jaar, dat nog altijd actief is in termen van werkgelegenheid en/of omzet 2 jaar na de oprichting. Een bedrijf is alleen opgericht als deze ‘from scratch’ start met activiteiten. De populatie omvat de private sector (NACE-sectoren C tot en met K).
Eenheid	% van alle twee jaar eerder opgerichte bedrijven
Beschikbare periode	2000–2006
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	
Ontbrekende landen	AU, AT, BE, CA, DE, DK, IE, JP, KR, PL, US
Opmerkingen	

Naam	Bedrijfsdemografische dynamiek
Gebruikt in	Figuur 6.9
Definitie	De bedrijfsdemografische dynamiek is gedefinieerd als de som van oprichtingen en opheffingen van bedrijven. Meer informatie is te vinden bij de definities van deze twee indicatoren.
Eenheid	Beschikbaar als percentage van het totale aantal bedrijven en in absolute aantallen
Beschikbare periode	1995–2007
Bron	EIM
Link naar brongegevens	www.EIM.net
Ontbrekende landen	AU, CA, KR, PL
Opmerkingen	

Naam	Aandeel snel groeiende ondernemingen
Gebruikt in	Figuur 6.10
Definitie	Een snelle groeier is een bedrijf dat in een periode van 3 jaar minimaal 60% groeit in werkgelegenheid. Het betreft hier middelgrote ondernemingen (50-1 000 werknemers).
Eenheid	% van bedrijven
Beschikbare periode	1995–2006
Bron	EIM Internationale benchmark ondernemerschap, internationale benchmark snelgroeiende bedrijven
Link naar brongegevens	www.EIM.net
Ontbrekende landen	AU, CA, KR
Opmerkingen	EIM maakte voor de berekeningen rond de snelle groeiers gebruik van gegevens uit gedeponeerde jaarrekeningen. De bron voor de Europese landen is AMADEUS van Bureau Van Dijk. Voor Japan werd een vergelijkbare database van Bureau Van Dijk gebruikt (JADE). Voor de VS heeft EIM gebruik gemaakt van de database COMPUSTAT van Standard & Poor's. Voor de VS kan een zekere bias optreden ten opzichte van de andere landen, omdat in de VS alleen de bedrijven moeten deponeren die genoteerd zijn aan een van de beurzen in de VS. ICT en industrie zijn er oververtegenwoordigd. Er wordt gedeponeerd bij de 'waakhond' SEC. Bij de andere landen wordt gedeponeerd in verband met de rechtsvorm en deels de omvang. Om het aandeel snelle groeiers te bepalen, is per land een selectie van bedrijven gemaakt. Het betreft hier bedrijven die in 2003 tussen de 50 en 1 000 werknemers hadden in de nijverheid (NACE C-F), de handel (NACE G-H) en de tertiaire dienstverlening (NACE I en K). Als variabelen zijn meegenomen de omzet, de werkgelegenheid en de loonkosten. De absolute aantallen bedrijven per sector en grootteklasse zijn ontleend aan officiële statistieken. Voor Europa is dit 'New Cronos' van Eurostat; voor de Verenigde Staten de 'Census of Enterprises' van het U.S. Census Bureau en de US Small Busines Administration; voor Japan de 'Census of Enterprises' van het Japanse statistische bureau.

Naam	Houding ten opzichte van ondernemerschap
Gebruikt in	Figuur 6.11
Definitie	Percentage van ondervraagden dat ondernemerschap verkiest boven werknemer zijn. De exacte vraagstelling luidde: 'Suppose you could choose between different kinds of jobs, which one would you prefer: being an employee; being selfemployed; none of these.'
Eenheid	% van ondervraagden
Beschikbare periode	2000–2007
Bron	Europese Commissie; Flash Eurobarometer 160 'Entrepreneurship' (2004). Flash Eurobarometer 192 'Entrepreneurship survey' (2007).
Link naar brongegevens	
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR
Opmerkingen	

Annex 7

Naam	Mark-up
Gebruikt in	Figuur 7.1, 7.2 en 7.3
Definitie	Bbp gedeeld door de arbeidskosten (loonsom plus sociale lasten) van werkzame personen.
Eenheid	bbp/arbeitskosten. Naar bedrijfstak: toegevoegde waarde/arbeitskosten
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	Europese Commissie, AMECO database
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Het betreft alleen de arbeidskosten van werknemers. Virtueel loon van zelfstandigen is niet meegerekend.

Naam	Openbare aanbesteding van overheidsopdrachten
Gebruikt in	Figuur 7.4 en 7.5
Definitie	Waarde van het deel van de publieke inkoop van goederen of diensten dat openbaar wordt aanbesteed via het 'Official Journal of the European Communities, Supplement S'. De indicator wordt uitgedrukt als percentage van het bbp, en als percentage van alle publieke inkoop. De totale publieke inkoop wordt hierbij gedefinieerd als de som van de waarde van inkoop voor openbare voorzieningen, en intermediair verbruik (ESA 95 P2), investeringen (P51) en sociale transfers m.b.t. uitgaven voor producten die aan huishoudens worden geleverd via marktpartijen (D6311_D63121_D63131PAY) voor de sector overheid (S.13 van tabel 2 ('main aggregates of general government') uit het ESA95 transmission programme).
Eenheid	% van alle publieke inkoop, en % van bbp
Beschikbare periode	1993–2006
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Totale staatssteun
Gebruikt in	Figuur 7.6
Definitie	Staatssteun aan specifieke bedrijfstakken (landbouw, visserij, industrie, steenkool, transport excl. spoorwegen en overige dienstverlening), en staatssteun die op ad hoc basis wordt gegeven aan individuele bedrijven, bijvoorbeeld om een bedrijf te redden of te reorganiseren. Tevens subsidies voor R&D, milieusubsidies, subsidies voor specifieke regio's, subsidies voor kleine bedrijven, en subsidies voor het creëren van banen.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	Eurostat Structural indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Belemmeringen voor ondernemerschap
Gebruikt in	Figuur 7.7
Definitie	Gewogen gemiddelde van indicatoren op een lager niveau in het OECD PMR-schema, te weten 'Ondoorzichtigheid op het gebied van regelgeving en bestuur', 'Administratieve lasten voor beginnende ondernemers' en 'Beperkingen van de marktwerking'.
Eenheid	Score. Schaal van 0-6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen, een score van 6 duidt op grote belemmeringen.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De weging van de OECD PMR-indicatoren is herzien. Hierdoor zijn ook de cijfers van 1998 en 2003 ingrijpend gewijzigd.

Naam	Belemmeringen voor handel en investeringen
Gebruikt in	Figuur 7.8
Definitie	Gewogen gemiddelde van indicatoren op een lager niveau in het OECD PMR-schema, te weten 'Expliciete barrières voor handel en investeringen' (barrières tegen buitenlands bezit van ondernemingen, procedures discriminerend voor buitenlandse ondernemingen, importheffingen en dergelijke) en 'Overige belemmeringen voor internationale handel' (met name regelgeving).
Eenheid	Score. Schaal van 0–6. Een score van 0 duidt op weinig tot geen belemmeringen, een score van 6 duidt op grote belemmeringen.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De weging van de OECD PMR-indicatoren is herzien. Hierdoor zijn ook de cijfers van 1998 en 2003 ingrijpend gewijzigd.

Naam	Ontslagbescherming
Gebruikt in	Figuur 7.9
Definitie	De index bestaat uit acht componenten: De vraag of: - Overbodigheid niet wordt toegestaan als reden voor het ontslaan van werknemers. - De werkgever een derde partij (zoals een overheidsinstantie) moet verwittigen om 1 overbodige werknemer te ontslaan. - De werkgever een derde partij moet verwittigen om een groep van 25 overbodige werknemers te ontslaan. - De werkgever goedkeuring nodig heeft van een derde partij om 1 overbodige werknemer te ontslaan. - De werkgever goedkeuring nodig heeft van een derde partij om een groep van 25 overbodige werknemers te ontslaan. - De wet eist dat de werkgever herplaatsings- of omscholingsopties overweegt voorafgaand aan het ontslag. - Voorrangsregelingen van kracht zijn bij ontslagen. - Voorrangsregelingen van kracht zijn bij herplaatsing. Bij de eerste vraag levert het antwoord 'ja' een score op van 10, en betekent dit dat de rest van de vragen niet van toepassing zijn. Het antwoord 'ja' op de vierde vraag levert een score op van 2. Voor elke andere vraag geldt dat het antwoord 'ja' een score van 1 oplevert, en het antwoord 'nee' een score van 0. (De totale score wordt tenslotte herschaald naar een score van 0 tot 100 door te vermenigvuldigen met 10.) Aannames over de werknemer: De werknemer: - Is een 42-jarige, niet-leidinggevende man die full-time werkt. - Werkt al 20 jaar bij hetzelfde bedrijf. - Ontvangt gedurende zijn gehele carrière een salaris inclusief bonussen dat gelijk is aan het gemiddelde inkomen van het land. - Is een staatsburger die behoort tot het ras en de geloofsovertuiging van de meerderheid van de bevolking in het land. - Woont in de stad met de meeste inwoners. - Is geen lid van een vakbond, tenzij lidmaatschap verplicht is gesteld. Aannames over de onderneming: De onderneming: - Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. - Opereert in de stad met de meeste inwoners. - Is voor 100% binnenlands eigendom. - Is actief in de industrie. - Heeft 201 werknemers. - Is onderhevig aan collectieve onderhandelingsovereenkomsten in landen waar dergelijke overeenkomsten meer dan de helft van de industriële sector bestrijken en zelfs van toepassing zijn op ondernemingen die er niet in deelnemen. - Houdt zich aan iedere wet en regeling maar kent zijn werknemers geen grotere beloning toe dan opgelegd is door de wet, regelingen, of (indien van toepassing) collectieve onderhandelingsovereenkomsten.
Eenheid	Index (0–100). Een hogere score duidt op meer ontslagbescherming.
Beschikbare periode	2003–2008
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Kosten van ontslag
Gebruikt in	Figuur 7.9
Definitie	De indicator meet de kosten van benodigdheden voor de vooraankondiging, ontslagbetalingen en verschuldigde boetes bij het ontslaan van een overbodige werknemer, uitgedrukt in het aantal weken salaris. Een maand wordt geregistreerd als 4 1/3 week. Aannames over de werknemer: De werknemer: - Is een 42-jarige, niet-leidinggevende man die full-time werkt. - Werkt al 20 jaar bij hetzelfde bedrijf. - Ontvangt gedurende zijn gehele carrière een salaris inclusief bonussen dat gelijk is aan het gemiddelde inkomen van het land. - Is een staatsburger die behoort tot het ras en de geloofsovertuiging van de meerderheid van de bevolking in het land. - Woont in de stad met de meeste inwoners. - Is geen lid van een vakbond, tenzij lidmaatschap verplicht is gesteld. Aannames over de onderneming: De onderneming: - Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. - Opereert in de stad met de meeste inwoners. - Is voor 100% binnenlands eigendom. - Is actief in de industrie. - Heeft 201 werknemers. - Is onderhevig aan collectieve onderhandelingsovereenkomsten in landen waar dergelijke overeenkomsten meer dan de helft van de industriële sector bestrijken en zelfs van toepassing zijn op ondernemingen die er niet in deelnemen. - Houdt zich aan iedere wet en regeling maar kent zijn werknemers geen grotere beloning toe dan opgelegd is door de wet, regelingen, of (indien van toepassing) collectieve onderhandelingsovereenkomsten.
Eenheid	Aantal weken salaris
Beschikbare periode	2003–2008
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Annex 8

Naam	Inflatie
Gebruikt in	Figuur 8.1 en 8.2
Definitie	Ontwikkeling algemeen prijspeil gebaseerd op de Europese geharmoniseerde consumenten-prijsindex (Harmonized Index of Consumer Prices; HICP).
Eenheid	%
Beschikbare periode	1997–2008
Bron	Eurostat Structural Indicators, OECD Main Economic Indicators (MEI)
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , www.oecd.org/std/mei
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De cijfers voor Australië, Canada, Japan, Zuid-Korea en de Verenigde Staten zijn niet geharmoniseerd met de Europese indices, en dus niet direct hiermee vergelijkbaar.

Naam	Langetermijnrente
Gebruikt in	Figuur 8.3
Definitie	Rendement van 10-jarige overheidsobligaties
Eenheid	%
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	OECD Economic Outlook No. 84
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Hongarije; rendement op 90-dagenstaatsobligatie, België; rendement op staatsobligatie van meer dan 5 jaar, Zuid-Korea; rendement op 5-jaarsstaatsobligatie.

Naam	Saldo overheidsfinanciën
Gebruikt in	Figuur 8.4
Definitie	Saldo van lenen en uitlenen door de collectieve sector. Hierin zijn inkomsten en uitgaven met een kapitaalkarakter verwerkt, zoals aan- en verkopen van grond, de verkoop van UMTS-licenties, investeringen, investeringsbijdragen, opbrengsten uit de verkoop van gas, en bijvoorbeeld (specifiek voor Nederland) de afkoop van de jaarlijkse subsidies aan woningcorporaties in 1995. Financiële transacties als de verkoop van deelnemingen of het verstrekken van kredieten, bijvoorbeeld aan bedrijven of studenten, worden echter niet als voor het saldo relevante inkomsten of uitgaven gezien.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	Eurostat Structural Indicators. OECD Factbook 2009.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Staatsschuld
Gebruikt in	Figuur 8.5
Definitie	Bruto schuld van de overheid; nominale waarde op 31 december van het betreffende jaar. Onder 'overheid' vallen de rijksoverheid, lokale overheden en de fondsen voor sociale zekerheid.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	Eurostat Structural Indicators, OECD Factbook 2009.
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu , www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Er zijn verschillen tussen nationale definities van staatsschuld, en de EU-definitie (EMU-schuld). In deze data is, voor de EU-landen, de EU-definitie aangehouden.

Naam	Werkloosheid
Gebruikt in	Figuur 8.6
Definitie	Aantal werklozen.
Eenheid	% van beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2010
Bron	OECD Economic Outlook No. 84.
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/Economic_Outlook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Openheid van de economie
Gebruikt in	Figuur 8.7
Definitie	(Exporten tegen lopende prijzen + importen tegen lopende prijzen) gedeeld door (bbp tegen lopende prijzen)
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	Europese Commissie: AMECO database
Link naar brongegevens	http://ec.europa.eu/economy_finance/ameco/user
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Kosten voor import en export van een container
Gebruikt in	Figuur 8.8 en 8.9
Definitie	Kosten die gemaakt worden voor de import/export van een container met standaard goederen. Kosten bestaan uit procedurekosten, overslagkosten en transportkosten. Voor import wordt gerekend vanaf het moment dat de container de haven binnenkomt tot het moment dat het bij de fabriek/ groothandel is voor verdere verwerking, bij export geldt vanaf het moment van inladen bij de fabriek tot het vertrek uit de haven. De exporterende onderneming heeft 60 of meer werknemers, is gevestigd in of rondom dichtbevolkte gebieden, is een private onderneming die niet opereert in de 'export processing zone' of een industriële staat met speciale export- of importprivileges. De onderneming is 'domestic owned' en exporteert meer dan 10% van haar verkopen. De verhandelde goederen worden droog verscheept in een 20 foot volledig beladen container. De goederen zijn niet gevaarlijk, geen militaire items, hoeven niet gekoeld te worden of een andere speciale behandeling te ondergaan, en behoren tot Standard International Trade Classification (SITC) Revision categorie SITC 65, SITC 84 of SITC 07 (voornamelijk textiel, kleding, cacao, koffie, thee en derivaten daarvan).
Eenheid	US-dollar per container
Beschikbare periode	2006–2009
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De cijfers over de jaren 2006 t/m 2009 zijn gebaseerd op bedrijven die meer dan 60 werknemers hebben. In eerdere edities van deze publicatie zijn cijfers gepubliceerd over bedrijven die meer dan 100 werknemers hebben.

Naam	Aantal dagen benodigd voor import en export van een container
Gebruikt in	Figuur 8.10 en 8.11
Definitie	Aantal dagen dat een container met standaard goederen nodig heeft om de procedures te doorlopen, van aankomst in de haven tot de aankomst bij de fabriek of groothandel (respectievelijk van het inladen bij de fabriek tot het vertrek uit de haven). De im- of exporterende onderneming heeft 60 of meer werknemers, is gevestigd in of rondom dichtbevolkte gebieden, is een private onderneming die niet opereert in de 'export processing zone' of een industriële staat met speciale export- of importprivileges. De onderneming is 'domestic owned' en exporteert meer dan 10% van haar verkopen. De verhandelde goederen worden droog verscheept in een 20 foot volledig beladen container. De goederen zijn niet gevaarlijk, geen militaire items, hoeven niet gekoeld te worden of een andere speciale behandeling te ondergaan, en behoren tot Standard International Trade Classification (SITC) Revision categorie SITC 65, SITC 84 of SITC 07 (voornamelijk textiel, kleding, cacao, koffie, thee en derivaten daarvan).
Eenheid	kalenderdagen
Beschikbare periode	2005-2009
Bron	Wereldbank
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De cijfers over de jaren 2006 t/m 2009 zijn gebaseerd op bedrijven die meer dan 60 werknemers hebben. Het cijfer voor 2005 is gebaseerd op bedrijven die meer dan 100 werknemers hebben.

Annex 9

Naam	Vennootschapsbelasting
Gebruikt in	Figuur 9.1
Definitie	De som van de wettelijk voorgeschreven belastingen door de nationale en lagere overheden op de inkomsten (winsten) van bedrijven. In het geval dat in een land een progressief tariefstelsel wordt gehanteerd, waarbij bijvoorbeeld over winst beneden een bepaalde fiscale grens een lager tarief dient te worden afgedragen, is alleen het toptarief weergegeven.
Eenheid	% van de netto inkomsten
Beschikbare periode	2000–2008
Bron	OECD Tax Database
Link naar brongegevens	www.oecd.org/ctp/taxdatabase
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	AU, GB: Belastingjaren lopen niet gelijk met kalenderjaar. De gegeven waarden behoren respectievelijk bij de situatie ingaande 1 juli en 1 april. BE (vanaf 2006): De vennootschapsbelasting kan deels gecompenseerd worden door de zogenaamde 'notionele interestaftrek'. De hoogte van deze aftrek is niet gerelateerd aan het gedrag of de resultaten van de onderneming, maar is alleen afhankelijk van de hoogte van het vermogen en de opbrengst op langetermijnoverheidsobligaties. Door deze aftrek leidt een relatief laag resultaat (voor belastingen) op het netto vermogen van een bedrijf tot een lager effectief belastingtarief. De effectieve belastingvoet is de helft van de nominale belastingvoet wanneer het aandelenvermogen voor belastingaftrek tweemaal het notionele interest percentage (4.307% in 2008) bedraagt. FR: Het tarief is inclusief toeslagen, maar exclusief lokale bedrijfsbelasting (Taxe professionnelle) en omzetgebonden solidariteitsbelasting (Contribution de Solidarité). DE: inclusief regionale bedrijfsbelasting (Gewerbesteuer) en toeslagen. HU: exclusief omzetafhankelijke lokale bedrijfsbelasting, exclusief innovatiebelasting (vanaf 2004), en exclusief speciale toeslagen voor financiële en kredietinstellingen vanaf (2005). IT: exclusief regionale bedrijfsbelasting (Imposta Regionale sulle Attività Produttive; IRAP). NL (vanaf 2008): heeft betrekking op belastbaar inkomen boven EUR 200,000. PL (vanaf 2008): er is geen decentrale overheidsbelasting, maar lokale autoriteiten delen in belastingopbrengsten tegen een bepaald percentage (voor alle lokale autoriteiten). US: Het tarief van de staten is een gewogen gemiddelde van het door de afzonderlijke staten gegeven 'state corporate marginal income tax rate'.

Naam	Staatscontrole
Gebruikt in	Figuur 9.2
Definitie	Staatseigendom, betrokkenheid bij en regulering van bedrijvigheid. Gewogen gemiddelde van indicatoren op een lager niveau in het OECD PMR-schema, te weten 'publiek bezit' en 'betrokkenheid bij bedrijfsvoering'.
Eenheid	Schaal van 0–6. Score 0 duidt op weinig tot geen staatscontrole. Score 6 duidt op veel staatscontrole.
Beschikbare periode	1998, 2003 en 2008
Bron	OECD Indicators of Product Market Regulation
Link naar brongegevens	www.oecd.org/eco/pmr
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De weging van de OECD PMR-indicatoren is herzien. Hierdoor zijn ook de cijfers van 1998 en 2003 ingrijpend gewijzigd.

Naam	Ad hoc en sectorale staatssteun
Gebruikt in	Figuur 9.3
Definitie	Staatssteun die op ad hoc basis wordt gegeven aan individuele bedrijven, bijvoorbeeld om een bedrijf te redden of te reorganiseren en staatssteun aan specifieke bedrijfstakken (landbouw, visserij, industrie, steenkool, transport excl. spoorwegen en overige dienstverlening).
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Aantal benodigde dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming
Gebruikt in	Figuur 9.4
Definitie	Benodigde aantal dagen voor het opstarten van een nieuwe onderneming. Het gaat daarbij om het voldoen aan de wettelijke vereisten, bijvoorbeeld inschrijving bij de Kamer van Koophandel en de Belastingdienst.
Eenheid	dagen
Beschikbare periode	2003–2008
Bron	2003–2005: Institute of Management Development (IMD). 2006–2008: Wereldbank.
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org/ExploreTopics/StartingBusiness
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Aannames over de onderneming: De onderneming: - Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. Indien er meerdere bedrijfsvormen met beperkte aansprakelijkheid bestaan in een land, is de vorm gekozen die in het land het meest populair is. Informatie over de meest populaire vorm is verkregen van bedrijfsjuristen of het statistisch bureau. - Opereert in de stad met de meeste inwoners. - Is voor 100% binnenlands eigendom en heeft vijf eigenaars die geen van allen een juridische eenheid zijn. - Heeft een startkapitaal van tien maal het inkomen per hoofd van de bevolking aan het eind van 2006, dat tant betaald is. - Ontplooit algemene industriële of commerciële activiteiten. De onderneming voert geen internationale handel en beroert geen producten die onderhevig zijn aan een specifiek belastingreglement. De onderneming hanteert geen zwaar vervuilende productieprocessen. - Huurt het bedrijfspand en de kantoren en is geen eigenaar van onroerend goed. - Komt niet in aanmerking voor investeringstoeslagen of bijzondere uitkeringen. - Heeft na aanvang van de activiteiten tien tot vijftig werknemers die allen staatsburger zijn. - Heeft een omzet van minimaal honderd maal het inkomen per hoofd van de bevolking. De tijd is geregistreerd in kalenderdagen. De meting betreft de mediaan van de duur die bedrijfsjuristen noemen als noodzakelijk voor het volbrengen van een procedure met een minimale follow-up met overheidsinstanties, en geen extra betalingen. Aangenomen wordt dat de minimale tijd die nodig is voor iedere procedure gelijk is aan 1 dag. Hoewel de procedures gelijktijdig kunnen plaatsvinden, kunnen ze niet op dezelfde dag starten (dat wil zeggen dat gelijktijdige procedures starten op opeenvolgende dagen). Een procedure wordt als afgerond beschouwd zodra de onderneming het laatste document heeft ontvangen, zoals het bedrijfsregistratiedocument of het belastingnummer. Indien een procedure tegen bijkomende kosten kan worden versneld, is de snelste procedure gekozen. Aangenomen wordt dat de ondernemer geen tijd verspilt en zich inzet om iedere overgebleven procedure zonder vertraging af te ronden. De tijd die de ondernemer besteedt aan het verzamelen van informatie wordt genegeerd. Er wordt aangenomen dat de ondernemer zich bewust is van alle wettelijke opstartvoorschriften en hun volgorde vanaf het begin, maar dat hij geen eerder contact heeft gehad met een beampte.

Naam	Aantal te doorlopen procedures voor het opstarten van een onderneming
Gebruikt in	Figuur 9.5
Definitie	Een procedure is gedefinieerd als een interactie van de oprichter van de onderneming met externe partijen (bijvoorbeeld overheidslichamen, juristen, accountants of notarissen). Interacties tussen de oprichters of functionarissen en medewerkers van de onderneming worden niet als procedures meegeteld. Procedures die volbracht moeten worden in hetzelfde gebouw maar in verschillende kantoren, worden geteld als afzonderlijke procedures. Indien de oprichters hetzelfde kantoor verscheidene keren moeten bezoeken voor verschillende opeenvolgende procedures, wordt elk bezoek afzonderlijk geteld. Er wordt aangenomen dat de oprichters alle procedures zelf moeten volbrengen, zonder tussenpersonen, helpers, accountants of juristen, tenzij de inbreng van een derde partij door de wet is opgelegd. Indien de diensten van professionals benodigd zijn, worden de procedures die namens de onderneming door deze professionals worden uitgevoerd, afzonderlijk geteld. Zowel de voorafgaand aan de oprichting voor een ondernemer officieel benodigde procedures om een onderneming formeel tot stand te brengen, als de procedures die na de oprichting moeten worden volbracht, worden geteld. Procedures die benodigd zijn voor officiële correspondentie of transacties met openbare instanties worden eveneens meegerekend. Indien bijvoorbeeld een bedrijfszegel of -stempel benodigd is op officiële documenten zoals belastingaangiftes, wordt het verkrijgen van deze zegel of stempel ook geteld. Indien een onderneming een bankrekening moet openen voorafgaand aan het opgeven van omzetbelasting of BTW wordt deze transactie evenzeer meegenomen als een procedure. Besparingen worden uitsluitend meegenomen indien deze aan vier criteria voldoen: ze zijn legaal, ze zijn publiekelijk beschikbaar, ze worden door de meerderheid van de bedrijven gebruikt, en ze vermijden veroorzaakt een substantiële vertraging. Uitsluitend procedures die voor alle ondernemingen benodigd zijn, worden meegenomen. Procedures die specifiek zijn voor een bepaalde branche worden niet meegenomen. Procedures om te voldoen aan milieuwetten worden bijvoorbeeld uitsluitend meegeteld wanneer zij van toepassing zijn op alle bedrijven die algemene commerciële of industriële activiteiten ondernemen. Procedures die de onderneming doorloopt om elektriciteits-, water- en gasaansluitingen te bewerkstelligen en om afvalverwerking te realiseren, worden niet meegeteld.
Eenheid	aantal
Beschikbare periode	2003–2008
Bron	World Bank; The Global Competitiveness Report 2007-2008, World Economic Forum. Ease of doing business 2009.
Link naar brongegevens	www.doingbusiness.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Aannames over de onderneming: De onderneming: - Is een bedrijf met beperkte aansprakelijkheid. Indien er meerdere bedrijfsvormen met beperkte aansprakelijkheid bestaan in een land, is de vorm gekozen die in het land het meest populair is. Informatie over de meest populaire vorm is verkregen van bedrijfsjuristen of het statistisch bureau. - Opereert in de stad met de meeste inwoners. - Is voor 100% binnenlands eigendom en heeft vijf eigenaars die geen van allen een juridische eenheid zijn. - Heeft een startkapitaal van tien maal het inkomen per hoofd van de bevolking aan het eind van 2006, dat constant betaald is. - Ontplooit algemene industriële of commerciële activiteiten. De onderneming voert geen internationale handel en beroert geen producten die onderhevig zijn aan een specifiek belastingreglement. De onderneming hanteert geen zwaar vervuilende productieprocessen. - Huurt het bedrijfspand en de kantoren en is geen eigenaar van onroerend goed. - Komt niet in aanmerking voor investeringstoelagen of bijzondere uitkeringen. - Heeft na aanvang van de activiteiten tien tot vijftig werknemers die allen staatsburger zijn. - Heeft een omzet van minimaal honderd maal het inkomen per hoofd van de bevolking.

Naam	Aanbod elementaire overheidsdiensten op internet
Gebruikt in	Figuur 9.6
Definitie	Online beschikbaarheid van 20 elementaire overheidsdiensten voor personen en bedrijven. Hierbij dient de volledige afhandeling online te kunnen plaatsvinden. Elementaire diensten zijn bijvoorbeeld de belastingaangifte, het aanvragen van vergunningen, of de aanvraag van een uittreksel uit het geboorteregister.
Eenheid	% van elementaire overheidsdiensten
Beschikbare periode	2001–2007
Bron	Eurostat, Capgemini, 2007: The user challenge Benchmarking the supply of online public services, report of the 7th measurement, Europese Unie/Directoraat voor Informatiemaatschappij en Media, Brussel.
Link naar brongegevens	www.nl.capgemini.com/resources/thought_leadership/online_availability_of_public_services
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Effectiviteit van de overheid
Gebruikt in	Figuur 9.7
Definitie	Samengestelde index gebaseerd op indicatoren over onder andere de hoeveelheid bureaucratie, kwaliteit van de overheidsdienstverlening, politieke stabiliteit, betrouwbaarheid van de overheid, en transparantie en consistentie van beleid.
Eenheid	Score. Schaal van 0–100. Score 0 duidt op een geringe effectiviteit van de overheid. Score 100 duidt op een grote effectiviteit van de overheid.
Beschikbare periode	1996, 1998, 2000, 2002–2007
Bron	Wereldbank, 2008, Governance matters 2008: Governance indicators 1996–2007, Washington.
Link naar brongegevens	www.worldbank.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Annex 10

Naam	Efficiëntie van de distributie-infrastructuur
Gebruikt in	Figuur 10.1
Definitie	De doelmatigheid van de distributie-infrastructuur voor goederen en diensten (lucht-, weg-, rail- en waterwegen).
Eenheid	Tot en met 1992: Schaal van 0 (inefficiënt) - 100 (efficiënt). Voor de jaren daarna: Schaal van 0 (inefficiënt) – 10 (efficiënt).
Beschikbare periode	1991–2008, behalve 1996
Bron	World Competitiveness Yearbook, edities 1991–1995 en 1997–2008, International Institute for Management Development (IMD)
Link naar brongegevens	www.imd.ch/wcc/yearbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Cijfers betreffen de percepties van managers van grotere, internationaal opererende ondernemingen en die in het betreffende land hebben gewoond en gewerkt.

Naam	Omvang van het luchtvaartnetwerk
Gebruikt in	Figuur 10.2
Definitie	Het absolute aantal continentale en intercontinentale bestemmingen dat direct bereikbaar is voor passagiers vanuit de luchthaven. Verbindingen met tussenstops worden meegeteld, indirecte verbindingen niet.
Eenheid	Aantal bestemmingen
Beschikbare periode	1995–2007
Bron	Ministerie van Verkeer en Waterstaat/SEO, Luchthavenmonitor 2005 (update november 2005) en Luchthavenmonitor 2008 (bewerking van OAG), Den Haag.
Link naar brongegevens	www.seo.nl
Ontbrekende landen	n.v.t.
Opmerkingen	Van 2003 op 2004 is een trendbreuk ontstaan.

Naam	Gebruikskosten van kantoorruimte
Gebruikt in	Figuur 10.3
Definitie	De huurkosten van kantoorruimte per vierkante meter per jaar, inclusief servicekosten en onroerende zaakbelasting. De indicator voor het betreffende land is gebaseerd op de huurprijs van kantoorruimte van hoge kwaliteit (klasse A) op de belangrijkste kantoorlocatie in het betreffende land, zoals West End in Londen of Manhattan in New York. Voor Nederland is Amsterdam gekozen.
Eenheid	US-dollar per vierkante meter per jaar
Beschikbare periode	2001–2008
Bron	CB Richard Ellis, 'Global Market Rents', edities juli 2001 t/m mei 2008.
Link naar brongegevens	www.cbre.com
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Meestal is de hoofdstad van een land gekozen als 'belangrijkste kantoorlocatie'. Uitzonderingen: Australië: Sydney; Canada: Calgary (vanaf november 2006-editie, daarvoor Toronto); Duitsland: Frankfurt am Main; Italië: Milaan; Japan: Tokyo Inner Central; Verenigd Koninkrijk: Londen West End; Verenigde Staten: New York midtown Manhattan. Deze (delen van) steden hebben de hoogste gebruikskosten van kantoorruimte in het land.

Naam	Bestedingen aan ICT
Gebruikt in	Staat 10.3
Definitie	Investeringen, intermediair verbruik en consumptie van ICT-goederen (hardware en software) en ICT-diensten. ICT staat voor informatie- en (tele)communicatietechnologie.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	2000–2006
Bron	Eurostat Structural Indicators
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, KR
Opmerkingen	

Naam	Aantal breedbandaansluitingen
Gebruikt in	Figuur 10.4
Definitie	Breedbandaansluitingen op het Internet, eind juni en eind december van het meetjaar. De transmissiecapaciteit (som van upstream- en downstreamcapaciteit) van de aansluiting dient minstens 256 kbit/s te bedragen. Omvat xDSL, kabel, satelliet breedband Internet, glasvezel, ethernet LAN's en vaste draadloze abonnees. Dit is exclusief mobiele toegang zoals UMTS.
Eenheid	Per 100 inwoners
Beschikbare periode	2001–2008
Bron	OECD Broadband Statistics 2008
Link naar brongegevens	www.oecd.org/sti/ict/broadband
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Publieke uitgaven aan R&D
Gebruikt in	Figuur 10.5
Definitie	Bruto binnenlandse uitgaven aan Onderzoek & Ontwikkeling (R&D), publiek gefinancierd.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Main Science and Technology Indicators (MSTI)
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	De cijferreeks voor Nederland loopt tot en met 2003. Recente cijfers zijn niet beschikbaar vanwege meetproblemen bij de R&D aan universiteiten en Universitaire Medische Centra.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, basisonderwijs
Gebruikt in	Figuur 10.6
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstellingen, per leerling (in voltijdequivalenten), in het basisonderwijs (ISCED niveau 1). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997–2005
Bron	OECD Education at a Glance
Link naar brongegevens	www.oecd.org/edu/eag2008
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Let op: het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170. Het OESO-cijfer is het gewogen gemiddelde binnen de OESO-landen (som van alle uitgaven in alle landen gedeeld door som van alle studenten in alle landen). Waar geen data voor een OESO-land beschikbaar is, is het gemiddelde genomen over de wel beschikbare landen. Let bij het vergelijken van landen over verschillende jaren op het gebruik van PPP's. Deze kunnen nl. van jaar tot jaar verschillen.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, voortgezet onderwijs en mbo
Gebruikt in	Figuur 10.7
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstellingen, per leerling (in voltijdequivalenten), in het voortgezet onderwijs en mbo (ISCED niveaus 2 en 3). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997–2005
Bron	OECD Education at a Glance
Link naar brongegevens	www.oecd.org/edu/eag2008
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Let op: het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170. Het OESO-cijfer is het gewogen gemiddelde binnen de OESO-landen (som van alle uitgaven in alle landen gedeeld door som van alle studenten in alle landen). Waar geen data voor een OESO-land beschikbaar is, is het gemiddelde genomen over de wel beschikbare landen. Let bij het vergelijken van landen over verschillende jaren op het gebruik van PPP's. Deze kunnen nl. van jaar tot jaar verschillen.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, hoger onderwijs
Gebruikt in	Staat 10.4
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstellingen, per leerling/student (in voltijdequivalenten), in het hoger onderwijs (ISCED niveaus 5 en 6). Het betreft hier zowel publieke (overheids-) uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren. R&D-activiteiten aan universiteiten vallen hier ook onder.
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP)
Beschikbare periode	1997–2005
Bron	OECD Education at a Glance
Link naar brongegevens	www.oecd.org/edu/eag2008
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Let op: het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170. Het OESO-cijfer is het gewogen gemiddelde binnen de OESO-landen (som van alle uitgaven in alle landen gedeeld door som van alle studenten in alle landen). Waar geen data voor een OESO-land beschikbaar is, is het gemiddelde genomen over de wel beschikbare landen. Let bij het vergelijken van landen over verschillende jaren op het gebruik van PPP's. Deze kunnen nl. van jaar tot jaar verschillen.

Naam	Onderwijsuitgaven per leerling, alle onderwijsniveaus
Gebruikt in	Staat 10.5
Definitie	Uitgaven aan publieke en private onderwijsinstellingen, per leerling/student (in voltijdequivalenten). Het betreft hier zowel publieke (overheids-)uitgaven, als uitgaven door private organisaties of particulieren. Het betreft hier de onderwijsniveaus van basisonderwijs tot en met hoger onderwijs (ISCED niveaus 1 tot en met 6).
Eenheid	US-dollar, gecorrigeerd voor koopkracht (PPP), tevens gerelateerd aan bbp per capita
Beschikbare periode	1997–2005
Bron	OECD Education at a Glance
Link naar brongegevens	www.oecd.org/edu/eag2008
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	Let op: het gaat hier om uitgaven aan educatieve instellingen (scholen, universiteiten), en uitgaven die aan particulieren worden gedaan, die ze vervolgens weer aanwenden om collegegeld o.i.d. te betalen. In het geval van bijvoorbeeld een studiebeurs aan een student, wordt alleen het gedeelte van de beurs dat de student aanwendt om zijn collegegeld te betalen bij deze indicator geteld. Het gedeelte van zijn beurs dat de student aanwendt om bijvoorbeeld de huur van de studentenkamer te betalen, wordt niet bij deze indicator geteld. Voor meer informatie, zie OECD Education at a Glance 2007, p.170. Het OESO-cijfer is het gewogen gemiddelde binnen de OESO-landen (som van alle uitgaven in alle landen gedeeld door som van alle studenten in alle landen). Waar geen data voor een OESO-land beschikbaar is, is het gemiddelde genomen over de wel beschikbare landen. Let bij het vergelijken van landen over verschillende jaren op het gebruik van PPP's. Deze kunnen nl. van jaar tot jaar verschillen.

Annex 11

Naam	Parttime werkgelegenheid
Gebruikt in	Figuur 11.1
Definitie	Werkzame personen, die in hun hoofdbaan een werkweek hebben van minder dan 30 uur per week.
Eenheid	% van het totale aantal werkzame personen
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OECD Factbook 2009; OESO, Labour Force Statistics; OESO, 1997, International comparisons of part-time work (Economic studies no. 29, 1997/II); OECD.Stat (april 2009).
Link naar brongegevens	www.oecd.org ; www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Baanomobilititeit
Gebruikt in	Figuur 11.2
Definitie	Periode dat werkzame personen hun huidige of hoofdbaan al bekleden (inclusief zelfstandigen).
Eenheid	% van totale aantal werkzame personen
Beschikbare periode	1990–2007
Bron	OESO, Labour Force Statistics.
Link naar brongegevens	www.oecd.org
Ontbrekende landen	AU, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Minimumloon
Gebruikt in	Figuur 11.3
Definitie	Wettelijk vastgesteld bruto minimumloon.
Eenheid	euro per maand
Beschikbare periode	1999–2008
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, AT, CA, DE, DK, FI, IT, JP, KR, SE
Opmerkingen	Op dit minimumloon zijn uitzonderingen mogelijk; zo is in Nederland het loon voor jongeren bijvoorbeeld lager (minimumjeugdloon). In de Verenigde Staten kunnen afzonderlijke staten een hoger minimumloon verplicht stellen dan het (hier weergegeven) federale minimum. Denemarken, Duitsland, Oostenrijk, Italië, Zweden en Finland kennen geen wettelijk vastgelegd minimumloon. Hier wordt per sector een minimum afgesproken tussen werknemers en werkgevers.

Naam	Sociale uitkeringen
Gebruikt in	Figuur 11.4
Definitie	Totale uitgaven aan sociale uitkeringen. Hieronder vallen inkomsten- en overige financiële of materiële bijstand voor ziekte en gezondheidszorg, invaliditeit, pensioen en weduwen en weduwnaren. Daarnaast ook financiële of materiële ondersteuning (exclusief gezondheidszorg) voor familie (o.a. kinderen), werkloosheid, huisvesting en sociaal zwakkeren.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Werkloosheidsuitkeringen
Gebruikt in	Figuur 11.5
Definitie	Uitgaven in de vorm van uitkeringen op het vlak van volledige of gedeeltelijke werkloosheid, vervroegde pensioenuitkeringen (VUT), toelage beroepstraining, compensatie gedwongen ontslag en overige financiële uitkeringen (bijstand voor met name langdurig werklozen). Daarnaast uitkeringen in natura: bevordering arbeidsmobiliteit en herplaatsing, beroepstraining voor werklozen of personen met een hoog risico op baanverlies, en overige uitkeringen, gericht op elementaire levensbehoeften.
Eenheid	% van bbp
Beschikbare periode	1990–2006
Bron	Eurostat
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Naam	Vergrijzing
Gebruikt in	Figuur 11.6
Definitie	De verhouding tussen het aantal personen van 65 jaar of ouder ten opzichte van de personen in de zogenaamde ‘productieve’ leeftijdsgroep van 15 tot en met 64 jaar.
Eenheid	% van de totale beroepsbevolking
Beschikbare periode	2000-2050, iedere 5 jaar
Bron	OECD Factbook 2009
Link naar brongegevens	www.sourceoecd.org/factbook
Ontbrekende landen	
Opmerkingen	

Naam	Ontgroening
Gebruikt in	Figuur 11.7
Definitie	Groene druk. Verhouding tussen de jonge bevolking 0–14 jaar (niet-actieve leeftijd) en de bevolking 15–64 jaar (actieve leeftijd). Gemeten op 1 januari van het betreffende jaar.
Eenheid	% van de totale beroepsbevolking
Beschikbare periode	1990–2008
Bron	Eurostat, Population and social conditions
Link naar brongegevens	http://epp.eurostat.ec.europa.eu
Ontbrekende landen	AU, CA, JP, KR, US
Opmerkingen	

Medewerkers publicatie

Auteurs

drs. H.N. de Heij
drs. J.F.H. Hiethaar
drs. T.J.T. van Kooten
ir. A.D. Kuipers
drs. D. Pronk
drs. A.C. van Wijk

Projectleiding en eindredactie

ir. A.D. Kuipers